

Міністерство внутрішніх справ України
Львівський державний університет внутрішніх справ

А. А. ЛИТВИН

Є. В. ПРЯХІН

**МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ,
ВЧИНЮВАНИХ У СФЕРІ ОБІГУ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ**

Монографія

Львів

2021

УДК 343.985 (477)

Л 64

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Львівського державного університету внутрішніх справ
(протокол № 1 від 30 серпня 2021 р.)*

Рецензенти:

Гумін О. М. – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального права та процесу Інституту права, психології та інноваційної освіти НУ «Львівська політехніка»;

Кондратюк О. В. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри оперативно-розшукової діяльності факультету № 2 ПФПНП Львівського державного університету внутрішніх справ.

Литвин А. А., Пряхін Є. В.

Л 64 Методика розслідування кримінальних правопорушень, вчинюваних у сфері обігу лікарських засобів: монографія. Львів, 2021. 198 с.

Монографію присвячено теоретичному узагальненню і новому вирішенню наукового завдання з розробки окремої методики розслідування кримінальних правопорушень, вчинюваних у сфері обігу лікарських засобів. На основі аналізу статей Кримінального кодексу України та кримінально-правової класифікації кримінальних правопорушень обґрунтовано потребу формування окремої криміналістичної методики, що має спільний предмет посягання – лікарські засоби та запропоновано до цієї окремої методики відносити кримінальні правопорушення, передбачені статтями 305, 306, 321, 321¹, 321² КК України.

Видання розраховане на науковців, викладачів, аспірантів (ад'юнктів), здобувачів вищої освіти в юридичних навчальних закладах, співробітників Національної поліції, прокуратури та суддів, а також правозахисників і усіх, хто цікавиться означеною проблематикою.

The monograph is devoted to the conceptual synthesis and a new solution of the research target for the development of a separate methodology for investigation of crimes committed in the area of medicine circulation. As a result of the recent analysis, a number of provisions determining the novelty of the thesis, namely: on the basis of the analysis of the articles of the Criminal Code of Ukraine and the criminal-legal classification of crimes, the need for the formation of a separate forensic technique with a common subject matter of the crime - medicines, has been scientific based and proposed to qualify for this separate methodology the crimes provided for in Articles 305, 306, 321, 321¹, 321² of the Criminal Code of Ukraine.

The publication is intended for scientists, teachers, graduate students (adjuncts), graduates of law schools, members of the National Police, prosecutors and judges, as well as human rights activists and anyone interested in this issue.

УДК 343.985 (477)

© Литвин А. А., 2021

© Пряхін Є. В., 2021

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	5
ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПРОТИДІЇ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ, ВЧИНЮВАНИМ У СФЕРІ ОБІГУ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ	8
1.1 Стан наукової розробленості протидії кримінальним правопорушенням, вчинюваним у сфері обігу лікарських засобів	8
1.2 Криміналістична характеристика кримінальних правопорушень, вчинюваних у сфері обігу лікарських засобів	27
Висновки до розділу 1	48
РОЗДІЛ 2 ОРГАНІЗАЦІЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ВЧИНЮВАНИХ У СФЕРІ ОБІГУ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ	50
2.1 Особливості застосування оперативними підрозділами Національної поліції заходів оперативного пошуку з метою виявлення кримінальних правопорушень, вчинюваних у сфері обігу лікарських засобів	50
2.2 Типові слідчі ситуації та версії початку досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинюваних у сфері обігу лікарських засобів	65
2.3 Взаємодія між слідчим та оперативними підрозділами Національної поліції під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинюваних у сфері обігу лікарських засобів	84
Висновки до розділу 2	96
РОЗДІЛ 3 ТАКТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ВЧИНЮВАНИХ У СФЕРІ ОБІГУ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ	98
3.1 Особливості тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій та	

використання спеціальних знань під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинюваних у сфері обігу лікарських засобів	98
3.2 Особливості тактики проведення окремих негласних слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинюваних у сфері обігу лікарських засобів	138
Висновки до розділу 3	160
ВИСНОВКИ	163
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	170
SUMMARY	194

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВООЗ – Всесвітня організація охорони здоров'я

Держлікслужба України – Державна служба України з лікарських засобів та контролю за наркотиками

ДРЛЗУ – Державний реєстр лікарських засобів України

ЄРДР – Єдиний реєстр досудових розслідувань

ЄС – Європейський Союз

ЗУ – Закон України

ЗМІ – засоби масової інформації

КМУ – Кабінет Міністрів України

ККУ – Кримінальний кодекс України

КПК України – Кримінальний процесуальний кодекс України

КУпАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення

ЛЗ – лікарський засіб

МВС України – Міністерство внутрішніх справ України

МОЗ України – Міністерство охорони здоров'я України

НПУ – Національна поліція України

НС(Р)Д – негласні слідчі (розшукові) дії

ОМП – огляд місця події

ОРД – оперативно-розшукова діяльність

ОРЗ – оперативно-розшукові заходи

ОРС – оперативно-розшукова справа

СБУ – Служба Безпеки України

СОГ – слідчо-оперативна група

С(Р)Д – слідчі (розшукові) дії

США – Сполучені Штати Америки

ТЗ – транспортний засіб

ВСТУП

Конституцією України визначено, що держава захищає права споживачів, здійснює контроль за якістю та безпекою продукції, зокрема й лікарських засобів. Державна політика у сфері створення, виробництва, контролю якості та реалізації лікарських засобів спрямовується на підтримку наукових досліджень, створення та впровадження нових технологій, а також розвиток виробництва високоефективних та безпечних лікарських засобів, забезпечення потреб населення ліками належної якості та в необхідному асортименті шляхом ведення Державного реєстру лікарських засобів України із забезпеченням публічного доступу до нього осіб, здійснення відповідних загальнодержавних програм, пріоритетного фінансування, надання пільгових кредитів та встановлення податкових пільг.

Однак сьогодні сфера державного контролю за обігом лікарських засобів в Україні доволі складна та багатоаспектна. Тому виникає можливість вчиняти кримінальні правопорушення у цій сфері, отримуючи з цього прибутки та завдаючи шкоду життю та здоров'ю громадян. В оприлюдненому звіті Всесвітньої організації охорони здоров'я вказано, що підроблені медичні вироби та ліки низької якості становлять близько 10 % від всього фармацевтичного ринку в країнах, що розвиваються. Найпоширенішими неліцензійними чи неякісними медичними препаратами є ліки проти малярії та антибіотики. Загроза неякісних ліків полягає в тому, що вони не лише спричиняють хвороби і смерть, але й призводять до збільшення кількості бактерій, стійких до антибіотиків. В Україні ж найбільш підроблюваними є лікарські засоби, що рекламуються.

Відповідно до статистичних даних, розміщених на веб-сайті Генеральної прокуратури України, за фактом вчинення злочину, передбаченого ст. 321 КК України, у 2015 р. було зареєстровано 468 кримінальних проваджень, у 2016 р. – 131, у 2017 р. – 188, у 2018 – 267, у 2019 – 328, а у 2020 – 350. Щодо фальсифікації лікарських засобів та їх обігу (ст. 321¹ КК України), то у 2015 р.

було зареєстровано 21 кримінальне провадження, у 2016 р. – 27, у 2017 р. – 23, у 2018 – 40, у 2019 – 29, а у 2020 – 22. Щодо порушень встановленого порядку доклінічного вивчення, клінічних випробувань і державної реєстрації лікарських засобів (ст. 321² КК України), то їх частка у загальній кількості злочинів досить мала – у 2015 р. було зареєстровано 2 кримінальних провадження, у 2016 р. – 1, у 2017 р. – 3, у 2018 – 5, у 2019 – 6, а у 2020 – 3.

Значний внесок у розробку теоретичних засад криміналістичної методики, що використовувалися нами в процесі дослідження, зробили такі відомі вчені-криміналісти, як Т. В. Авер'янова, О. Я. Баєв, Р. С. Белкін, І. О. Возгрін, А. Ф. Волобуєв, Т. С. Волчецька, В. А. Журавель, Є. П. Іщенко, В. П. Колмаков, І. М. Лузгін, Є. Д. Лук'янчиков, М. В. Салтевський, В. В. Тіщенко, В. Ю. Шепітько, М. П. Яблоков та інші. Вагомому розвитку науки оперативно-розшукової діяльності посприяли О. М. Бандурка, О. М. Джужа, В. П. Захаров, Е. О. Дідоренко, О. Ф. Долженков, Д. Й. Никифорчук, В. Л. Ортинський, В. Л. Регульський, Б. Г. Розовський, В. В. Шендрик тощо.

Водночас методики розслідування кримінальних правопорушень, вчинюваних у сфері обігу лікарських засобів, на науково-теоретичному рівні розглянуто не було, сама ж проблема лише частково досліджувалася в окремих наукових статтях. Основою монографії стало дисертаційне дослідження на здобуття наукового ступеня доктор філософії за темою «Методика розслідування злочинів, вчинюваних у сфері обігу лікарських засобів».

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПРОТИДІЇ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ, ВЧИНЮВАНИМ У СФЕРІ ОБІГУ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ

1.1 Стан наукової розробленості протидії кримінальним правопорушенням, вчинюваним у сфері обігу лікарських засобів

У будь-якій соціально спрямованій країні найвищою цінністю є здоров'я її громадян та формування у зв'язку з цим сучасної, гнучкої та ефективно функціонуючої системи охорони здоров'я населення. Це підтверджується положенням ст. 3 Конституції України, яка визнає людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпеку найвищою соціальною цінністю [1]. Питання забезпечення населення необхідними лікарськими засобами (далі – ЛЗ) належної якості та безпеки з впевненістю можна назвати одним із напрямів національної економіки та забезпечення національної безпеки.

Сьогодні спостерігається доволі значне збільшення незаконного обігу ЛЗ в усьому світі, фальсифікат починає набувати якостей глобальної проблеми. Деякі науковці навіть називають його четвертим злом охорони здоров'я після малярії, СНІДу та куріння, а з погляду прибутковості – третім після продажу зброї та наркотиків. Крім того, фальсифікована медична продукція завдає збитків економіці держави та її престижу, володільцям авторських прав на ЛЗ та шкодить здоров'ю її споживачів.

Глобальною проблема фальсифікації медикаментів стала наприкінці ХХ століття. Вперше у 1987 р. на неї зауважила Всесвітньої організації охорони здоров'я (далі – ВООЗ), коли фальсифіковані препарати почали з'являтися у загрозливих масштабах спершу в країнах Європи, а потім і в інших країнах по всьому світові. За даними ВООЗ, в період з 1982 до 1987 рр. фальсифіковані ліки були виявлені у 28 країнах, а за один лише 1987 р. їх виявили уже в 41 країні. Тому ВООЗ ввела поняття «контрафактний медичний препарат», під

яким розуміється препарат, що умисно та обманним шляхом маркується відповідно до ідентичного справжнього продукту чи його джерела. Контрафактними препаратами можуть бути фірмові та однорідні препарати, у складі яких є відповідні інгредієнти чи неправильні інгредієнти без активних речовин, або з недостатньою кількістю активних речовин, або з фальшивою упаковкою [2, с. 312].

Першопричиною глобалізації фальсифікації ЛЗ більшість науковців називає невідповідність законодавчої бази в країнах, де немає єдиної міжнародної інформаційної бази даних про зафіксовані випадки фальсифікованих ЛЗ та контрафактної продукції [3, с. 288]. До особливостей цієї проблематики відносять:

1) розвиток міжнародної торгівлі та прозорість кордонів. Водночас законодавство більшості країн не гармонізоване з міжнародним, що утруднює ефективну протидію злочинцям, які діють в транснаціональному масштабі;

2) підвищена прибутковість від цього виду незаконної діяльності порівняно з «традиційними» злочинами. Крім того, злочинці з метою реалізації незаконної фальсифікованої фармацевтичної продукції використовують найновітніші способи торгівлі, насамперед – через Інтернет. Мережеві продажі є порівняно дешевим способом торгівлі і дають змогу оперативно реагувати на зовнішні загрози (швидко та недорого відкрити незаконну Інтернет-аптеку, перереєструвати її по іншій мережевій адресі, анулювати торгівельну точку, щодо якої виникли певні правові ризики) [4, с. 107].

У зв'язку з низкою трагедій, що сталися в усьому світі, проблемою безпеки лікування та здійснення нагляду за якістю ЛЗ почали займатися приблизно з початку ХХ ст. Першу масштабну трагедію, що була пов'язана з обігом ЛЗ, називають «сульфаніламідним бумом». У 1937 р. американська компанія «Massengill» презентувала новий препарат – сульфаніламідний еліксир для дітей, а щоб надати препарату привабливих властивостей – у його склад були включені смакові добавки. Через відсутність клінічних досліджень препарату у перші тижні після початку його продажу померло 107 осіб. У зв'язку з

численним хвилями протестів у Сполучених Штатах Америки (далі – США) в 1938 р. прийнято «Закон про харчові, лікарські та косметичні добавки». Наступною стала «талідомідова трагедія», що тривала з 1957 по 1961 рр., до якої призвів отриманий у 1954 р. німецькою фармацевтичною компанією «Chemie Grunenthal» препарат «талідомід», що використовувався для усунення неприємних симптомів, пов'язаних із вагітністю (безсонням, неспокоєм, нудотою). Внаслідок відсутності належних клінічних досліджень близько 40 тис. людей отримали периферичний неврит і понад 12 тис. новонароджених народилися з фізичними каліцтвами (без вуха, пальців тощо). Це призвело до внесення у «Закон про харчові, лікарські і косметичні товари» поправки, яка зобов'язувала виробника ЛЗ надавати докази їхньої ефективності та безпеки до їх надходження у продаж. Третю трагедію, що пов'язана з «діетілстільбестролом», називають «токсичною бомбою з часовим механізмом». Основною причиною використання цього препарату стала профілактика викиднів. Наслідком приймання цього ЛЗ став рак піхви та різні аномалії шийки матки і піхви. Оцінка трагедій людства спонукала світову медичну спільноту проводити всебічні серйозні дослідження ЛЗ та налагоджувати контроль за їх обігом, а міжнародний і національний регуляторний механізм нагляду за безпекою ЛЗ отримав назву фармакологічний нагляд [5, с. 5–9].

Наразі основними інститутами у сфері контролю якості ЛЗ можна назвати: 1) Управління з контролю за харчовими та лікарськими засобами (скорочена назва FDA, створена у США в 1906 р. за розпорядженням президента Т. Рузвельта); 2) Європейське агентство з лікарських засобів (скорочена назва ЕМА, створена у 1993 р. на підставі розпорядження Ради Європейського Союзу (далі – ЄС) № 2309/93); 3) Всесвітня організація охорони здоров'я (скорочена назва WHO, створена у 1945 р.). Україна є членом ВООЗ з 1948 р., але в період з 1950 по 1991 р. через перебування у складі СРСР була в стадії неактивного членства. Лише з 1992 р. Україна поновила членство та почала поступово гармонізувати і адаптувати наявну нормативно-правову базу до міжнародних і європейських стандартів [6]; 4) Всесвітня медична організація (розробляє

методичні рекомендації щодо ЛЗ, наприклад, заміна ЛЗ з однаковими родовими назвами [7] та використання тварин у біомедичних дослідженнях [8]).

Серед міжнародних організацій, які є розробниками нормативних документів у сфері регулювання якості ЛЗ, слід назвати: 1) ВООЗ (розробляє міжнародні стандарти стосовно лікарської продукції); 2) Міжнародна фармацевтична федерація (розробляє методи контролю ЛЗ та принципів забезпечення якості ЛЗ); 3) ЄС (видає директиви та настанови, які регулюють обіг ЛЗ в країнах ЄС); 4) Європейський директорат з якості ЛЗ та охорони здоров'я (розробляє стандарти якості ЛЗ для всіх держав, що підписали Конвенцію про розробку Європейської фармакопеї); 5) Європейське агентство з ЛЗ (здійснює контроль за обігом ЛЗ, оцінює якість, безпеку та ефективність ЛЗ, розроблюваних фармацевтичними компаніями для використання в ЄС); 6) Міжнародна рада з гармонізації технічних вимог до реєстрації ЛЗ для людини. В Україні нормативно-правова та нормативно-технічна база, що регулює питання забезпечення якості ЛЗ на різних етапах їх життєвого циклу, нині налічує близько 200 чинних нормативно-правових актів та нормативних документів [9, с. 31, 33].

Основним документом, що наразі регулює обіг ЛЗ в країнах ЄС, є Директива Європейського парламенту і Ради ЄС 2001/83/ЄС від 06.11.2001 р. «Про Кодекс Спільноти щодо лікарських засобів, призначених для використання людиною». У ній вказується, що основною метою будь-яких правил, що налагоджують виробництво, розподіл та використання ЛЗ, повинна бути охорона здоров'я населення. Ця Директива регулює питання обігу фармацевтичних препаратів, зокрема недопущенням потрапляння в обіг саме фальсифікованої фармацевтичної продукції, в тому числі ЛЗ [10].

Виробництво фармацевтичної продукції сьогодні є однією з найперспективніших галузей промисловості. Фармацевтичний ринок вважають потужним промисловим сектором, який входить до п'ятірки найприбутковіших галузей господарського комплексу світу. Найголовнішою його проблемою більшість науковців називає функціонування тіньового бізнесу у сфері

фармацевтичного виробництва, що обумовлюється рентабельністю фармацевтичного ринку та великими витратами на розвиток цієї сфери.

Як зазначає О. А. Хмельницька, процес створення та розвитку вітчизняної системи контролю якості ЛЗ можна умовно поділити на чотири періоди: зародження лікознавства та розвиток системи накопичення інформації про безпеку лікувальних властивостей речовин під час їх використання (XV–XVI ст.); створення окремих аптек та контроль за їхньою діяльністю (XVII–XIX ст.); організація контролю якості ЛЗ в Україні у складі Російської імперії та колишнього Радянського союзу (XIX–XX ст.); становлення системи контролю якості ЛЗ у незалежній Україні. Вагомий вплив, як вважає науковець, на формування вітчизняної системи контролю якості ЛЗ мають інтеграційні процеси до членства в ЄС та членство в СНД [11, с. 5]. На нашу думку, період становлення системи контролю якості ЛЗ та протидії злочинності у цій сфері на теренах незалежної України також можна поділити на кілька етапів: 1) з 1991 р. по 2001 р. (до прийняття нового Кримінального кодексу України (далі – ККУ)); 2) з 2001 по 2011 р. (період дії нового ККУ до прийняття змін щодо встановлення кримінальної відповідальності у сфері обігу ЛЗ); 3) з 2011 р. – досі.

Сучасний фармацевтичний ринок України охоплює виробництво ЛЗ, дієтичних добавок, лікувальної косметики та виробів медичного призначення, оптових і роздрібних продажів продукції через аптечні мережі, спеціалізовані продажі та дистрибуцію. Зараз основними лідерами на фармацевтичному ринку України є «Фармак» (Україна), «Лекхім» (Україна), «Дарниця» (Україна), «Berlin-Chemie» (Німеччина), «Здоров'я» (Україна), «Safoni» (Франція) та Київський вітамінний завод (Україна) [12, с. 58]. І. Б. Дутчак характеризує фармацевтичний ринок як сферу взаємодії суб'єктів, які мають пряме відношення до виробництва, продажу і споживання ЛЗ та виробів медичного призначення, займаються вишукуванням, вивченням, розробкою способів добування, обробкою, виготовленням і зберіганням ЛЗ та препаратів й матеріалів, що їх застосовують у медицині й ветеринарії, а також до питань їх стандартизації, здійснюють закупівлю та продаж ліків з метою задоволення

потреб кінцевих споживачів та отримання економічних вигод від провадження такої діяльності в умовах економіко-правового поля держави за допомогою наявної інфраструктури [13, с. 8]. Сьогодні, за даними Державного реєстру лікарських засобів України (далі – ДРЛЗУ), в нашій країні зареєстровано 12 937 ЛЗ, з яких вітчизняного виробництва – 3 926, а іноземного – 9 011 [14]. Це вимагає від держави формування дієвого механізму регулювання у сфері фармацевтичних відносин і свідчить про те, що значна кількість ЛЗ (чи їх активних фармацевтичних інгредієнтів) завозиться на територію України через кордон, що також потребує додаткової уваги та контролю.

04 квітня 1996 р. прийнято Закон України (далі – ЗУ) «Про лікарські засоби», який покликаний врегулювати правовідносини, пов'язані зі створенням, реєстрацією, виробництвом, контролем якості та реалізацією ЛЗ, визначає права та обов'язки підприємств, установ, організацій і громадян, а також повноваження у цій сфері органів виконавчої влади. У Законі дано визначення поняттям «лікарський засіб», «фальсифікований лікарський засіб», «якість лікарського засобу» та багатьом іншим. Розвиток виробництва високоефективних та безпечних лікарських засобів, а також забезпечення потреб населення ЛЗ належної якості та в необхідному асортименті забезпечується шляхом ведення ДРЛЗУ із забезпеченням публічного доступу до нього осіб (він дає змогу в режимі «on-line» за реєстраційним номером дізнатися потрібну інформацію про ЛЗ). Управління у цій сфері в межах своєї компетенції відповідно до Положення, затвердженого 13.04.2011 р., здійснює Міністерство охорони здоров'я України (далі – МОЗ України). Важливим є також те, що ЛЗ допускаються до застосування в Україні лише після їх державної реєстрації. Не підлягають державній реєстрації ЛЗ, які виготовляються в аптеках за рецептами лікарів та на замовлення лікувально-профілактичних закладів із дозволених до застосування діючих та допоміжних речовин. Визначальною є норма ч. 2 ст. 21 ЗУ «Про лікарські засоби», у якій вказується, що в Україні «заборонена реалізація (відпуск) громадянам неякісних ЛЗ або таких, термін придатності яких минув або на які відсутній сертифікат якості, що видається виробником» [15].

На підставі цього Закону було прийнято низку нормативно-правових актів, що детальніше регламентували відносини у сфері обігу ЛЗ. Серед них варто назвати: постанову Кабінету Міністрів України (далі – КМУ) від 26.05.2005 р. № 376, якою встановлено механізм проведення державної реєстрації (перереєстрації) ЛЗ [16]; наказ МОЗ України від 17.08.2007 р., яким затверджено перелік отруйних та сильнодіючих ЛЗ [17]; наказ МОЗ України від 06.11.2012 р., яким затверджено перелік ЛЗ, заборонених для рекламування [18]; настанову СТ-Н МОЗУ 42-1.1:2013 «Лікарські засоби. Належна регуляторна практика», затверджену наказом МОЗ України від 28.05.2013 р. № 247 [19]; постанову КМУ від 10.09.2014 р. № 442, на підставі якої створено Державну службу України з лікарських засобів та контролю за наркотиками (далі – Держлікслужбу України) та 12.08.2015 р. затверджено Положення про неї [20]; ЗУ «Про ліцензування видів господарської діяльності» від 02.03.2015 р. [21]; постанову КМУ від 30.11.2016 р. № 929, якою затверджено Ліцензійні умови провадження господарської діяльності з виробництва ЛЗ [22] та багато інших. Необхідно виокремити наказ МОЗ України від 14.02.1992 р., яким було створено Державний фармакологічний комітет при МОЗ України, що нині представлений ДП «Державний експертний центр МОЗ України» [23].

Зараз контроль за фармацевтичною діяльністю та якістю ЛЗ в Україні здійснює Держлікслужба України. Серед її основних завдань, з огляду на досліджувану нами проблематику, слід назвати ліцензування господарської діяльності з виробництва ЛЗ, імпорту ЛЗ, оптової та роздрібної торгівлі ЛЗ, а також технічне регулювання у визначених сферах. Крім того, вона відбирає в установленому порядку зразки ЛЗ для перевірки їх якості та ухвалює рішення про вилучення з обігу та заборону (зупинення) виробництва, реалізації та застосування ЛЗ, що не відповідають вимогам, визначеним нормативно-правовими актами, а також тих, що ввозяться на територію України та вивозяться з території України з порушенням установленого законодавством порядку [20].

Відповідно до ЗУ «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» такий нагляд (контроль) здійснюється за

місцем провадження господарської діяльності суб'єкта господарювання або його відокремлених підрозділів, або у приміщенні органу державного нагляду (контролю) у випадках, передбачених законом (ст. 4). Планові заходи здійснюються згідно з річними планами, що затверджуються органом державного нагляду (контролю) не пізніше 1 грудня року, який передує плановому. Протягом планового періоду (з 1 січні по 31 грудня) здійснення більш як одного планового заходу державного нагляду (контролю) щодо одного суб'єкта господарювання одним і тим самим органом державного нагляду (контролю) не допускається (ст. 5) [24]. Для забезпечення доступу суб'єктів господарювання та органів державної влади, органів місцевого самоврядування до інформації про заходи державного нагляду (контролю) з використанням Інтернету створена Інтегрована автоматизована система державного нагляду (контролю) [25].

Як і будь-які суспільні відносини, відносини у сфері обігу ЛЗ потребують належного регулювання з боку держави, що охоплює, серед іншого, належні заходи реагування на випадки порушень визначеного державою механізму обігу ЛЗ. З цією метою законодавцем була введена адміністративна та кримінальна відповідальність за порушення у цій сфері.

Якщо говорити про адміністративну відповідальність, то серед статей, що мають пряме відношення до обігу ЛЗ, можна назвати такі: ст. 167 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) «Введення в обіг або реалізація продукції, яка не відповідає вимогам стандартів» (Глава 13) та ст. 188¹⁰ «Невиконання законних вимог посадових осіб центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері контролю якості та безпеки лікарських засобів» (Глава 15) [26].

Чинний ККУ у Розділі XIII «Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення» містить понад двадцять складів злочинів. З огляду на визначений предмет нашого дослідження та враховуючи практику діяльності

підрозділів Національної поліції України (далі – НПУ), до злочинів у сфері обігу ЛЗ відносимо такі:

– ст. 305 КК України «Контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів»;

– ст. 306 КК України «Використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів»;

– ст. 321 КК України «Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, перевезення, пересилання, зберігання з метою збуту або збут отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів»;

– ст. 321¹ КК України «Фальсифікація лікарських засобів або обіг фальсифікованих лікарських засобів»;

– ст. 321² КК України «Порушення встановленого порядку доклінічного вивчення, клінічних випробувань і державної реєстрації лікарських засобів» [27].

Питання протидії порушенням у сфері обігу ЛЗ були предметом дослідження значної кількості науковців – фахівців у галузі медицини, фармацевтики, кримінального та адміністративного права, кримінології, криміналістики, оперативно-розшукової діяльності тощо. Аналіз їх наукових здобутків свідчить про значний внесок у вивчення цієї проблематики та формування напрямів протидії цій соціальній небезпеці. Водночас реалії сьогодення свідчать, що деякі теоретичні та прикладні питання щодо протидії злочинам, вчинюваним у сфері обігу ЛЗ, потребують подальших ґрунтовних розробок, чому деякою мірою, може сприяти і наше дослідження.

Аналіз наукових праць, присвячених питанню обігу ЛЗ, надав нам змогу визначити напрями наукових досліджень, що актуальні для предмета нашого дослідження. Такими є:

1) наукові дослідження у галузі економіки, медицини, фармацевтики, господарського права та теорії управління, що спрямовані на дослідження ЛЗ, розробку їх нових видів, забезпечення населення якісними ЛЗ;

2) наукові дослідження у галузі кримінального права та кримінології щодо визначення кримінально-правових засад відповідальності за вчинення злочинів у сфері обігу ЛЗ, правильної кваліфікації таких дій та розмежування зі схожими складами злочину;

3) наукові дослідження представників криміналістики та оперативно-розшукової діяльності прикладних проблем розслідування злочинів, вчинюваних у сфері обігу ЛЗ.

Серед представників медичних наук найперше варто назвати О. В. Сілантьєву, яка з'ясовувала проблематику оптимізації етичної експертизи в наукових дослідженнях ЛЗ на етапі клінічних випробувань. У своєму дослідженні науковець аналізує кількість проведених клінічних випробувань в Україні, порівнює чинне національне законодавство і міжнародні стандарти, пропонує механізм послідовної та координованої роботи комісій з питань етики різного рівня і обміну інформацією [28].

Вагомий внесок у розробку досліджуваної проблематики зробили представники фармацевтичної науки, а саме: Л. О. Гала, О. А. Друговіна, В. В. Коляда, О. О. Кухар, І. П. Левченко, Н. І. Паршина, М. Л. Сятиня, Л. О. Федорова, О. А. Хмельницька, Л. П. Чумак та Н. В. Шолойко.

Історію технології виготовлення ЛЗ на території України у період з 17 по 19 століття вивчала Л. П. Чумак. Вона зазначає, що з 1725 р. у губерніях України аптечними справами керувала Медична канцелярія, а в подальшому – Медична колегія (з 1763 р.). Потім були організовані Лікарняні управи, у штаті яких були інспектори та фармацевти, що займалися перевіркою аптек різного типу (казенних, партикулярних і приватних). Самі ж ЛЗ у той період випускалися у рідкій, м'якій та твердій лікарській формах. З метою ідентифікації сильнодіючих ЛЗ використовувалися коригенти кольору (наприклад, препарати з миш'яком фарбувалися у червоний колір). Також описується процес визначення термінів придатності та зберігання ЛЗ [29].

Питання тари й упаковки для продукції вітчизняної фармацевтичної промисловості вивчала О. А. Друговіна. У роботі описуються загальні вимоги

до упаковки (соціальна, економічна, естетична, ергономічна, санітарно-гігієнічна, безпечна та екологічна), а також пропонуються напрями вдосконалення системи кодування вітчизняної фармацевтичної продукції з метою зменшення термінів ідентифікації ЛЗ [30]. О. А. Хмельницька досліджує проблему організації системи контролю за якістю ЛЗ, під якою вона розуміє комплекс організаційних та правових заходів, спрямованих на дотримання суб'єктами господарської діяльності, незалежно від форм власності та підпорядкування, законодавства про охорону здоров'я, нормативів професійної діяльності у галузі охорони здоров'я, вимог Державної фармакопеї, стандартів, норм, правил, технічних умов і технологій, які здійснює держава через спеціально уповноважені органи виконавчої влади (Держлікслужби України). Наводиться перелік об'єктів контролю, серед яких аптечні склади (бази), базові аптеки, підпорядковані аптеки, лікувально-профілактичні установи, аптечні пункти та аптечні кіоски, а також пропонуються поправочні коефіцієнти витрат часу державних інспекторів на перевірку цих об'єктів [11]. Схожі проблемні питання у площині організаційно-методичного забезпечення якості ЛЗ з'ясовує Н. І. Паршина, яка акцентує увагу на тому, що забезпечення якості ЛЗ є загальною концепцією фармацевтичного сектора, головним елементом якої є гарантування якості ЛЗ на всіх етапах їх «життєвого» циклу – від розроблення до медичного застосування. Науковець досліджує канали (способи) постачання ЛЗ іноземними виробниками (пряме постачання з-за кордону, постачання з вільних складів за прямими контрактами, постачання з митних ліцензійних складів, що розташовані в Україні). Встановлено, що найбільшу кількість фальсифікованих ЛЗ виявляється за результатами здійснення вхідного лабораторного контролю якості ЛЗ та уповноваженими суб'єктами господарської діяльності. У зв'язку з цим, запропоновано проведення системного огляду ЛЗ за показниками «Опис», «Упаковка», «Маркування», а з метою пришвидчення ідентифікації великої кількості ЛЗ – використовувати розроблену експертами ВООЗ методологію базових (спрощених) тестів [31].

Проблему забезпечення якості ЛЗ на етапах реалізації та медичного застосування вивчала Л. О. Федорова, яка обрала за завдання розробити функціональну модель взаємодії між територіальними підрозділами Держлікслужби України та регіональними представниками фармакологічного нагляду в напрямі контролю за якістю та безпекою ЛЗ та схеми координації діяльності територіальних підрозділів Держлікслужби України з виконавчою владою і правоохоронними органами у цій сфері. Наведено основні причини неналежного зберігання ЛЗ у лікувально-профілактичних закладах (температурний режим, термін придатності, маркування на недоступній споживачам мові), а також вказано, що основним джерелом інформації для державних інспекторів під час здійснення перевірки аптек та лікувально-профілактичних закладів є копії листів Державної інспекції МОЗ України у паперовому вигляді [32].

Л. О. Гала займалася вивченням принципів безрецептурного відпуску ЛЗ населенню в Україні. Спираючись на проведені опитування споживачів ЛЗ, провізорів та лікарів, науковець робить висновки, що відпуск ЛЗ в Україні повинен охоплювати три напрями: розробку концепції самолікування, створення національної системи безрецептурних препаратів та інформаційного забезпечення щодо самолікування і відпуску таких препаратів. Сам відпуск таких ЛЗ в аптеках повинен відбуватися в умовах чіткого дотримання Правил, визначених МОЗ України [33]. Схожу проблематику вивчала В. В. Коляда у своєму дослідженні «Удосконалення організаційно-правової системи регулювання обігу рецептурних та безрецептурних ЛЗ». Науковець пропонує всі ЛЗ, що є в обігу на фармацевтичному ринку України, розподіляти на дві номенклатурно-правові категорії – рецептурного та безрецептурного відпуску, а також 15 класифікаційно-правових груп. Основна відмінність цих категорій ЛЗ полягає у таких критеріях їх відпуску населенню: ступеня безпечності та наявності випадків побічної дії. Детально розглядається правова регламентація відпуску ЛЗ за рецептами одноразового використання, за рецептами

багаторазового використання, за спеціальними рецептами та за вимогами лікувально-профілактичних закладів [34].

Обіг ЛЗ з позиції державного управління, господарського права та економіки національного господарства досліджували А. В. Беліченко, І. І. Віннікова, І. А. Герасименко, О. М. Дорошева, М. С. Кряж, Л. І. Куц та В. М. Пашков.

Проблему державного регулювання забезпечення населення ЛЗ вивчав А. В. Беліченко. У своїй дисертації науковець вказує, що порівняно з країнами ЄС, де відшкодування вартості ЛЗ населенню становить 70–90 %, в Україні цей відсоток значно менший – лише 15–20 %. А. В. Беліченко виокремлює три основні принципи забезпечення населення ЛЗ: доступність ЛЗ, якість ЛЗ та раціональне використання ЛЗ. З метою дотримання цих принципів пропонується використовувати комплекс економічних, організаційних, соціальних методів державного регулювання та посилювати державний вплив на процес забезпечення населення ЛЗ [35]. Схожу проблематику досліджував М. С. Кряж. У своїй дисертації «Державна політика забезпечення соціально вразливих верств населення України лікарськими засобами» науковець доходить висновку, що наявні в Україні організація та фінансування охорони здоров'я є малоефективними. Доступність ЛЗ розглядається як структура, до якої належать дві складові: фізична доступність (кількість пропозицій у якісному та асортиментному визначенні) та економічна доступність (визначається можливостями використання ЛЗ). За основну форму забезпечення пільгових груп населення необхідними ЛЗ пропонується взяти компенсацію витрат на їх отримання [36].

Як складову економічної безпеки України розглядає систему фармацевтичного забезпечення (зокрема і ЛЗ) І. А. Герасименко. Науковець виокремлює та шукає шляхи вирішення таких головних проблем, що загрожують безпеці фармацевтичного забезпечення населення, як недосконалість законодавства, недосконалість методик оцінки та отримання аналітичної інформації, нераціональне використання бюджетних ресурсів [37].

Особливості правового регулювання обігу ЛЗ в Україні вивчав В. М. Пашков. Дослідник у своїй праці вказує на низку принципових положень щодо ЛЗ. По-перше, головна функція ЛЗ завжди збігається з метою їх застосування і полягає у лікуванні або профілактиці захворювань, а сама ця функція визначена ст. 49 Конституції України. По-друге, вони є особливим об'єктом майнових прав і залежно від загальних правових ознак та внутрішньої класифікації знаходяться у певному правовому режимі. За загальними ознаками ЛЗ мають юридичні особливості: 1) виробництво або виготовлення в умовах аптеки, а також зберігання, транспортування та оптова реалізація здійснюються лише за наявності ліцензії; 2) відпускаються населенню лише через аптечну мережу, торгівля ЛЗ поза аптечною мережею фактично заборонена; 3) відпуск населенню здійснюється аптечними закладами на підставі спеціального дозволу (ліцензії) лише після державної реєстрації ЛЗ за наявності сертифікатів якості. В. М. Пашков доходить висновку, що у правовому аспекті питання забезпечення обігу ЛЗ можна розмежувати на три основні етапи: створення і реалізація ЛЗ; їх виробництво або перевезення; реалізація. У кожній з цих складових проглядається низька ефективність публічно-правового регулювання відповідних суспільних відносин [38].

Не оминули науковці увагою питання правового регулювання імпорту ЛЗ. Досліджуючи цю проблематику, О. М. Дорошева зазначає, що держава, з одного боку, значно лібералізує вимоги до здійснення імпорту ЛЗ, а з іншого – через засоби масової інформації (далі – ЗМІ) постійно порушує проблему зростаючого поширення фальсифікованого, неякісного продукту. Серед недоліків чинного законодавства України у сфері імпорту ЛЗ названо відсутність норми, яка б встановлювала обов'язок імпортера зберігати зразки серій ввезених ЛЗ щонайменше протягом одного року після закінчення терміну придатності. О. М. Дорошева досліджує найпоширеніші підстави господарсько-правової відповідальності у сфері імпорту ЛЗ: невиконання або неналежне виконання договірних зобов'язань; порушення прав інтелектуальної власності (фальсифікація ЛЗ, які навмисно неправильно промарковані щодо ідентичності

назви виробника); недостовірне декларування; відсутність ліцензії, сертифіката чи інших документів, необхідних для таких зовнішньоекономічних договорів [39].

Господарські відносини, які виникають у процесі виробництва та торгівлі ЛЗ, вивчає Л. І. Куц. У роботі дається визначення поняттям «виробництво ЛЗ» та «оптова і роздрібна торгівля ЛЗ», що певною мірою дає загальне уявлення про суб'єктів такої діяльності. Під першим поняттям науковець розуміє діяльність суб'єктів господарювання, що спрямована на серійний випуск та збут цих товарів іншим господарюючим суб'єктам або установам охорони здоров'я, яка може охоплювати одну або всі стадії технологічного процесу. Під оптовою торгівлею розуміється господарсько-торгівельна діяльність суб'єктів господарювання (аптечних баз), що має другорядний характер і спрямована на закупівлю, транспортування, збереження та реалізацію цих засобів суб'єктам господарювання й установам охорони здоров'я. Роздрібна торгівля ЛЗ – це господарсько-торгівельна діяльність суб'єктів господарювання (аптек, аптечних кіосків), що має допоміжний характер і спрямована на закупівлю, збереження та реалізацію цих засобів установам охорони здоров'я і населенню без права перепродажу. З урахуванням змісту діяльності, яку провадять суб'єкти господарювання, виокремлюють такі види фармацевтичних організацій: фармацевтичні підприємства та їх відокремлені підрозділи (структурні одиниці), які здійснюють виробництво ЛЗ; фармацевтичні організації, які здійснюють оптову торгівлю ЛЗ через аптечні бази (склади) або їх відокремлені підрозділи (структурні одиниці), а роздрібну – через аптеки та їх відокремлені підрозділи – аптечні кіоски (пункти); фармацевтичні установи, які провадять пошук нових ЛЗ, їх доклінічне вивчення і клінічні дослідження [40].

Представниця науки адміністративного права Л. В. Бардакова досліджує питання адміністративно-правових засад контролю за обігом ЛЗ. Науковець вказує, що сутність такого контролю полягає в тому, що суб'єкт контролю шляхом перевірки, спостереження і застосування заходів примусу до підконтрольного об'єкта забезпечує виконання останнім покладених на нього завдань і функцій. Об'єктом такого контролю є відповідні фармацевтичні

(аптечні) заклади, до яких належать аптеки, аптечні бази (склади), бази спеціального медичного постачання, контрольно-аналітичні лабораторії, лабораторії з аналізу якості ЛЗ, магазини (медичної техніки, медичної оптики) тощо, а також фізичні особи, яких контролюють уповноважені на те державні органи, – завідувач аптеки, старший провізор, провізор, провізор-косметолог, провізор аналітик, провізор клінічний, провізор-інтерн. Державний контроль за обігом ЛЗ розглядається як діяльність органів державної влади зі спостереження, перевірки й виконання законодавчих приписів, спрямовану на виявлення, запобігання та припинення дій, що суперечать установленим державною нормам, правилам і стандартам у сфері обігу ЛЗ, шляхом притягнення винних до адміністративної відповідальності.

На думку Л. В. Бардакової суб'єкти контролю за обігом ЛЗ обов'язково повинні дотримуватися відповідних етапів його проведення. Перший етап – це вибір норм чинного законодавства з питань контролю за обігом ЛЗ. Другий – контроль під час державної реєстрації ЛЗ, які допускаються до застосування в Україні. Третій етап становлять усі клінічні випробування ЛЗ, які проводяться в лікувально-профілактичних закладах, що мають ліцензію та акредитаційний сертифікат на медичну практику. Четвертий – це контроль якості ЛЗ в період його застосування, під час якого контрольні заходи спрямовані на виробництво ЛЗ, їх ввезення на територію України й надходження у лікувально-профілактичний заклад. П'ятим етапом є проведення лабораторного аналізу на відповідність ЛЗ вимогам сертифікації якості. Шостий етап – контроль за ЛЗ при їх транспортуванні. Сьомим етапом контролю в цій сфері є проведення утилізації та знищення неякісних ЛЗ [41].

Зазначимо, що представники кримінального права, кримінології, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності (далі – ОРД) зазвичай досліджували проблему протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів і лише одиниці – проблему протидії злочинам, вчинюваним у сфері обігу ЛЗ.

Так, кримінально-правові та кримінологічні аспекти протидії наркозлочинам досліджували у своїх роботах Ю. В. Бауліна [42], В. А. Бублейник [43], А. А. Музыка [44] та інші. Серед представників науки ОРД, що безпосередньо вивчали проблематику незаконного обігу наркотичних засобів, то найперше варто назвати Д. Й. Никифорчука [45].

С. О. Сорока вивчає питання протидії контрабанді наркотичних засобів, за яку передбачена кримінальна відповідальність ст. 305 ККУ. У своїй дисертації, що була захищена у 2010 р., автор з'ясовує соціальну обумовленість кримінально-правової протидії контрабанді наркотичних засобів, здійснює кримінально-правовий аналіз складу контрабанди наркотичних засобів та пропонує шляхи вдосконалення протидії контрабанді наркотичних засобів [46]. Питання, що стосуються контрабанди фальсифікованих ЛЗ, не досліджувалися, оскільки відповідні зміни до вказаної статті ККУ були прийняті через рік – у 2011 р.

У цьому ж році Ю. О. Старук присвятила свою дисертацію питанню кримінальної відповідальності за використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів (ст. 306 ККУ). Науковець досліджує об'єктивні та суб'єктивні ознаки злочину, відмежування від суміжних складів злочину та диференціацію й індивідуалізацію кримінальної відповідальності за його вчинення. Ю. О. Старук вказує на те, що диспозиція ст. 306 ККУ не охоплює всі можливі способи вчинення правочину з коштами, здобутими від незаконного обігу наркотиків, та пропонує викласти її більш узагальнено. Висловлюється пропозиція збільшити термін покарання у вигляді позбавлення волі та обов'язково застосовувати додаткове покарання у вигляді конфіскації майна [47]. Проблематика щодо коштів, здобутих від незаконного обігу отруйних чи сильнодіючих ЛЗ, не досліджувалася, оскільки відповідні зміни також були прийняті пізніше.

Окремо заслуговує на увагу дисертація І. А. Коваленка, що захищена у 2017 р. і стосується кримінальної відповідальності за фальсифікацію та обіг фальсифікованих ЛЗ (ст. 321¹ ККУ). У вказаній праці науковець з'ясовує теоретико-методологічні засади дослідження фальсифікації ЛЗ, розкриває

кримінально-правову характеристику фальсифікації або обігу фальсифікованих ЛЗ та кримінально-правові наслідки таких дій. І. А. Коваленко доходить висновку, що для цього кримінального правопорушення обов'язковою ознакою є предмет злочину – фальсифіковані ЛЗ, які дослідником класифіковано на дві групи: 1) ЛЗ, у яких фальсифіковано маркування, інформація щодо виробника, виробництва, інші реєстраційні відомості; 2) ЛЗ, в яких фальсифікований їх склад, що тягне за собою зміну лікарських властивостей такого засобу. До суб'єктів вчинення цього кримінального правопорушення віднесено фізичних, осудних (або обмежено осудних) осіб, які досягли 16-річного віку на момент вчинення такого діяння (загальний суб'єкт). Крім того, виокремлено спеціального суб'єкта – медичного чи фармацевтичного працівника, тобто особу, яка володіє спеціальними знаннями у відповідній професійній сфері (медичній чи фармацевтичній), а також має спеціальний обов'язок у сфері хорони здоров'я. Науковець аналізує суміжні з фальсифікацією ЛЗ злочини (ст.ст. 305 і 321² ККУ) та пропонує саму досліджувану статтю викласти у новій редакції [48].

Представники вітчизняної криміналістичної науки розслідування кримінальних правопорушень, вчинюваних у сфері обігу ЛЗ, вивчали фрагментарно. Так, у 2016 р. О. Г. Гук захистила дисертацію на тему «Розслідування фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів». У ній науковець розробила криміналістичну характеристику фальсифікації ЛЗ та обігу фальсифікованих ЛЗ (охарактеризовано предмет посягання, способи фальсифікації, слідову картину та особу злочинця), розкрила зміст початкового етапу розслідування цього злочину та навела тактику проведення окремих слідчих (розшукових) дій (огляду, допиту) та форми використання спеціальних знань [49].

Вагомий внесок у формування окремої криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень у сфері обігу фальсифікованих ЛЗ належить Г. А. Варданян, М. А. Гуркіну, А. В. Тімченко, Т. В. Толстухіній та О. Д. Соловійову, які є представниками російської криміналістичної науки.

Г. А. Варданян на основі аналізу чинних у Російській Федерації норм Кримінального кодексу запропонувала типізовану назву окремої криміналістичної методики, що сьогодні формується – розслідування злочинів у сфері тіньового фармацевтичного ринку. Під злочинами у сфері тіньового фармацевтичного ринку пропонується розуміти злочини, пов'язані з виготовленням та обігом, що не відповідають ліцензійно-дозвільним вимогам, та/або фальсифікованих, недоброякісних, незареєстрованих ЛЗ, медичних виробів чи біоактивних добавок [50, с. 256]. Крім того, нею розкрито тактичні особливості проведення допиту свідків [51], обшуку, виїмки та інших слідчих дій під час розслідування виготовлення та обігу фальсифікованих ЛЗ [52].

У працях М. А. Гуркіна висвітлено питання криміналістичних оцінок передумов формування організованої злочинності у сфері незаконного виготовлення і обігу ЛЗ. Серед основних причин розвитку такого негативного суспільного явища науковець називає відсутність ефективної соціальної політики держави, недостатньо ефективну діяльність правоохоронних органів, невідрегульовану правову базу та фармацевтичний нігілізм [53]. Також вказаний учений займається вивченням типових слідчих ситуацій та версій, що складаються під час розслідування злочинів у сфері обігу фальсифікованих ЛЗ [54]. А. В. Тімченко, Т. В. Толстухіна та О. Д. Соловйов досліджували питання використання спеціальних знань у разі виявлення фальсифікованих ЛЗ. Наводяться алгоритми використання товарознавчих та судово-товарознавчих спеціальних знань під час оцінки деяких параметрів якісних складових ЛЗ [55], а також окреслено типові питання (діагностичні та ідентифікаційні), що можуть бути висунені на вирішення комплексної судової експертизи ЛЗ [56].

Як бачимо, проблема протидії порушенням у сфері обігу ЛЗ є наразі актуальною, про що свідчить інтерес до неї з боку представників різних наукових напрямів. Їхні напрацювання можна ефективно використати під час формування окремої криміналістичної методики розслідування цього виду злочинів, що надасть змогу доступно та більш повно викласти необхідну інформацію працівникам правоохоронних органів, що безпосередньо займаються протидією цьому негативному явищу.

1.2 Криміналістична характеристика кримінальних правопорушень, вчинюваних у сфері обігу лікарських засобів

Одним із пріоритетних напрямів розвитку науки криміналістики було і є методичне забезпечення процесу розслідування кримінальних правопорушень. Це обумовлено тим, що саме у її четвертому розділі – криміналістичній методиці – аналізується нагромаджений практичний досвід розслідування та попередження злочинів, ведеться пошук найефективніших засобів і прийомів розслідування певних категорій кримінальних проваджень. Розроблені на цій основі рекомендації можна назвати найважливішим інструментарієм слідчого. Проте, одним із дискусійних питань криміналістичної методики впродовж багатьох років є структура та зміст її окремої криміналістичної методики.

Доцільно погодитися із думкою Б. В. Щура, який пропонує розглядати криміналістичну методику у вузькому та широкому розумінні. У вузькому розумінні – це методика розслідування окремих видів кримінальних правопорушень, а у широкому – це не тільки методика розслідування, а й методика судового розгляду кримінальних справ (зараз – кримінальних проваджень) тієї чи іншої категорії, методики захисту або державного обвинувачення [57, с. 95–96].

Вагомими ознаками криміналістичної методики можна назвати її системність, інтегративність, інформативність та комплексність. Основним структурним елементом інформаційно-пізнавальної моделі будь-якої окремої криміналістичної методики, її серцевиною є криміналістична характеристика.

У розвитку наукової категорії «криміналістична характеристика» С. С. Чернявський виокремлює такі чотири етапи: 1) перші згадки та опис криміналістичної характеристики злочинів (кінець 1960-х років); 2) розроблення теоретичних засад криміналістичної характеристики злочинів (1980-ті – початок 1990-х років); 3) розроблення криміналістичної характеристики окремих видів злочинів та формування теорії криміналістичної характеристики (протягом 1990-х років); 4) відставання розробок криміналістичної характеристики як

практичного інструменту розслідування порівняно з теоретичним описом окремих її елементів і на цій підставі виникнення пропозиції щодо відмови від застосування криміналістичної характеристики як наукової категорії (кінець ХХ – початок ХХІ ст.) [58, с. 139]. На нашу думку, до цих етапів доцільно додати ще один, оскільки з 2001 р. в Україні діє новий ККУ, а самі науковці від ідеї розвитку цієї криміналістичної категорії не відмовилися. Тому питання, що стосується загальних основ криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, досі актуальне.

Більшість криміналістів наголошує, що формування криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень повинно ґрунтуватися на дослідженні матеріалів слідчої практики, а не на абстрактній моделі кримінальної події. Варто підтримати пропозицію М. О. Ларкіна з приводу того, що ця головна складова криміналістичної методики повинна формуватися не лише на основі вивчення та аналізу судово-слідчої практики, але й з використанням методів моделювання та прогнозування [59, с. 197].

В. А. Журавель, аналізуючи поняття криміналістичної характеристики, що наводяться у криміналістичних джерелах, вказує, що її визначають як: 1) систему узагальнених відомостей про найтиповіші криміналістично значущі ознаки певного виду (групи) злочинів; 2) наукові положення окремої методики розслідування, що становлять систему відомостей про елементи механізму вчинення злочину; 3) наукову категорію, в якій з достатнім ступенем конкретності описані типові ознаки і властивості події злочину; 4) наукову абстракцію, що здебільшого на статистичному рівні відображає дані про прийоми підготовки і способи вчинення окремих видів (підвидів) злочинів; 5) систему закономірно взаємопов'язаних криміналістичних даних про елементи складу злочину; б) ідеальну сукупність криміналістично значущих елементів та їх ознак про закономірності механізму конкретного злочину; 7) інформаційну модель, що являє собою якісно-кількісний опис типових ознак конкретного виду (групи) злочинів; 8) модель системи зведених відомостей про криміналістично значущі ознаки виду, групи або конкретного злочину. Науковець наголошує, що розмаїття

поглядів учених на цю категорію зайвий раз підкреслює необхідність продовження наукового пошуку в окресленій галузі знань. На його думку, криміналістична характеристика повинна розглядатися як інформаційна модель, у якій відображаються типові (що притаманні цій кількості злочинів даного виду) і специфічні ознаки (що дозволяють відокремити його від інших груп злочинів) злочину [60, с. 203–204, 213].

Криміналістична характеристика має практичне значення, оскільки вона розробляється як робочий інструментарій для здійснення розслідування кримінальних правопорушень, і як своєрідний орієнтир, на який потрібно рівнятися під час вирішення конкретних слідчих завдань, висунення робочих версій. Влучно з цього приводу зазначає В. І. Шиканов: «криміналістична характеристика може розглядатися лише як вірогідна модель і відповідно використовуватись слідчим тільки як орієнтуюча інформація» [61, с. 24].

Не менш важливим є з'ясування питання структури криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, оскільки саме характеристика її елементів і становить інформаційний зміст цієї категорії. Ю. Є. Коваль, порівнюючи позицію вчених щодо елементів криміналістичної характеристики злочинів, констатує, що: 1) такі елементи виділяються і окремо, і в загальному вигляді у різних площинах; 2) значна кількість цих елементів пов'язана з елементами складу злочину; 3) є вказівки на необхідність включення як елементів криміналістичної характеристики окремих кваліфікуючих ознак; 4) висловлюється думка про включення у її структуру відомостей про кримінально-правові інститути, що впливають на міру запобіжного заходу, вид, розмір покарання [62, с. 135].

Ми повністю підтримуємо В. П. Бахіна, який пропонує виокремлювати у криміналістичній характеристиці теоретичну концепцію та робочий, практичний інструмент. Теоретична концепція є основою для формування окремих методик розслідування, а практичний інструмент включає лише ті елементи, які відрізняються чіткою пошуково-розшуковою спрямованістю. До

них належать: предмет посягання; спосіб вчинення злочину; слідова картина; характеристика особи злочинця [63, с. 177].

Під час формулювання складу елементів криміналістичної характеристики потрібно враховувати таке: 1) необхідно виходити з того, що криміналістична характеристика формується на основі процесу вчинення злочину, а слідча ситуація – розслідування злочинів; 2) за межами кола елементів криміналістичної характеристики варто залишати ознаки та риси, що характеризують процес розслідування злочинів, та компоненти, що не відносяться до предмета науки криміналістики [64, с. 246].

Отож до структури криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, вчинюваних у сфері обігу ЛЗ, вважаємо за доцільне віднести такі основні чотири взаємопов'язані елементи: 1) типовий спосіб вчинення злочину (включає типові способи підготовки, безпосереднього вчинення та приховування); 2) предмет посягання; 3) типову особа злочинця; 4) типові сліди злочину. Також важливими складовими криміналістичної характеристики можна назвати час, місце, обстановку вчинення злочину та знаряддя і засоби, що для цього використовуються, а в окремих випадках – особу потерпілого. Саме їх характеристика створює вірогідну модель конкретного злочину і дає змогу слідчому більш точно оцінити слідчу ситуацію, цілеспрямовано збирати доказову інформацію, раціонально визначаючи черговість проведення слідчих (розшукових) дій та прийняття процесуальних рішень [65, с. 103].

Р. Л. Степанюк вважає, що вирішення питання щодо суті криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень можливе лише з урахуванням багатозначності терміна. На його думку, надати єдине (універсальне) визначення криміналістичної характеристики неможливо. Отже, закономірно, що науковці порушували питання про можливість виділення криміналістичної характеристики злочинів взагалі, певної множини (виду, групи) злочинів та окремого злочину. Науковець відносить криміналістичну характеристику до окремої наукової теорії та розуміє під нею систему наукових положень та

практичних рекомендацій щодо створення систем криміналістично значущих ознак певних множин кримінальних правопорушень [66, с. 174].

Традиційно в основу криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень і, відповідно, окремих методик їх розслідування покладено кримінально-правову класифікацію – систему норм Особливої частини ККУ. Між тим, більшість криміналістів висловлює думку про те, що криміналістичні методики, сформовані тільки на основі цієї класифікації, мають здебільшого загальний характер і потребують для свого практичного застосування конкретизованих окремих методик [67, с. 115].

В. О. Образцов вказує, що весь перебіг і логіка розвитку науки криміналістики створили передумови для формування теорії криміналістичної класифікації злочинів. У процесі вирішення практичних завдань розслідування злочинів недостатньо користуватися кримінально-правовою класифікацією, оскільки в нормах матеріального права відображені лише ті ознаки і властивості, які є суттєвими з погляду кримінального законодавства і його використання. У них, однак, не враховується ситуаційний аспект злочинів, необхідний для наукової розробки диференційованих методичних рекомендацій [68, с. 15]. У науках кримінально-правового циклу (кримінальному праві, кримінології, кримінальному процесі та криміналістиці), зауважує О. Ю. Головін, використовується багато спільних понять, зокрема й поняття злочину. Водночас класифікаційні дослідження цього поняття кожною із вказаних наук здійснюються з огляду на об'єкт та предмет їх вивчення, у власних цілях і для забезпечення виконання функцій, що на них покладені. Класифікаційний метод О. Ю. Головін називає одним із найважливіших засобів криміналістичного вивчення злочинної діяльності. Саме в результаті таких класифікаційних досліджень формується найбільш повна та розгалужена система криміналістичних понять і термінів, що характеризують злочин як об'єкт криміналістичного пізнання, створюється база для подальших наукових досліджень злочинів окремих видів, представлення їх результатів з використанням єдиної системної, понятійно-термінологічної основи, розробки

практичних рекомендацій щодо їх розслідування [69, с. 31, 33]. Як зазначає М. П. Кептене, сутність класифікації у криміналістиці полягає у тому, що вона дає змогу звести масив емпіричних даних у певні класи для подальшого дослідження [70, с. 188].

Аналіз норм ККУ дає підстави стверджувати, що загалом предметом посягання у досліджуваному нами виді злочинів є ЛЗ. У ЗУ «Про лікарські засоби» вказується, що ЛЗ – це будь-яка речовина або комбінація речовин, що має властивості та призначена для лікування або профілактики захворювань у людей, чи будь-яка речовина чи комбінація речовин, яка може бути призначена для запобігання вагітності, відновлення, корекції чи зміни фізіологічних функцій у людини шляхом здійснення фармакологічної, імунологічної або метаболічної дії або для встановлення медичного діагнозу. До ЛЗ належать: активні фармацевтичні інгредієнти (АФІ); продукція «in bulk»; готові ЛЗ (лікарські препарати, ліки, медикаменти); гомеопатичні засоби; засоби, які використовуються для виявлення збудників хвороб, а також для боротьби із збудниками хвороб або паразитами; лікарські косметичні засоби та лікарські домішки до харчових продуктів. Фальсифікованим ЛЗ вважається ЛЗ, який умисно промаркований неідентично (невідповідно) відомостям (одним або декільком з них) про ЛЗ з відповідною назвою, що внесені до ДРЛЗУ, а так само ЛЗ, умисно підроблений у інший спосіб, і не відповідає відомостям (одній або декільком з них), у тому числі складу, про ЛЗ з відповідною назвою, що внесені до ДРЛЗУ. ЛЗ можуть бути наркотичними, отруйними, сильнодіючими та радіоактивними [15]. Зазначимо, що потрібно розрізняти фальсифіковані ЛЗ, забраковані та контрафактні ліки. Фальсифікат – це свідомо зміна рецептури виробництва ЛЗ (заміна дорогих компонентів на дешевші чи взагалі відсутність необхідного компонента, порушення часу та послідовності технологічного процесу, зниження рівня очищення, неякісні пакувальні матеріали тощо). Забраковані ЛЗ – це ліки, що втратили якість при транспортуванні чи зберіганні, минув термін придатності. Контрафактні ЛЗ – це ліки, які випускаються без дозволу патентодержателя (фірми–виробника).

У Наказі МОЗ України від 26.08.2005 р. № 426 зазначено, що безпека ЛЗ визначається як характеристика ЛЗ, яка ґрунтується на порівняльній оцінці користі від застосування та потенційної шкоди, що може бути завдана пацієнту при застосуванні ним цього ЛЗ. Також у цьому наказі даються визначення біологічних, біотехнологічних, генеричних, генно-інженерних, гомеопатичних та інших ЛЗ [71].

На зареєстрований ЛЗ видається посвідчення, в якому зазначається строк дії, протягом якого ЛЗ дозволяється до застосування в Україні (максимальний строк дії сьогодні становить 5 р.). Цікавими з криміналістичного боку є також положення низки інших нормативно-правових актів. Так, у Наказі МОЗ України «Про затвердження Порядку ввезення на територію України незареєстрованих ЛЗ, стандартних зразків, реагентів» вказується, що незареєстровані ЛЗ – це ЛЗ, що не пройшли процедуру державної реєстрації в Україні відповідно до чинного законодавства [72]. Наказ МОЗ України від 20.07.2006 р. № 500 визначає перелік назв лікарських форм та способи пакування ЛЗ. Серед основних форм ЛЗ, у яких вони зараз випускаються, можна назвати: краплі, розчини, суспензії, гелі, мазі, креми, пасти, порошки, гранули, таблетки, капсули, спреї. Основними способами упакування є ампули, аплікатори, мішечки чи пакети, балончики, коробки, контейнери (барелі, блістери, пляшки, туби, флакони) [73].

На підставі аналізу нормативно-правових актів, що регулюють питання у сфері обігу ЛЗ, можна запропонувати таку їх криміналістичну класифікацію: 1) за суб'єктом створення ЛЗ; 2) за суб'єктом виробництва ЛЗ; 3) за місцем виготовлення ЛЗ; 4) за призначенням для реалізації ЛЗ; 5) за способом реєстрації ЛЗ; 6) за терміном дії ліцензії на ЛЗ; 7) за видом ЛЗ; 8) за походженням ЛЗ; 9) за формою випуску ЛЗ; 10) за способом упакування ЛЗ; 11) за ступенем небезпеки для споживача ЛЗ [74, с. 162]. З огляду на останню класифікацію, зазначимо, що спеціалісти підроблені ЛЗ поділяють на три групи:

1) препарати–пустошки. Вони є найбільш безпечними для людини, оскільки не містять будь-якої активної речовини;

2) препарати–імітатори. В них активна речовина замінена дешевим аналогом. Така підробка небезпечна тим, що може призвести до смерті пацієнта. До цієї групи відносять ЛЗ, в яких активної речовини менше, ніж в оригіналі, а також препарати–копії, що зовні повторюють продукцію іншого виробника;

3) ЛЗ с простроченим строком дії та переклеєними ярликами [75, с. 151].

Також заслуговує на увагу класифікація фальсифікованих ЛЗ, запропонована О. Преп'яловим на основі співвідношення трьох основних сторін – пацієнта (кінцевого споживача), держави, що представляє суспільні інтереси, та виробника (розповсюджувача). Першу групу фальсифікованих ЛЗ становлять ЛЗ, які абсолютно ідентичні тим ЛЗ, що легально постачаються на споживчий ринок. Основна причина їх появи – крадіжки з підприємств, що мають ліцензії на виробництво ЛЗ, а також виробництво такими підприємствами необлікованої продукції. До другої групи належать ЛЗ, що мають склад, який встановлений при їх державній реєстрації, але виготовлені нелегальними виробниками, відмінними від тих, що вказані на упаковці. Третю групу фальсифікованих ЛЗ становлять засоби, що зовні схожі на законно розповсюджені, однак вони не є таким за складом, який встановлений під час державної реєстрації. Саме ці фальсифіковані ЛЗ є найнебезпечнішими для всіх трьох вказаних учасників правовідносин [76, с. 7–8].

Аналіз норм Розділу XIII Особливої частини ККУ, як вже зазначалося, дає нам підстави до злочинів, вчинюваних у сфері обігу ЛЗ, віднести:

1) контрабанду ... фальсифікованих ЛЗ (ст. 305 ККУ);

2) використання коштів, здобутих від незаконного обігу ... отруйних чи сильнодіючих ЛЗ (ст. 306 ККУ);

3) незаконне виробництво, виготовлення, придбання, перевезення, пересилання, зберігання з метою збуту або збут ... отруйних чи сильнодіючих ЛЗ (ст. 321 ККУ);

4) фальсифікація ЛЗ або обіг фальсифікованих ЛЗ (ст. 321¹ ККУ);

5) порушення встановленого порядку доклінічного вивчення, клінічних випробувань і державної реєстрації ЛЗ (ст. 321² ККУ) [27]. Всі ці злочини є

умисними, тому, окрім безпосереднього способу вчинення злочину, можуть бути наявні ознаки підготовки до їх вчинення та приховування.

У вказаних статтях, окрім фальсифікованих ЛЗ, йдеться про отруйні та сильнодіючі ЛЗ. Їх перелік визначається МОЗ України. Сьогодні діє наказ МОЗ України від 17.08.2007 р. № 490, у якому визначено перелік отруйних та сильнодіючих ЛЗ. До сильнодіючих ЛЗ за міжнародними непатентованими або загальноприйнятими назвами належать: буторфанол (морadol тощо); дифенгідрамін (димедрол) (тверді форми); зопіклон; клонідін (клофелін) (субстанція, рідкі форми); матандієнон; нандролон; прометазин. До отруйних ЛЗ відноситься: атропін та його солі (порошок); кетамін; тетракаїн (порошок); тригексифенідил; міорелаксанти периферичної дії, включаючи їх сольові похідні – атракурій, векуроній, піпекуроній, рокуроній та суксаметоній [17].

До предмета посягання з криміналістичного погляду доцільно також віднести: визначений Порядок надання спеціального дозволу на обладнання для виробництва чи виготовлення отруйних або сильнодіючих ЛЗ; встановлені Правила виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, відпуску, обліку, перевезення та пересилання отруйних або сильнодіючих ЛЗ; визначений Порядок доклінічного вивчення, клінічних випробувань ЛЗ, а також Порядок державної реєстрації ЛЗ.

У криміналістичній літературі спосіб вчинення кримінального правопорушення також розглядають у вузькому та широкому сенсі. У вузькому значенні мається на увазі тільки безпосереднє вчинення певного кримінального правопорушення. Тут як одна з обмежувальних точок може виступати момент закінчення злочину. У широкому сенсі у це поняття включають не тільки безпосередній спосіб вчинення кримінального правопорушення, але й спосіб його підготовки та приховування.

Найпереконливішою є концепція про спосіб вчинення кримінального правопорушення, що була запропонована Е. Д. Курановою та в подальшому розвинута Г. Г. Зуйковим. Комплексне дослідження способів вчинення злочинів дозволили йому визначити це поняття так: «спосіб вчинення злочину – це

система дій по підготовці, вчиненню та приховуванню суспільно небезпечного діяння, що може бути пов'язане з використанням відповідних знарядь, засобів, умов місцевості та часу, а також детерміновані умовами зовнішнього середовища і рисами злочинця» [77, с. 16–17].

Нам імпонує класифікація способів вчинення кримінального правопорушення, розроблена М. С. Уткіним, за якою вони розподілені на: 1) повноструктурні чи найбільш кваліфіковані (туди входить підготовка, вчинення і приховування злочину); 2) менш кваліфіковані з обмеженням першого типу (вчинення і приховування злочину); 3) менш кваліфіковані з обмеженням другого типу (підготовка і вчинення злочину); 4) некваліфіковані чи спрощені, які складаються тільки з дій по вчиненню злочину [78, с. 6].

Злочинна діяльність щодо тіньового виготовлення та обігу фальсифікованих ЛЗ, стверджують О. В. Айвазова та Г. А. Варданян, мають глибоко законспірований та організований характер, що загалом кореспондується тотальними тенденціями сучасної злочинності – її централізації, комерціалізації та глобалізації. Централізація злочинної діяльності проявляється у підвищенні кількості кримінальних правопорушень, вчинених організованими злочинними групами. Комерціалізація – у підсиленні корисливої мотивації в структурі механізму злочинної діяльності, а глобалізація безпосередньо пов'язана з першими двома та проявляється в тому, що сучасна злочинність відрізняється бажанням здійснювати свою злочинну діяльність з широким розмахом, що стосовно економічної злочинності означає збільшення обсягів виробництва продукції та розширення географії її збуту [79, с. 64].

Основними каналами розповсюдження фальсифікованих ЛЗ на споживчому ринку є: 1) через фірми-«одноденки» з використанням підроблених документів; 2) за допомогою реклами у ЗМІ з подальшими консультаціями по телефону і пересилкою товару покупцю поштою чи кур'єром; 3) через легальні фармацевтичні організації шляхом змови з їх працівниками чи шляхом пред'явлення їм фальшивих документів; 4) через Інтернет, за допомогою створення незаконних веб-сайтів з подальшою

пересилкою товару покупцю поштою чи кур'єром; 5) через працівників лікувально-профілактичних закладів, зокрема й лікарів [80, с. 106].

Підготовка до вчинення кримінального правопорушення – це певна система дій, що охоплюється злочинним умислом особи злочинця та передуює діям щодо безпосереднього вчинення кримінального правопорушення. З огляду на досліджуваний нами вид кримінального правопорушення, до типових підготовчих дій можна віднести: 1) вивчення законодавства, що регулює питання обігу ЛЗ в Україні та інших державах; 2) вивчення попиту на певні ЛЗ та цін на них; 3) підшукування постачальника ЛЗ чи сировини для їх виготовлення; 4) підшукування спільників та розподіл між ними ролей; 5) підшукування місця для зберігання ЛЗ чи сировини для їх виготовлення; 6) підшукування місця (оренда чи купівля) для виробництва чи виготовлення ЛЗ; 7) закупівля необхідного обладнання для виготовлення ЛЗ; 8) підшукування місця (аптек, аптечних кіосків, торгових точок) для збуту ЛЗ; 9) підшукування засобів для транспортування ЛЗ та маршрутів їх руху; 10) підробка необхідних для цього фальшивих документів; 11) розміщення реклами в ЗМІ, Інтернеті про продаж ЛЗ; 12) закупівля необхідних витратних матеріалів (для пакування, перевезення ЛЗ) [81, с. 99].

О. В. Айвазова та Г. А. Варданян великого значення надають проблемі створення організованих злочинних груп, що спеціалізуються на підпільному виготовленні і подальшому збуті фальсифікованих ЛЗ, на забезпеченні такого підпільного виробництва сировиною та іншими необхідними матеріалами, а також забезпеченні захисту підпільної діяльності від правоохоронних та контролюючих органів. Відтак співучасників такої злочинної групи розподілено на кілька підгруп, що спеціалізуються на: 1) безпосередньому виготовленні медичних фальсифікатів чи поставці, зокрема і нелегальним шляхом, сировини, тари, упаковки, інструкції тощо; 2) збуті фальсифікату через мережу аптечних чи медичних закладів, налагодженні та накопиченні клієнтської бази; 3) обранні місця для тіньової виробничої діяльності з погляду можливості створити підпільний «цех», його технічно оснастити, вдало

розмістити для вивозу оптових партій готових фальсифікатів, забезпечити конспіративність (прикриття під легальний бізнес) [79, с. 65].

До типових безпосередніх способів вчинення кримінальних правопорушень у сфері обігу ЛЗ доцільно віднести:

1) переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю фальсифікованих ЛЗ;

2) розміщення коштів, отриманих від незаконного обігу отруйних чи сильнодіючих ЛЗ, у банках, на підприємствах, в установах, організаціях та їх підрозділах або придбання на ці кошти об'єктів чи майна з метою продовження незаконного обігу таких ЛЗ;

3) виробництво, виготовлення, придбання, перевезення, пересилання чи зберігання з метою збуту отруйних чи сильнодіючих ЛЗ;

4) збут отруйних чи сильнодіючих ЛЗ;

5) виробництво чи виготовлення отруйних чи сильнодіючих ЛЗ на обладнанні без спеціального на те дозволу;

б) порушення встановлених правил виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, відпуску, обліку, перевезення чи пересилання отруйних чи сильнодіючих ЛЗ;

7) виробництво, виготовлення, придбання, перевезення, пересилання, зберігання з метою збуту завідомо фальсифікованих ЛЗ;

8) збут завідомо фальсифікованих ЛЗ;

9) умисне порушення порядку доклінічного вивчення та клінічних випробувань ЛЗ;

10) фальсифікація результатів клінічних випробувань ЛЗ;

11) порушення встановленого порядку державної реєстрації ЛЗ.

Варто акцентувати, що доволі часто вживаються терміни «виробництво» та «виготовлення» ЛЗ. На жаль, законодавець не робить чіткого розмежування між цими поняттями, що в певних випадках ускладнює кваліфікацію дій злочинців. Так, у постанові КМ України від 30.11.2016 р. вказано, що виробництво (виготовлення) ЛЗ в умовах аптеки – індивідуальне виготовлення ЛЗ за

рецептами лікарів, на замовлення лікувально-профілактичних закладів. Виробництво ЛЗ (промислове) – діяльність, пов’язана із серійним випуском ЛЗ, яка включає всі або хоча б одну з операцій щодо технологічного процесу [22].

У цій ситуації варто погодитися з думкою І. А. Коваленка. Науковець зазначає, що виготовлення фальсифікованих ЛЗ – це дії, спрямовані на створення ЛЗ, кількісний та якісний склад яких не відповідає вимогам чинного законодавства у сфері фармацевтичного ринку. Виготовлення передбачає створення невеликої кількості фальсифікату, без застосування спеціального обладнання і не передбачає серійного випуску. Серійне одержання означає виготовлення ЛЗ серіями, за певним стандартом (нормою, зразком, мірилом). У випадку виробництва йдеться про одержання ЛЗ в умовах фармацевтичного підприємства, це промисловий спосіб виготовлення зазначених засобів. Придбання передбачає будь-які дії особи, унаслідок яких ЛЗ переходить у її власність (купівля, обмін, позика, подарунок тощо). Перевезення ЛЗ – умисне їх переміщення будь-яким видом транспорту з однієї території на іншу в межах України. Пересилання ЛЗ – це переміщення їх у просторі шляхом відправлення поштою, багажем, посильним або іншим способом з одного місця в інше у межах України (транспортування відбувається без участі відправника). Зберігання ЛЗ – це будь-які умисні дії, пов’язані з фактичним утриманням ЛЗ у володінні особи (може тримати їх при собі, в будь-якому приміщенні, сховищі або іншому місці) [82, с. 181–182]. Збут передбачає одержання майна для реалізації з подальшим продажем, обміном тощо, а також надання допомоги особі, винній у злочині, у збуті вказаного майна [83, с. 166].

Варто пам’ятати, що злочинці зазвичай обирають собі за мету займатися якомога довше злочинною діяльністю та отримувати надприбутки від реалізації фальсифікованих ЛЗ. Тому вони будуть вживати заходів щодо приховування злочину, під яким розуміють діяльність, спрямовану на перешкоджання розслідуванню шляхом приховування, знищення, маскуванню чи фальсифікації слідів злочину та злочинця [84, с. 372]. До типових способів приховування кримінальних правопорушень, вчинюваних у сфері обігу ЛЗ, варто віднести:

1) поступову заміну фальшивих документів справжніми; 2) знищення документів, що свідчать про походження ЛЗ чи їх облік; 3) подання заяви про те, що нічого не було відомо стосовно того, що ЛЗ були фальсифіковані; 4) знищення залишків сировини та самих ЛЗ; 5) продаж обладнання, на якому вироблялися (виготовлялися) ЛЗ; 6) використання посередників (третіх осіб), яким не повідомляється правдива інформація про походження ЛЗ. Злочинці будуть намагатися максимально точно імітувати упаковку та інші зовнішні ознаки підроблюваного ЛЗ. На практиці нерідко спочатку поставляють партію справжніх ЛЗ. У наступну партію до справжніх додають фальсифіковані ЛЗ, а вже у подальших партіях співвідношення справжніх і фальсифікованих ЛЗ поступово змінюється у бік останніх.

Будь-яка подія, зокрема і кримінальна, є взаємодією між двома і більше об'єктами. Результати такої взаємодії проявляються у вигляді слідів–відображень, слідів–предметів або слідів–речовин. У криміналістиці взаємодію двох чи більше фізичних тіл чи систем, що обмінюються енергією і змінюють свої ознаки та властивості, називають процесом слідоутворення [85, с. 148].

Поняття сліду також є одним із основних у криміналістиці, особливо у її галузі «криміналістична трасологія» розділу «Криміналістична техніка». Перше визначення «сліду» у криміналістичній літературі запропонував І. М. Якімов, який вважав, що це відображення предмета на певній поверхні, що дає змогу зробити висновок про його форму чи про його призначення. У подальшому це визначення вдосконалив С. М. Потапов, який зазначав, що слід – це відбитки на матеріальних предметах ознак явищ, причинно пов'язаних із злочинною подією. У криміналістичній науці прийнято розглядати слід у широкому та вузькому розумінні. У широкому розумінні слід – це будь-які зміни в навколишньому середовищі, пов'язані із кримінальним правопорушенням. Серед них виокремлюють матеріальні сліди – ті, які зафіксовані на матеріальних об'єктах оточуючої обстановки, та ідеальні – ті, які здатна запам'ятати людина, яка так чи інакше спостерігала безпосередньо за подією кримінального правопорушення, її підготовкою чи результатами. У вузькому

розумінні слід – це матеріальне відображення ознак зовнішньої будови та інших якостей об'єктів, які утворилися у результаті дій, пов'язаних із подією кримінального правопорушення [86, с. 61, 80–81].

Для окреслення визначеної сукупності слідів у криміналістиці використовується термін «слідова картина». Варто вказати, що цей термін почав вживатися спочатку із такими поняттями, як «матеріальна обстановка злочину», «речова обстановка злочину», «сліди злочину», «речові докази», «місце злочину» «фактичні дані» тощо. Позиції науковців з приводу розуміння слідової картини О. М. Завадський скомпонував у кілька груп. До першої групи віднесено погляди тих учених (О. М. Васильєв, М. П. Яблоков), які визначають зв'язок слідів злочинного посягання з обстановкою його вчинення. Друга група науковців сліди злочину пов'язує з способом вчинення злочину (В. О. Образцов, В. В. Тіщенко). Третя група вчених пропонує замінити термін «слідова картина» на словосполучення «слідова обстановка». Згідно з цією позицією вважається, що таке поняття об'єднує в єдине ціле час, місце, обставини та обстановку вчинення злочину. Ще одна група науковців пропонує запровадити у криміналістичній науці термін «слідовий вібавід», що утворюється з аббревіатури трьох слів-компонентів: ві – відображення, ба – бачення, від – відтворення [87, с. 298–299].

А. І. Дікунов, проаналізувавши взаємозв'язок між вказаними поняттями, дав таке визначення слідової картини – це цілісна система джерел кримінально-релевантної інформації, що склалася у результаті взаємодії матеріальних елементів розслідуваної події, яка відображає обставини та механізм розслідуваної події та використовується для встановлення суттєвих обставин справи [88, с. 12]. Слідова картина, яка утворюється внаслідок вчинення кримінального правопорушення, має певні особливості залежно від виду кримінального правопорушення. Істотними ознаками поняття слідової картини як інструмента інформаційно-пізнавальної діяльності доцільно вважати належність джерела, речову форму відображення інформації, що в ньому міститься, інтеграційний рівень її відображення, функціональність і динамічність.

Належними слід вважати всі джерела фактичних даних, які прямо чи опосередковано підтверджують існування чи відсутність обставин, що підлягають доказуванню чи мають значення для кримінального провадження, а також достовірність чи недостовірність, можливість чи неможливість використання інших доказів (ст. 85 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України)) [89]. Речова форма означає, що інформація передана у формі сигналу будь-якої фізичної природи. Функціональність передбачає, що слідова картина злочину представляє об'єкт як цілісну систему, до якої можна застосувати методологію системного аналізу. Динамічність розглядуваного нами поняття обумовлена взаємозв'язком цього поняття з поняттям слідчої версії. Будь-яка зміна початкової інформації, що міститься у слідовій картині, веде до модифікації версії, і, навпаки, виникнення нової версії призводить до перегляду змісту й обсягу слідової картини.

Значення слідової картини для всього процесу розслідування кримінального правопорушення, як зазначає М. В. Костенко, визначається з позиції її інформативності (сукупності інформації, яку містять залишені сліди). Водночас аналіз слідів може дати необхідні відомості для встановлення моделі злочинної події, висунення слідчих версій, виявлення інших речових доказів, експертного дослідження, а також прогнозування моделі можливої поведінки суб'єкта злочину [90, с. 12]. Виділення слідової картини розслідуваної події як самостійного об'єкта дослідження створює новий інформаційний ресурс і дозволяє отримати важливу доказову інформацію про вчинений злочин. Методологія такого дослідження полягає у виділенні інтеграційних зв'язків події, що забезпечує можливість підсумовування інформації, яка міститься в окремих речових джерелах, і встановлення істотних обставин кримінального провадження. Таке інформаційне поле суттєве для моделювання механізму розслідуваної події та простежування причинного зв'язку взаємодіючих об'єктів і процесів [88, с. 139].

Типові сліди, що залишаються внаслідок вчинення кримінальних правопорушень у сфері обігу ЛЗ, можна поділити на ідеальні та матеріальні. Ідеальні сліди здатні запам'ятати люди, які мають відношення до події

кримінального правопорушення (потерпілі, свідки, підозрювані). Їх закріплюють у процесі проведення допиту.

До типових матеріальних слідів відносяться: 1) самі ЛЗ у певній формі; 2) сировина, з якої виготовлялися ЛЗ; 3) обладнання, на якому ЛЗ виготовлялися чи пакувалися; 4) пакувальний матеріал; 5) кошти, отримані від реалізації ЛЗ; 6) мобільні телефони з SIM-картою; 7) різноманітні документи (вони, на нашу думку, мають найважливіше значення для встановлення механізму злочинної діяльності). До основних документів, у яких може міститися інформація про вчинення злочину у сфері обігу ЛЗ, належать: ліцензії, що надають право провадження господарської діяльності з виробництва ЛЗ, накладні, Реєстри ЛЗ (які надійшли до суб'єкта господарювання та реалізуються суб'єктом господарювання), договори про постачання, накази про призначення на посаду чи зарахування на роботу, сертифікати якості, чеки, рецепти, картка амбулаторного хворого тощо. Також доцільно зауважити на можливість виявлення типових криміналістичних слідів (наприклад, відбитків пальців), а також відеозаписи з камер відеоспостереження (цифрові сліди).

Певними особливостями володіє і особа, яка вчиняє кримінальні правопорушення у сфері обігу ЛЗ. З одного боку, це може бути будь-яка особа, що досягла 16-річного віку (для ч. 1 ст. 321 та ст. 321¹ ККУ), а з іншого – особа повинна перебувати на певній посаді та бути уповноваженою виконувати певні функції (для інших частин ст. 321 та ст. 321² ККУ). Особа злочинця характеризується тим, що вона: 1) виконує службові або професійні обов'язки, пов'язані з виробництвом чи виготовленням отруйних чи сильнодіючих ЛЗ (наприклад, аптекар, фармацевт); 2) займається господарською діяльністю, пов'язаною з оптовою та роздрібною торгівлею ЛЗ (завідуючий аптекою); 3) бере участь у доклінічному вивченні ЛЗ (наприклад, фармацевт); 4) бере участь у клінічних випробуваннях ЛЗ (лікар, дослідник); 5) фіксує чи надає інформацію про результати доклінічного вивчення чи клінічного випробування ЛЗ; б) уповноважена здійснювати державну реєстрацію ЛЗ. Крім того, особа злочинця може характеризуватися тим, що вона володіє відповідними знаннями у медицині

чи фармакології (наприклад, має медичну освіту чи працювала або працює у медичних закладах).

Наприклад, відповідно до Порядку контролю якості ЛЗ під час оптової та роздрібною торгівлі вхідний контроль якості ЛЗ під час такої торгівлі за допомогою візуальних методів здійснюється уповноваженими особами суб'єктів господарювання, які мають ліцензії на провадження господарської діяльності з оптової та роздрібною торгівлі ЛЗ. З цією метою керівником суб'єкта господарювання видається наказ про призначення відповідальної особи. Така уповноважена особа повинна мати повну вищу фармацевтичну освіту та стаж роботи за фахом не менше 2-х років. Суб'єкт господарювання зобов'язаний протягом трьох років зберігати для перевірок документи, що підтверджують закупівлю, зберігання, транспортування, торгівлю, знищення або утилізацію ЛЗ [91].

Якщо говорити про доклінічне вивчення та клінічні випробування ЛЗ, то варто зазначити, що доклінічне вивчення ЛЗ проводиться дослідницькими установами незалежно від форми власності та відомчого підпорядкування, які здатні забезпечити відповідний науково-методичний рівень доклінічного вивчення безпеки і ефективності ЛЗ та належне дотримання, згідно з чинним законодавством, принципів гуманного поводження з піддослідними тваринами в разі їх використання. До початку доклінічного дослідження ЛЗ обов'язковим є затвердження письмового протоколу (плану) встановленого зразка. За результатами кожного клінічного дослідження готується звіт встановленого зразка, який підписується та датується особисто керівником дослідження або науковцями, які до цього залучалися. Усі матеріали доклінічного дослідження повинні зберігатися в архіві дослідницької установи не менше 5-ти років [92].

Клінічні випробування ЛЗ проводяться з метою встановлення або підтвердження ефективності та нешкідливості ЛЗ. Такі випробування проводяться у лікувально-профілактичних закладах, що визначаються МОЗ України. Усі особи, які долучаються до проведення клінічного випробування, повинні мати належну освіту, професійну підготовку та досвід для виконання

функцій і обов'язків дослідника (співдослідника). Вибір установи та дослідників покладається на спонсора (юридичної чи фізичної особи, яка ініціює та організовує клінічне випробування певного ЛЗ та його фінансування). Кожне клінічне випробування ЛЗ повинно бути внесене до переліку клінічних випробувань, що публікується на офіційному сайті МОЗ України. Документи щодо клінічного випробування зберігаються у місці проведення випробувань в архіві не менше 15-ти років [93].

Крім того, досліджуваний нами вид кримінального правопорушення може вчинятися за попередньою змовою групою осіб. Це означає, що кримінальне правопорушення можуть вчинити дві і більше особи, які заздалегідь, тобто до початку його вчинення, домовилися про його спільне вчинення. У цьому разі доцільно говорити про розподіл ролей між співучасниками – один займається закупівлею сировини для виготовлення ЛЗ, другий – виготовленням ЛЗ, третій – збутом тощо.

Наприклад, відповідно до матеріалів судової справи № 445/2271/13-к Особа_1, працюючи завідувачем аптеки № 2 в с. Куровичі Золочівського району Львівської обл. та будучи відповідальним за здійснення вхідного контролю ЛЗ, діючи з корисливих мотивів, за попередньою змовою з Особа_2, Особа_3 та Особа_4, систематично придбавав у останніх завідомо фальсифіковані ЛЗ, які в подальшому перевозив, зберігав з метою збуту та збував у аптечному закладі [94].

Г. А. Варданян обґрунтовує тезу про те, що кримінальні правопорушення у сфері обігу фальсифікованих ЛЗ вчиняються виключно організованими групами. Злочинцям-одинакам така діяльність у сучасних умовах не притаманна, оскільки окрім імітації високого ступеня зовнішньої схожості фальсифікованих ЛЗ зі справжніми аналогами, для такої діяльності характерні не лише великі обсяги виробництва, але й активна діяльність на легальному фармацевтичному ринку, що потребує наявності не тільки відповідної кваліфікації, але й ділових зв'язків у цьому сегменті [95, с. 99–100].

Аналізуючи зміст поняття «місце вчинення злочину», В. Г. Мороз зазначає, що у науковій літературі можна знайти багато думок з цього приводу. Він

пропонує місце вчинення злочину класифікувати за такими критеріями: 1) місце вчинення злочину як фізичний простір; 2) місце вчинення злочину як соціальне (суспільне) утворення; 3) місце вчинення злочину як утворення, що має правовий статус. Сам В. Г. Мороз під місцем вчинення злочину вбачає територію чи інше місце, яке характеризується фізичними, соціальними і правовими критеріями, де було розпочато, продовжено чи припинено злочинне діяння [96, с. 132–133]. Криміналісти розглядають місце вчинення кримінального правопорушення як оформлене матеріальне явище об'єктивного світу, що виступає сукупністю взаємопов'язаних частин та елементів. Воно дає змогу відповісти на питання: де вчинено злочин? Під час розслідування багатьох злочинів потрібно враховувати такі аспекти: а) місце, де відбувалися підготовчі дії до вчинення злочину; б) місце безпосереднього вчинення злочину; в) місце, де залишені сліди злочинного посягання; г) місце приховування слідів злочину, знарядь і засобів його вчинення, предмета посягання [97, с. 265–266].

Серед типових місць вчинення кримінальних правопорушень у сфері обігу ЛЗ можна назвати: митний кордон України (ст. 305 ККУ); аптечний заклад (аптека, аптечний пункт, аптечний склад чи база); вулиця, житловий будинок чи квартира, гараж; транспортний засіб; складське приміщення чи виробничий цех; медичний заклад; науково-дослідні інститути (лабораторії).

Наприклад, відповідно до матеріалів судової справи № 759/3528/17, Особа_1, реалізуючи злочинний умисел, підшукав та пристосував складське приміщення за Адресою_3 у м. Києві для здійснення діяльності з виробництва та зберігання фальсифікованих ЛЗ. Водночас він закупив, встановив та налагодив обладнання для розливу спирту у флакони та укупорювання їх кришками (лінію розливу, укупорювальний апарат та аплікатор), а також підшукав, закупив сировину, флакони, кришки [98].

Судово-слідча практика свідчить, що професійний інтерес до вивчення особи потерпілого значно збільшується у ситуаціях, коли кримінальне правопорушення вчинено в умовах неочевидності та відомостей про особу, яка його вчинила, взагалі немає або їх обмаль. Акцентування у цих випадках на

індивідуально-психологічних особливостях потерпілої особи дає змогу висунути версії про окремі значимі особливості особи злочинця чи його мотиви. Така позиція з боку криміналістів буде виправданою і у випадках розслідування злочинів, вчинюваних у сфері обігу ЛЗ.

Однією з кваліфікуючих ознак у кримінальних правопорушеннях, вчинюваних у сфері обігу ЛЗ, є спричинення тривалого розладу здоров'я (ч. 2 ст. 321¹ ККУ), смерть особи або інші тяжкі наслідки (ч. 3 ст. 321¹ і ч. 3 ст. 321² ККУ). Тому необхідно зауважити і на особу потерпілого. Відповідно до ст. 55 КПК України потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або матеріальної шкоди. Права і обов'язки потерпілого виникають у особи з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого [89].

Отже можна навести кілька груп фізичних осіб, які можуть бути потерпілими внаслідок вчинення досліджуваної нами групи злочинів, а саме: 1) особи, які мають хронічне захворювання, та змушені постійно приймати певні ЛЗ; 2) особи, яким ситуативно потрібні були ЛЗ; 3) особи, які беруть участь у клінічних випробуваннях ЛЗ (пацієнт (здоровий доброволець)).

Цікавою в цьому сенсі буде думка Г. А. Варданян, яка на основі аналізу кримінальних правопорушень у сфері тіньового фармацевтичного ринку диференціює такі категорії потерпілих: 1) організації, що володіють правами на певний засіб медичної продукції (назву, товарний знак, місце походження продукції); 2) організації, що займаються оптово-роздрібним продажем фармацевтичної продукції; 3) організації, що займаються роздрібним продажем ЛЗ, медичних виробів, їх перевезенням та зберіганням; 4) лікувально-профілактичні організації, що придбали фальсифіковані чи недоброякісні ЛЗ; 5) фізичні особи, що купили для особистого вживання чи для своїх родичів або близьких осіб з метою лікування чи профілактики фальсифіковані чи недоброякісні ЛЗ, в результаті чого була спричинена шкода їх здоров'ю. Своєю чергою, потерпілі-фізичні особи розподілені на такі групи: 1) особи, що були госпіталізовані в медичні заклади, приймали ЛЗ за призначенням лікаря і

купляли їх в медичних закладах централізовано (за державні кошти, отримували їх безкоштовно чи на пільгових умовах); 2) особи, що були госпіталізовані в медичні заклади, приймали ЛЗ за призначенням лікаря і купляли їх особисто чи через родичів за власні кошти; 3) особи, що купляли для особистого вживання чи для своїх родичів безрецептурні ЛЗ [99, с. 40–41].

Виокремлені категорії потерпілих володіють різною за обсягом і змістом доказовою інформацією – вербальною, речовою, документальною. За умови методично правильного її отримання та використання у процесі доказування у слідчого виникає можливість об'єктивно встановити механізм вчинення кримінального правопорушення – спосіб виготовлення фальсифікованої продукції, особливості її поставки та реалізації, обсяги збутого, місця збуту, суму отриманих прибутків, характер спричиненої шкоди та її розмір тощо.

Висновки до розділу 1

1. З кінця ХХ ст. фальсифікація ЛЗ перетворилася у глобальну проблему, а її основною причиною більшість науковців вважає невідповідність нормативно-правових баз країн світу. Для вирішення цієї проблеми зараз функціонує низка міжнародних організацій, що здійснюють контроль за якістю та обігом ЛЗ, а також вживають заходів щодо гармонізації законодавства країн у фармацевтичній сфері. В Україні функцію державного контролю за фармацевтичною діяльністю та якістю ЛЗ здійснює Держлікслужба України. Крім того, функціонує ДРЛЗУ, що дає змогу швидко отримати інформацію про зареєстровані в Україні ЛЗ. За порушення у сфері обігу ЛЗ передбачається кримінальна відповідальність за ст.ст. 305, 306, 321, 321¹ та 321² КК України, що утворюють сукупність кримінальних правопорушень, вчинюваних у сфері обігу ЛЗ. Незважаючи на те, що інтерес до проблематики обігу ЛЗ з боку науковців різних галузей знань є доволі великим, наукових розробок щодо організації виявлення та методики розслідування кримінальних правопорушень, вчинюваних у сфері обігу ЛЗ, немає, що потребує прискіпливішої уваги до цього питання представників науки оперативно-розшукової діяльності та криміналістики.

2. До структури криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, вчинюваних у сфері обігу ЛЗ, належать: предмет посягання; типовий спосіб вчинення кримінального правопорушення; типові сліди кримінального правопорушення; особа злочинця. Безпосереднім предметом посягання є ЛЗ, які з криміналістичного боку доцільно класифікувати на такі групи: 1) за суб'єктом створення та виробництва; 2) за походженням; 3) за місцем виготовлення та реалізації; 4) за способом реєстрації та терміном дії ліцензії; 5) за видом та формою випуску; 6) за способом упакування; 7) за ступенем небезпеки для споживача. До типових безпосередніх способів вчинення злочину відносять: 1) переміщення через митний кордон України фальсифікованих ЛЗ; 2) розміщення коштів, отриманих від незаконного обігу отруйних чи сильнодіючих ЛЗ, у банках, на підприємствах, в установах, організаціях та їх підрозділах або придбання на ці кошти об'єктів чи майна з метою продовження незаконного обігу таких ЛЗ; 3) виробництво, виготовлення, придбання, перевезення, пересилання, зберігання з метою збуту чи збут отруйних або сильнодіючих ЛЗ; 4) виробництво чи виготовлення отруйних чи сильнодіючих ЛЗ на обладнанні без спеціального на те дозволу; 5) порушення встановлених правил виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, відпуску, обліку, перевезення чи пересилання отруйних чи сильнодіючих ЛЗ; 6) виробництво, виготовлення, придбання, перевезення, пересилання, зберігання з метою збуту та збут завідомо фальсифікованих ЛЗ; 7) умисне порушення порядку доклінічного вивчення та клінічних випробувань ЛЗ; 8) фальсифікація результатів клінічних випробувань ЛЗ; 9) порушення встановленого порядку державної реєстрації ЛЗ. До типових матеріальних слідів кримінального правопорушення доцільно віднести: 1) самі ЛЗ у певній формі; 2) сировина, з якої виготовлялися ЛЗ; 3) обладнання, на якому ЛЗ виготовлялися чи пакувалися; 4) пакувальний матеріал; 5) кошти, отримані від реалізації ЛЗ; 6) мобільні телефони з SIM-картою; 7) різноманітні документи (вони, на нашу думку, виконують важливе значення для встановлення механізму злочинної діяльності).

РОЗДІЛ 2 ОРГАНІЗАЦІЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ВЧИНЮВАНИХ У СФЕРІ ОБІГУ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ

2.1 Особливості застосування оперативними підрозділами Національної поліції заходів оперативного пошуку з метою виявлення кримінальних правопорушень, вчинюваних у сфері обігу лікарських засобів

Оперативно-розшукова діяльність (далі – ОРД) відповідно до ЗУ «Про ОРД» є системою гласних і негласних пошукових, розвідувальних і контррозвідувальних заходів, що здійснюються із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів (ст. 2) [100]. Це особливий вид передбаченої законом діяльності правоохоронних органів, специфіка якої полягає у тому, що право на її проведення надається виключно оперативним підрозділам, тобто, оперативним працівникам таких підрозділів, які здійснюють їх з використанням гласних і негласних оперативно-розшукових заходів (далі – ОРЗ) із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів (далі – ОТЗ). Законом забороняється здійснення ОРД іншими підрозділами правоохоронних органів, підрозділами інших міністерств і відомств, громадськими організаціями та окремими особами. Оперативні підрозділи відрізняються від інших неоперативних підрозділів специфічними завданнями і функціями, які вони виконують відповідно до ЗУ «Про ОРД» та інших законодавчих актів.

Якщо говорити про Національну поліцію України (далі – НПУ), то, відповідно до чинного законодавства, ОРД мають право здійснювати підрозділи кримінальної та спеціальної поліції. У складі кримінальної поліції функціонує Департамент захисту економіки, який відповідно до покладених на нього завдань протидіє кримінальним правопорушенням у сфері господарської діяльності, легалізації (відмивання) доходів, одержаних незаконним шляхом

[101]. Тому пропонуємо вважати цей департамент та його структурні підрозділи на місцях тим оперативним підрозділом, який фактично зобов'язаний протидіяти злочинам, вчинюваним у сфері обігу ЛЗ.

О. Ю. Шевчук слушно зауважує, що у ЗУ «Про ОРД» визначено лише частину принципів ОРД (верховенство права, законність, дотримання прав і свобод людини). Усі інші випливають зі змісту норм Конституції України, оперативно-розшукового законодавства, інших законодавчих і деяких підзаконних нормативних актів у сфері регулювання ОРД, а також договорів у галузі дотримання прав людини та боротьби зі злочинністю, підписаних та ратифікованих Україною. На думку науковця, зміст принципів ОРД відображають такі положення: 1) принципи є гарантією ефективного здійснення ОРД; 2) їх використовують як основу для забезпечення ефективного механізму, усунення можливих розбіжностей і недоліків закону; 3) норми-принципи є вихідними для тлумачення всіх інших оперативно-розшукових норм; 4) принципи є засобом, завдяки якому досягається упорядкованість в усуненні прогалин в оперативно-розшуковому законодавстві; 5) вони відображають соціальну значущість ОРД, визначають структуру та зміст форм діяльності оперативних підрозділів, правове застосування негласних заходів і засобів, спрямування ОРД на виконання завдань кримінального судочинства, отримання інформації в інтересах суспільства й держави [102, с. 257, 259].

Більшість принципів ОРД – це правові норми, які безпосередньо регламентують її організаційні, функціональні і тактичні основи або визначають певні умови, за яких можливе і необхідне застосування негласних сил, засобів та методів цієї діяльності. Аналізуючи зміст принципів, визначених ЗУ «Про ОРД», Ю. О. Найдъон зазначає, що принцип верховенства права у діяльності оперативних підрозділів передбачає, що право не обмежується лише нормами чинного законодавства, які регулюють діяльність з виявлення, попередження та припинення уповноваженими законом підрозділами протиправної діяльності, а охоплює й норми моралі, традиції, звичаї як легітимні регулятори, зумовлені відповідним рівнем розвитку суспільства. Цей

принцип повинен застосовуватися з урахуванням практики Європейського суду з прав людини і ні в якому разі не може ототожнюватися з принципом верховенства закону. Принцип законності – це вимога нормативного характеру, яка зобов'язує уповноважені оперативні підрозділи, а також осіб, що залучаються до виконання завдань з виявлення, попередження та припинення протиправної діяльності, неухильно і точно виконувати всі норми-принципи Конституції України, чинного оперативно-розшукового, кримінального процесуального та кримінального законодавства. Принцип дотримання прав і свобод людини полягає в тому, що кожний громадянин України може користуватися на рівних підставах з іншими громадянами усім обсягом конституційних прав і свобод без утиску з боку держави або інших осіб за будь-якими мотивами [103, с. 227, 228].

У науці ОРД вважається, що особистий пошук – це метод ОРД, який полягає у оперативному розпізнанні особисто суб'єктом, що уповноважений провадити ОРД, за відповідними ознаками об'єкта, що становить оперативний інтерес. Зважаючи на визначення, можна виокремити основні елементи, що визначають суть цього поняття – оперативне розпізнання та об'єкт, що становить оперативний інтерес.

Під оперативним розпізнанням розуміють комплекс прийомів, за допомогою яких визначають осіб, речі та явища, що становлять оперативний інтерес, на підставі роз'яснення інформації щодо їх групової належності або тотожності за заздалегідь відомими властивостями й ознаками [104, с. 455–456]. До об'єктів, що становлять оперативний інтерес, у нашому випадку можна віднести осіб, події, речі та документи.

Використання особистого пошуку під час виявлення фактів готування чи вчинення злочинів у сфері обігу ЛЗ є доволі ефективним методом ОРД і має певні переваги з таких міркувань: по-перше, оперативний працівник може отримати необхідну інформацію шляхом безпосереднього спілкування з відповідними людьми (хворими в медичних закладах, працівниками аптек, робітниками на виробництві тощо), проводячи розвідувальне опитування, чи

працюючи в мережі Інтернет; по-друге, є змога швидко зібрати необхідну довідкову інформацію про певну фізичну чи юридичну осіб, діяльність яких становить оперативний інтерес; по-третє, є можливість особисто перевірити інформацію у місці, де розташована і функціонує певна юридична особа, чи провести короткочасне візуальне спостереження за особою, яка становить оперативний інтерес, не вдаючись до допомоги співробітників інших служб НПУ; по-четверте, є можливість за певних умов виконувати окремі завдання агентурної роботи, не витрачаючи час на організацію та проведення зустрічей з негласними співробітниками. Можна з впевненістю стверджувати, що особистий пошук дає змогу оперативному працівникові та слідчому постійно отримувати інформацію, що становить оперативний інтерес і має значення для розслідування, а основним інструментом у цьому є розвідувальне опитування.

За допомогою особистого пошуку можна вирішувати такі основні питання:

- 1) розпізнавати протиправні дії, пов'язані з обігом ЛЗ, та осіб, що до цього причетні;
- 2) збирати біографічні чи інші дані про осіб, які підозрюються у підготовці та вчиненні злочинів у сфері обігу ЛЗ;
- 3) встановлювати осіб, з якими підозрювані підтримують близькі стосунки;
- 4) встановлювати адреси проживання або роботи таких осіб, місця їх частого перебування;
- 5) фіксувати дії, що мають значення для запобігання чи розслідування злочинів;
- 6) виявляти місця вчинення злочинів, місця зберігання отруйних, сильнодіючих та фальсифікованих ЛЗ чи каналів їх поширення;
- 7) отримувати інформацію (орієнтовного характеру), що має значення для розслідування конкретного кримінального провадження.

Залежно від ступеня аналізу й узагальнення отриману оперативним шляхом інформацію поділяють на:

- 1) первинну розвідувальну інформацію. Вона містить всю доступну для відповідних засобів розвідки об'єктивну інформацію у вигляді якісних та кількісних ознак об'єктів розвідки. Якість первинної інформації, з погляду можливості виявлення ознак об'єкта, залежить не лише від технічних

характеристик засобів розвідки, а й від властивостей та стану цього об'єкта, умов ведення розвідки;

2) інформацію, отриману в результаті попередньої обробки (матеріали першого рівня аналізу). Така інформація містить результати аналізу даних, отриманих від одного джерела (з допомогою одного засобу розвідки);

3) інформацію другого рівня аналізу (комплексна обробка). Обробка інформації, отриманої від різних джерел і різними видами й засобами розвідки. Спільний аналіз різних відомостей, що належать до одного об'єкта, взаємна логічна ув'язка та уточнення, аналітичне визначення характеристики об'єкта, що залежить від сукупності різнорідних відомостей;

4) узагальнену розвідувальну інформацію, яка становить розвідувальні зведення, довідки, аналітичні огляди, технічні описи та інші документи, підготовлені на основі розвідувальних відомостей для різних категорій споживачів відповідно до їх запитів [105, с. 62].

У процесі пошуку фактичних даних на етапі оперативно-розшукового провадження можна виокремити такі стадії: 1) визначення місць, у яких криміногенні процеси мають тенденцію до повторюваності, регулярності виявлення у часі та просторі, а також ознак, властивих ОРД; 2) встановлення осіб, предметів та явищ, що становлять оперативний інтерес, на підставі розпізнавання за пошуковими ознаками, виявлення первинної інформації про ознаки протиправного діяння; 3) перевірка первинної інформації про ознаки протиправного діяння; 4) оцінювання результатів перевірки і висновки про наявність або відсутність ознак злочину; 5) прийняття рішення про використання результатів пошуку [106, с. 154].

Грунтовне дослідження категорії «пошукові ознаки об'єктів оперативного пошуку» здійснили М. А. Погорецький та В. П. Шеломенцев. Під ними науковці розуміють попередньо відомі його суб'єктові ознаки зовнішніх проявів існування цих об'єктів у певному середовищі. Особливостями пошукових ознак можна вважати таке: 1) пошукова ознака не є характерною рисою або суттєвою властивістю об'єкта пошуку; 2) пошукова ознака свідчить

про наявність об'єкта пошуку в певному середовищі; 3) пошукова ознака (А) пов'язана з об'єктом пошуку (Б) логічною формулою «Якщо є А, значить є Б»; 4) пошукова ознака є достатньою для безпосереднього спостереження за відсутності можливості безпосереднього спостереження (виявлення) об'єкта пошуку; 5) за пошуковими ознаками визначається придатний для розпізнання об'єкт, прояви якого в навколишньому середовищі подібні до проявів об'єкту пошуку [107, с. 118–119].

Досліджуючи питання контрабанди наркотиків, В. І. Ткаченко зазначає, що під час підготовки та вчинення контрабанди наркотиків, оперативний працівник може отримувати інформацію, яка прямо вказує на наявність об'єкта, що становить оперативний інтерес, або в результаті зіставлення фактів, яке дає висновок припустити ймовірну наявність таких об'єктів у теперішньому, минулому чи майбутньому. Саме ці факти, на думку науковця, і є пошуковими ознаками об'єктів оперативного пошуку. В. І. Ткаченко пропонує механізм встановлення присутності об'єктів, що становлять оперативний інтерес, поділяти на три етапи: 1) встановлення та документування фактів-ознак та фактів-ризиків. Фактом-ознакою, наприклад, буде документування незаконного обігу кокаїну на території України, що свідчить про його потрапляння в Україну контрабандним шляхом. Фактом-ризиком буде виникнення значної заборгованості у керівника міжнародної транспортної компанії перед наркоділком; 2) встановлення взаємозв'язків між певними, як спершу видається, не пов'язаними між собою фактами (зв'язок місця збуту наркотика з його масовим вживанням); 3) встановлення причинного зв'язку між зафіксованими фактами та гіпотетичною присутністю об'єктів, що становлять оперативний інтерес [108, с. 396–397].

Спираючись на викладене, до пошукових ознак, що свідчать про планування чи вчинення кримінальних правопорушень у сфері обігу ЛЗ, пропонуємо відносити: незаконний обіг на території України ЛЗ, які виготовляються в інших країнах; численні виявлення під час митного контролю (або поза його межами) ЛЗ без супровідних документів; сліди певних змін у конструкції ТЗ, що вказують на

наявність тайників; невідповідність між реальною та вказаною у документах кількістю вантажу; збільшення реклами певних ЛЗ; функціонування сайтів, на яких пропонується придбати різні види ЛЗ; активність у певних групах на Інтернет-сайтах, форумах тощо; поява великої кількості представництв фірм-виробників ЛЗ, які насправді належать (чи засновані) одній особі (або є дочірними підприємствами однієї фірми); випадки масового звернення в медичні установи зі скаргами після вживання ЛЗ; участь у закупівлі сировини, що використовується для виготовлення ЛЗ, осіб, вид діяльності яких не наближений від фармацевтики.

ОРД здійснюється у вигляді як оперативного (ініціативного) пошуку, так і оперативної розробки за оперативно-розшуковими справами (далі – ОРС). Водночас оперативний пошук складається з, власне, отримання первинної інформації та її перевірки. У процесі виявлення злочину виникає необхідність проведення низки ОРЗ за відсутності всіх елементів злочину (тобто стверджувати, що в діях особи вбачаються ознаки злочину, ще неможливо). До моменту вчинення злочину особа може вчиняти ряд легальних дій і тому неможливо стверджувати, що вона готується до вчинення злочину. Повного переліку ОРЗ у законодавстві не наведено і тому в разі отримання інформації про підготовку до вчинення злочину оперативний працівник самостійно визначає, які заходи необхідно провести, заразом дотримуючись вимог законодавства та відповідних обмежень, з урахуванням сфери пошуку та видів злочину, ознаки якого цікавлять оперативного працівника.

Що стосується конкретних прийомів виявлення осіб і фактів, що становлять оперативний інтерес (з погляду допустимості), то вони, на думку О. О. Шаповалова, ґрунтуються на дії об'єктивного закону взаємозв'язку явищ, з якими кожний матеріальний процес так або інакше відображається на інших матеріальних, пов'язаних з ним процесах. Тому основою процесу пошуку є розпізнавання осіб і подій (фактів), що становлять оперативний інтерес. Це розпізнавання здійснюється шляхом вибірки із загальної сукупності наявних об'єктів за допомогою як раніше отриманої (первинної) інформації, так і

додатково виявленої, а також особистих знань і вмінь працівників поліції. Таке розпізнавання проводиться двома способами:

– з огляду на поведінку особи, її дії;

– по слідах, наявність яких дає змогу припустити, що відбувається злочин або останній мав місце в минулому. Вибір цього або іншого способу залежить від об'єкта пошуку, обраного напрямку і характеру сил, що беруть участь у пошуковій роботі, методу інформаційного пошуку та наявності початого кримінального провадження [109, с. 102–104].

Згідно з ЗУ «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах» від 05.07.1994 р. інформаційно-телекомунікаційна система – це сукупність інформаційних та телекомунікаційних систем, які у процесі обробки інформації діють як єдине ціле (ст. 1) [110]. До складу інформаційно-телекомунікаційних систем входять сервери, на яких зберігається вся передана інформація, комп'ютери та телекомунікаційні канали (через них передається інформація), модеми та різні мережеві адаптери. Головні частини цієї системи в єдине з'єднує різноманітне програмне забезпечення. Сукупністю інформаційних мереж і засобів для накопичення, оброблення, зберігання та передавання даних можна назвати мережу Інтернет. Наразі вона є доволі специфічним середовищем для здійснення пошукової роботи. Як зазначає О. О. Осадько, в реаліях сьогодення мережа Інтернет є основним засобом, який дає змогу людям реалізувати своє право на свободу думок та їх вільне вираження. Характерною особливістю є те, що це не лише засіб зв'язку та важливе джерело інформації, але й сучасна публічна інфраструктура, яка дозволяє кожній людині отримати доступ до культурних, освітніх, громадських, політичних та інших ресурсів, різноманітних послуг тощо [111, с. 194].

У контексті правового регулювання мережі Інтернет зауважимо, що ця система утворюється із незалежних компонентів й інформації, що має і загальний, і персональний характер. Мережа Інтернет не є чимось цілісним, вона не є керованою організаційною структурою і юридичною особою чи суб'єктом правовідносин, у зв'язку з чим немає юридичних відносин між нею та державою.

Сьогодні жодна країна світу не має кодифікованого законодавства з Інтернету. Здебільшого нормативні акти, що діють, регулюють окремі питання функціонування мережі Інтернет, як от: правове регулювання інформаційної безпеки, зміст інформації, захист авторських прав тощо [112, с. 106]. Однак недавнім часом злочинці щораз активніше використовують мережу Інтернет для підготовки та вчинення злочинів, зокрема й у сфері обігу ЛЗ.

З метою пошуку оперативної інформації в мережі Інтернет доцільним є використання пошукової системи Google, яка станом на серпень 2018 р. використовується майже у 91 % випадків [113]. Через неї можна здійснювати моніторинг повідомлень на публічних он-лайн ресурсах – блогах, оголошеннях, форумах, електронних версіях ЗМІ, соціальних мережах. Такий моніторинг можна проводити шляхом введення у пошукове вікно ключових слів (наприклад, «продаю лікарські засоби», «лікарські засоби за найнижчими цінами», «оптові поставки лікарських засобів», «лікарські засоби з-за кордону», а також за назвами самих лікарських засобів тощо).

Відтак можна виокремити три типових джерела отримання інформації щодо ЛЗ та специфіки їх обігу, а саме: 1) офіційні веб-сайти міжнародних організацій, що мають відношення до обігу ЛЗ; 2) офіційні веб-сайти державних установ України, що займаються контролем якості ЛЗ, а також підприємств-виробників ЛЗ; 3) соціальні мережі.

Серед міжнародних організацій, на веб-сайтах яких можна знайти інформацію, що становить певний оперативний інтерес, слід назвати: ВООЗ (<https://www.who.int/countries/ukr/ru/#>) [114]; Всесвітню медичну організацію (<https://www.wma.net>) [115]; Міжнародну фармацевтичну організацію (<https://www.fip.org>) [116]; Асоціацію представників міжнародних фармацевтичних виробників України (<http://airm.org.ua/pro-airm-ukrayina>) [117]. Вивчаючи інформацію на цих веб-сайтах, є можливість дізнатися про новини у сфері виробництва ЛЗ, міжнародні рекомендації у сфері виробництва ЛЗ, випадки виявлення фальсифікованих ЛЗ, їх назву та джерело походження тощо.

До другого інтернет-джерела отримання інформації, що становить оперативний інтерес, доцільно віднести сайт Держлікслужби України (<http://dls.gov.ua>) [118]. З нього можна дізнатися про: 1) питання контролю якості ЛЗ (шаблони та зразки документів, перелік уповноважених та атестованих лабораторій, заходи щодо утилізації та знищення ЛЗ, випадки подання повідомлень стосовно якості чи підозри на фальсифікацію ЛЗ); 2) підконтрольні речовини (рішення щодо видачі та анулювання ліцензій, листи-роз'яснення щодо наявності у товарах підконтрольних речовин); 3) оптову та роздрібну торгівлю ЛЗ (ліцензія імпорту ЛЗ, переоформлення ліцензії, сертифікація дистрибуції); 4) плани перевірки суб'єктів господарської діяльності, пов'язаної з обігом ЛЗ; 5) виробництво ЛЗ (ліцензування та сертифікація виробництва ЛЗ, сертифікація ЛЗ для міжнародної торгівлі, рішення щодо видачі та анулювання ліцензій). Також з сайту Держлікслужби України по вкладці можна перейти до різноманітних реєстрів, серед яких ДРЛЗУ, Державний реєстр з промислового виробництва ЛЗ, Ліцензійний реєстр з імпорту ЛЗ, Ліцензійний реєстр з виробництва ЛЗ (в умовах аптеки), оптової та роздрібною торгівлі ЛЗ тощо. В цьому сенсі доволі зручним у користуванні є ДРЛЗУ, з якого можна здійснювати пошук ЛЗ (за назвою, номером реєстраційного посвідчення, за кодом АТС чи за складом діючої речовини) та отримати інформацію про номер реєстраційного посвідчення, термін дії, повну назву, склад діючих речовин, виробника та заявника цього ЛЗ.

25.03.2009 р. КМУ своєю постановою № 333 КМУ затвердив Національний перелік основних ЛЗ [119], який можна зараз знайти на офіційному сайті з однойменною назвою [120]. На ньому пропонують через App Store чи Google Play безкоштовно завантажити на телефон додаток «ЛікиКонтроль» та перевіряти наявність медичного препарату в Нацпереліку та всю інформацію про нього (ліцензію, термін дії, виробника тощо).

Доволі інформативним є веб-сайт Державного експертного центру МОЗ України ([www.dec.gov.ua.](http://www.dec.gov.ua)) [23]. На ньому можна знайти відомості щодо: 1) переліку ЛЗ, на які передано до МОЗ України висновки щодо ефективності,

безпеки та якості і вони пропонуються до реєстрації (перереєстрації); 2) перелік клінічних випробувань, які сьогодні проводяться в Україні; 3) реєстр клінічних випробувань ЛЗ; 4) інформацію щодо місць проведення клінічних випробувань; 5) Державний формуляр ЛЗ; 6) інформацію про можливості лабораторії фармацевтичного аналізу ЛЗ.

Найбільшими виробниками ЛЗ на території України зараз є ПрАТ «ФФ Дарниця» [121], ПАТ «Фармак» [122], корпорація «Артеріум» (об'єднує підприємства «Київмедпрепарат» та «Галичфарм») [123], фармацевтична компанія «Здоров'я» [124] та інші. На сайтах цих виробників можна ознайомитися: з продукцією, що виробляється; контактами та партнерами; діяльністю щодо розробки нових препаратів; заходами, що вживаються для виявлення фальсифікованих ЛЗ.

Якщо говорити про соціальні мережі, то потрібно вказати, що особиста інформація користувача такої мережі не є конфіденційною, що дає змогу використовувати її оперативним підрозділам для виявлення та запобігання злочинам. Загалом соціальні мережі дозволяють: розшукувати злочинців та безвісно зниклих осіб; встановлювати контакт з особою, яка становить оперативний інтерес; встановлювати відомості про таких осіб та їх зв'язки; встановлювати фактичне місцезнаходження особи тощо.

Для кращого розуміння соціальних мереж слід зауважити на їх класифікацію. За характером доступу до мереж виокремлюють: закриті, відкриті, змішані. До слова, зараз більшість із них є саме мережами відкритого типу, що є позитивним з погляду на безперешкодність доступу оперативного працівника чи слідчого до цієї інформації у процесі розслідування злочинів. За типом контенту мережі поділяються на універсальні, професійні, загальноосвітні та дослідницькі, авторські. Універсальні мережі не мають конкретної тематики, а створені для спілкування між особами (Facebook, MySpace). Метою професійних мереж є обмін інформацією професійного характеру, можливість рекламувати свої товари і послуги, отримувати консультації від професіоналів (Kconnects, LinkedIn). Загальноосвітні та

дослідницькі створені для студентів та школярів для того, щоб дати можливість швидко знайти необхідну навчальну літературу, проводити наукові дослідження, обмінюватися досвідом (LiveLib, wikipedia.org). В мережах авторського типу розміщують текстову інформацію у форматі блогу (Twitter, Blogger) [125, с. 371]. Варто враховувати, що з метою приховати свою злочинну діяльність особи використовують офіційно заборонені на території України соціальні мережі (ВКонтакте, Однокласники).

Розвідувальне опитування полягає в отриманні від опитуваної особи інформації, що може мати значення для вирішення завдань ОРД, а також отримання даних від осіб про події та факти, що становлять оперативний інтерес. Фактично розвідувальне опитування можна застосувати як до осіб, що вчиняють протиправні дії у сфері обігу ЛЗ, так і до осіб, які володіють певною оперативно та криміналістично значущою інформацією. В окремих наукових джерелах таке опитування ще називають оперативним.

Під час підготовки до проведення такого опитування оперативний працівник: 1) вивчає матеріали попередньої перевірки; 2) визначає обсяг обставин, що необхідно з'ясувати; 3) визначає коло осіб, які можуть повідомити потрібну для з'ясування цих обставин інформацію; 4) вивчає особистість опитуваного, його сильні та слабкі сторони; 5) формулює блок можливих запитань; 6) обирає вид опитування та варіанти його адаптації. Після цього реалізується саме розвідувальне опитування через встановлення безпосереднього психологічного контакту з опитуваним, оцінки його установок і позиції, корегування раніше складеної програми опитування, постановки першого запитання. У процесі розвідувального опитування, на нашу думку, важливе значення має активне слухання вільної розповіді особи, оперативна оцінка отримуваних відомостей, зміцнення психологічного контакту та рефлексивне керування опитуваним.

Останній етап застосування опитування – документальне оформлення. У разі отримання інформації, яку необхідно доповісти керівнику оперативного підрозділу, а також коли отримана інформація потребує вжиття оперативно-

розшукових заходів, складається рапорт про проведення оперативного опитування. У випадку, коли в результаті опитування не була отримана інформація, що становить оперативний інтерес, складається довідка. Також результати проведеного опитування можуть бути оформлені у вигляді пояснення чи заяви [126, с. 122].

У цьому сенсі доречним буде навести рекомендації, розроблені В. А. Некрасовим, Б. В. Індиченко та В. В. Матвійчуком. Для досягнення ефективного результату від проведення розвідувального опитування необхідно: підтримувати бесіду в офіційній формі; здобути довіру і товариське ставлення в опитуваного; поводитися по-діловому і професійно, але водночас виявляти позитивні емоції, стежити за мімікою обличчя і не робити неприємних зауважень; намагатися бути справедливим і уникати упередженості; бути готовим сприймати будь-яку інформацію незалежно від її характеру; оцінювати все, що відбувається, реально, говорити тільки правду, давати обіцянки лише тоді, коли вони можуть бути виконані; зважати на розумові та фізичні здібності опитуваного, не допускати їх недооцінку; уникати зневажливого ставлення до опитуваного; не ходити кімнатою, не виказувати ознак нервування; проводити бесіду в розмовній манері, не підвищувати голос і не кричати; справляти враження на опитуваного своєю компетентністю та обдуманістю дій; поводитися поважно та виявляти довіру; бути уважним слухачем, виявляти зацікавленість і співчуття до проблем опитуваного; бути терплячим і наполегливим, заохочувати опитуваного до розмови, але не підганяти [127, с. 39].

Правові підстави використання результатів опитування під час досудового розслідування містяться у КПК України. Так, ст. 93 КПК України визначає, що сторона обвинувачення здійснює збирання доказів шляхом отримання, серед іншого, документів і відомостей від органів державної влади та службових осіб. Відповідно до ст. 84 КПК України документ є процесуальними джерелами доказів і ним визнається спеціально створений з метою збереження інформації матеріальний об'єкт, який містить зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо відомості, які можуть бути використані як доказ факту

чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження (ч. 1 ст. 99 КПК України) [91]. Водночас варто враховувати, що результати опитування насамперед мають допоміжне, орієнтувальне значення, мають імовірнісний характер, що дає змогу висунути версії про характер протиправної діяльності та сформулювати прогностичну картину кваліфікації дій досліджуваної (підозрюваної) особи.

Ефективним методом ОРД є оперативна установка, яка є одним із методів збору інформації про осіб, які становлять оперативний інтерес, за місцем їх проживання, роботи, навчання або тимчасового перебування. Основними особливостями оперативної установки щодо виявлення злочинів у сфері обігу ЛЗ є використання документів оперативного прикриття, використання різноманітних каналів отримання необхідних відомостей. Цей метод сприяє вирішенню таких завдань: своєчасне виявлення злочинів у сфері обігу ЛЗ, їх припинення та розслідування; розшук осіб, що причетні до вчинення цих злочинів; збір відомостей про інші факти злочинної діяльності цих осіб; пошук можливих джерел доказової інформації.

Ще однією складовою ОРД є метод оперативного огляду, що становить комплекс спеціальних дій, які ґрунтуються на загальних методах пізнання дійсності. Метою такого огляду є встановлення фактів порушень у сфері обігу ЛЗ. Ефективність методу оперативного огляду полягає у тому, що внаслідок його застосування можна отримати інформацію, яку процесуальним способом встановити неможливо або доволі складно. Суть оперативного огляду полягає в обстеженні об'єктів, предметів, документів з метою пошуку даних, що становлять оперативний інтерес, а також отримання іншої значущої інформації, що може допомогти у вирішенні оперативно-розшукових завдань та досудового розслідування кримінальних проваджень. Залежно від мети, суб'єктів і тактики проведення оперативний огляд може бути гласний, негласний та зашифрований.

До основних завдань, які можуть бути вирішені під час проведення оперативного огляду задля отримання інформації про злочини у сфері обігу ЛЗ, можна віднести: 1) встановлення конкретних протиправних дій розроблюваних

осіб, виявлення способів маскуванню протиправної діяльності; 2) встановлення точного місцезнаходження речей та документів, що можуть стати доказами протиправної діяльності; 3) забезпечення цілісності об'єктів, що становлять оперативний інтерес, шляхом їх вилучення, переміщення чи підміни; 4) запобігання злочинам, вчинюваним у сфері обігу ЛЗ.

Слід наголосити, що ототожнення ОРЗ з НС(Р)Д, підміна цих понять є помилкою. Чинним законодавством визначено можливість проведення ОРЗ у межах ОРС насамперед з метою виявлення і фіксації кримінальних правопорушень на стадії готування, до внесення відомостей в Єдиний реєстр досудових розслідувань (далі – ЄРДР). Водночас інформація про вже вчинене кримінальне правопорушення може бути перевірена після внесення відомостей про нього до ЄРДР лише шляхом проведення слідчих (розшукових) дій (далі – С(Р)Д) чи НС(Р)Д у межах розпочатого досудового розслідування з підстав та у порядку, передбачених КПК України.

Можливість використання результатів ОРД як доказів у кримінальному провадженні щодо незаконного обігу ЛЗ передбачене і ЗУ «Про ОРД», і КПК України. Так, у ст. 10 ЗУ «Про ОРД» вказується, що матеріали ОРД використовуються як приводи та підстави для початку досудового розслідування, а також для отримання фактичних даних, які можуть бути доказами у кримінальному провадженні, для попередження, виявлення, припинення та розслідування злочинів (п. 1–3) [100]. У ч. 2 ст. 99 КПК України матеріали, в яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб та груп осіб, зібрані оперативними підрозділами з дотриманням вимог законодавства, за умови відповідності вимогам цієї статті є документами та можуть використовуватися у кримінальному провадженні як докази.

На підтвердження цього можемо навести постанову Верховного Суду України від 16.03.2017 р. у справі № 671/463/15-к, де захисник оскаржував неоднаковість застосування судом однієї й тієї ж норми права, що зумовило ухвалення різних за змістом судових рішень. У ній вказано, що відповідно до ч. 1 ст. 86 КПК України доказ визнається допустимим, якщо він отриманий у порядку,

встановленому цим Кодексом. Доказами у кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у передбаченому КПК України порядку, на підставі яких встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню (ч. 1 ст. 84 КПК України). Процесуальними джерелами доказів є показання, речові докази, документи, висновки експертів. Відповідно до вимог ст. 99 КПК України матеріали, в яких зафіксовані фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб та груп, зібрані оперативними підрозділами з дотриманням вимог ЗУ «Про ОРД» є документами та можуть використовуватися в кримінальному провадженні як докази. Ці вимоги належать і до фактичних даних, отриманих у процесі проведення контрольованої та оперативної закупок в межах ОРС до внесення відомостей про вчинення кримінального правопорушення до ЄРДР [128].

Як бачимо, оперативний пошук у поєднанні з іншими заходами та методами ОРД має необмежені можливості та спроможний забезпечити виявлення злочинів у сфері обігу ЛЗ, осіб, які їх вчиняють, завдяки швидкості та своєчасності вирішення виникаючих оперативно-розшукових завдань.

2.2 Типові слідчі ситуації та версії початку досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинюваних у сфері обігу лікарських засобів

Під час розробки окремих криміналістичних методик доволі ефективним виявилось застосування ситуаційного підходу під час формування науково-практичних рекомендацій. Тобто такі рекомендації формуються з урахуванням ситуації, в якій опиняється слідчий на конкретному етапі розслідування того чи іншого кримінального правопорушення.

Загальновідомим є два підходи до тлумачення слідчої ситуації – широкому та вузькому. Широкий підхід полягає у трактуванні слідчої ситуації як сукупності усіх умов і обставин, у яких відбувається розслідування

кримінального правопорушення. Зазвичай у такому трактуванні виокремлюються об'єктивні (час, місце, обстановка кримінального правопорушення, наявність наукових рекомендацій, матеріально-технічне забезпечення слідчого) та суб'єктивні (наприклад, професійні якості слідчого чи ставлення злочинця до вчиненого) фактори. У вузькому розумінні слідча ситуація розглядається лише як сукупність інформації, якою володіє слідчий на певному етапі розслідування.

Саме поняття слідчої ситуації, стверджує В. В. Тіщенко, є суто криміналістичним. Воно виникло як відгук проблем слідчої практики і в нього слід вкладати певний криміналістично значимий зміст. Науковець зауважує, що доцільно чітко розмежовувати поняття конкретної і типової слідчої ситуації. Останнє є науковим поняттям, що використовується у криміналістиці для розробки ефективних тактичних прийомів і методів розслідування різних категорій злочинів. Конкретна ж слідча ситуація є явищем індивідуальним і неповторним через надзвичайну розмаїтість умов, що її формують, ось чому не можна погодитися із занадто широким тактичним і методичним розумінням слідчої ситуації та включати туди занадто багато об'єктивних та суб'єктивних чинників. Вони, безумовно, наявні у реальній обстановці розслідування та впливають на його хід, але висловити повною мірою наукові рекомендації індивідуально-визначеного характеру неможливо. Мета криміналістики – визначити найхарактерніші властивості досліджуваної діяльності, станів, явища, проаналізувати їх і відобразити у відповідному науковому понятті, що може бути потім використане і у наукових дослідженнях, і застосоване у практиці [129, с. 961–962].

Наявність у кожній із ситуацій ознак, які їх роблять схожими на інші ситуації, дає можливість їх типізувати та на цій основі створити окрему криміналістичну методику розслідування. Тому можна сказати, що типова слідча ситуація – це найбільш характерна для певного етапу розслідування ситуація у кримінальних провадженнях окремої категорії (виду) кримінальних правопорушень. Таку позицію підтримує більшість науковців-криміналістів.

Так, Р. Л. Степанюк вказує, що типова слідча ситуація може бути визначена як сформульована на підставі аналізу практики розслідування певної категорії злочинів абстрагована штучна модель, яка відображає стан наявної у слідчого інформації про обставини злочину й обставини, що склалися на відповідному етапі розслідування. І. В. Калініна типову слідчу ситуацію визначає як об'єктивні положення, що виникають насамперед на початковому етапі розслідування на базі незначного обсягу інформації та часто повторюються в практиці розслідування. С. С. Чернявський вбачає у типовій слідчій ситуації інформаційну модель з найбільш значущими властивостями та ознаками процесу розслідування у кримінальних провадженнях щодо злочинів певної категорії [130, с. 95].

Вирізнення типових слідчих ситуацій і розроблення на цій основі рекомендацій з методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень, як зазначали О. М. Васільєв та М. П. Яблоков, необхідні для визначення напряму подальшого розслідування, правильної побудови та перевірки слідчих версій, виявлення обставин, що мають значення для справи, обрання комплексу та черговості слідчих дій. Водночас типові слідчі ситуації є «результатом наукового узагальнення слідчої практики», «найвищим ступенем наукової абстракції», «ситуацію, в інформаційній структурі якої переважають загальні риси, що часто повторюються» [131, с. 139]. Знання типових слідчих ситуацій дає можливість передбачити не тільки їх виникнення у відповідних умовах як закономірних, а й обирати такі тактичні прийоми (тактичні комбінації), що є найоптимальнішими [132, с. 115].

Варто враховувати, запевняє В. М. Шевчук, що здебільшого типізувати слідчі ситуації можна за одним з основних компонентів. Зазвичай як така умова обирається наявність інформації про подію кримінального правопорушення та його учасників. Типовими вважаються ті ситуації, з якими стикається слідчий на початковому чи наступному етапах розслідування кримінального правопорушення залежно від повноти вихідних даних. Типові слідчі ситуації істотно відрізняються від того, в яких умовах вчинено кримінальне

правопорушення: очевидності чи неочевидності. Інколи типізація відбувається за тим, звідки надійшла інформація, що послугувала підставою для початку розслідування. Вирішення наступного етапу розслідування можливе, якщо за основу типізації береться наявність та ставлення підозрюваного до повідомлення про підозру [133, с. 148–149].

Тому ситуації, що виникають на початковому етапі розслідування злочинів, вчинюваних у сфері обігу ЛЗ, можна типізувати за одним із таких основних компонентів: 1) джерелом надходження інформації про злочин; 2) повнотою інформації про подію злочину; 3) повнотою інформації про особу злочинця; 4) повнотою інформації про предмет посягання.

Типові слідчі ситуації необхідно розглядати з погляду сприятливості встановлення злочинця та організації процесу розслідування. Найкращою та сприятливою сукупністю умов, що склались на певний момент, слід вважати ту, коли злочинець затриманий на місці кримінального правопорушення. У такій ситуації зазвичай немає необхідності у проведенні розшукових дій для його встановлення. У результаті виявляється достатня кількість матеріальних та ідеальних слідів. Проведення С(Р)Д з відповідними учасниками забезпечує отримання максимальної сукупності доказової інформації. Найчастіше і позиція злочинця не характеризується протидією процесу розслідування. Відповідно, як несприятливі або складні слідчі ситуації слід сприймати ті, коли злочинець не затриманий, але про нього є певні відомості, що дають змогу організувати його розшук, а також коли злочинець не затриманий і жодних даних про нього немає. У цих ситуаціях з різним ступенем складності доцільно проводити і С(Р)Д, і НС(Р)Д. Що менша кількість відомостей зібрана про особу злочинця на початковому етапі розслідування, то складніше розслідування [134, с. 70–71].

Досліджуючи специфіку «медичних злочинів», Л. Г. Дунаєвська та Я. С. Маркевич сформуливали такий перелік найбільш типових слідчих ситуацій, що виникають під час розслідування цього виду кримінальних правопорушень. Залежно від етапів розслідування: 1) слідча ситуація, що виникла на початковому етапі; 2) слідча ситуація, що виникла на наступному етапі. Залежно від джерела

інформації про кримінальне правопорушення: 1) повідомила потерпіла особа; 2) повідомили родичі чи близькі потерпілої особи; 3) повідомили особи, з якими потерпілий знаходиться в одній палаті або інші свідки; 4) повідомили медичні працівники, які були присутні під час його вчинення; 5) повідомили медичні працівники, які надавали медичну допомогу після вчинення злочину, або судово-медичні експерти, патологоанатоми; 6) повідомлення ЗМІ; 7) стало відомо під час розслідування іншого злочину. Залежно від складності слідчої ситуації: 1) проста слідча ситуація; 2) складна слідча ситуація. Залежно від позиції сторін кримінального провадження: 1) безконфліктна; 2) конфліктна. Залежно від способу вчинення злочину: 1) ненадання медичної допомоги; 2) неналежне надання медичної допомоги. Залежно від поведінки особи, що вчинила злочин, та визнання вини: 1) медичний працівник визнає, що застосував певний метод лікування, який призвів до завдання шкоди життю та здоров'ю потерпілого, та визнає свою вину; 2) медичний працівник визнає, що призначив потерпілому певні медичні препарати, які завдали шкоду його життю та здоров'ю, та визнає свою вину; 3) медичний працівник визнає, що застосував певні методики лікування до потерпілого, призначав медичні препарати, але не визнає, що саме вони призвели до шкоди здоров'ю чи життю потерпілого; 4) медичний працівник заперечує, що проводив лікування потерпілого. Залежно від характеру інформації, яку надав потерпілий, а у випадку його смерті – родичі або близькі: 1) потерпілий (його родичі чи близькі) знає, хто надавав йому медичну допомогу та може надати інформацію про цю особу; 2) потерпілий (його родичі чи близькі) не знає, хто надавав йому медичну допомогу, та не може надати ніякої інформації про цю особу, однак може повідомити про заклад охорони здоров'я, в якому така допомога надавалася; 3) потерпілий не знає, хто надавав йому медичну допомогу через тяжкий стан чи непритомність. Залежно від характеру інформації про злочин: 1) злочин вчинено в умовах очевидності; 2) злочин вчинено в умовах неочевидності [135, с. 127–128].

В. М. Шевчук слідчі ситуації, що пов'язані з контрабандою, класифікує на три групи залежно від обсягу та змісту даних, що послугували підставою для

початку розслідування: 1) є ознаки – достатні дані про вчинення контрабанди; 2) є ознаки про вчинення контрабанди, особа, яка її вчинила, не відома; 3) є ознаки контрабанди і відомості про злочинця, але останній зник з місця події. В першій групі типових слідчих ситуацій науковець виокремлює п'ять конкретних ситуацій: а) вихідні (початкові) дані отримано працівниками митниці при здійсненні митного контролю у процесі затримання злочинця з речовими доказами безпосередньо під час незаконного перетину кордону; б) вихідні (початкові) дані про вчинення злочину отримано в результаті прикордонного контролю співробітниками Прикордонних військ; в) інформацію про вчинення контрабанди отримано в результаті здійснення ОРЗ, коли провадження розпочате за матеріалами Служби Безпеки України (далі – СБУ) або Міністерства внутрішніх справ України (далі – МВС України); г) інформацію про ознаки вчинення контрабанди отримано в ході розслідування іншого злочину; д) початкові дані про підготовлювану чи вчинену контрабанду отримано із заяв, повідомлень громадян, а також інформації, що надійшла від правоохоронних органів [136].

Розробляючи основи методики розслідування контрабанди культурних цінностей, Я. В. Фурман виокремив такі слідчі ситуації початкового етапу розслідування: 1) прикордонники спільно з працівниками митниці затримали особу, яка вчинила контрабанду або замах на неї; 2) факт контрабанди і особа, яка її вчинила, відомі, але місцезнаходження підозрюваного невідоме, або він перебуває за межами України; 3) факт контрабанди відомий, однак даних про суб'єкта злочину немає (має місце так звана «безхазяйна» контрабанда). На думку науковця, сприятливою для початкового етапу розслідування є перша слідча ситуація і вона класифікується на такі: а) ознаки контрабанди виявлено співробітниками митниці під час здійснення митного контролю; б) дані про вчинення злочину отримано під час контролю, що здійснюється військовослужбовцями прикордонної служби; в) відповідну інформацію отримано в результаті проведення ОРЗ органами внутрішніх справ, СБУ та інших служб [137, с. 7–8].

Досліджуючи питання виявлення та розслідування легалізації доходів, одержаних у результаті організованої злочинної діяльності, Л. І. Аркуша виокремлює такі типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування: 1) первинна інформація про легалізацію доходів, одержаних в результаті організованої злочинної діяльності, виявлена оперативним шляхом, за ініціативою оперативних підрозділів; 2) суб'єкт фінансового моніторингу виявляє ознаки злочину, після чого направляє інформацію для перевірки суб'єктові ОРД; 3) первісні дані про ознаки злочину отримані з відкритих і офіційних джерел (документів податкової інспекції, аудиторських служб, заяв громадян, повідомлень посадовців або громадських організацій, ЗМІ) [138, с. 19–20].

О. Г. Гук вирізняє такі типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування злочинів, пов'язаних з обігом фальсифікованих ЛЗ: 1) отримано повідомлення про збут фальсифікованих ЛЗ, усі обставини відомі зі слів заявника, особи, які вчинили злочин, не встановлені; 2) надійшла оперативна інформація про виробництво, перероблення або зберігання фальсифікованих ЛЗ, виявлено місце вчинення зазначених дій, особа, яка вчинила злочин, не встановлена або переховується, немає відомостей про канали збуту та інші обставини злочину; 3) встановлено факт обігу фальсифікованих ЛЗ, підозрюваний затриманий на місці вчинення злочину [49, с. 13].

У методичних рекомендаціях щодо особливостей розслідування незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання чи збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів до типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування віднесено: 1) орган досудового розслідування (прокурор) отримує повідомлення від оперативного підрозділу про виявлені ним ознаки злочину (ст. 305–322 ККУ), але ОРЗ ще тривають і їх припинення може негативно вплинути на результати кримінального провадження; 2) орган досудового розслідування отримує відомості про ознаки злочину (заява, повідомлення), але не було затримання й, відповідно, немає предмета злочину; 3) орган досудового розслідування (прокурор) або

безпосередньо працівник правоохоронного органу самостійно виявили відомості про ознаки злочину, зловмисника затримали з предметом злочину [139, с. 14–17].

Типові слідчі ситуації під час розслідування незаконної лікарської діяльності розглядає Б. В. Стецик. Науковець підтримує тезу про те, що типізація слідчих ситуацій найприйнятніша саме для початкового етапу розслідування та виокремлює п'ять слідчих ситуацій, властивих цьому виду злочину: 1) відомості про кримінальне правопорушення внесено до ЄРДР за результатами розгляду заяви потерпілого від вчинення злочину, який звернувся до правоохоронних органів, особа злочинця відома; 2) відомості про кримінальне правопорушення внесено до ЄРДР за результатами розгляду заяви потерпілого від злочину, який звернувся до правоохоронних органів, особа злочинця невідома; 3) відомості про кримінальне правопорушення внесено до ЄРДР на підставі матеріалів, зібраних за результатами проведення спеціальних перевірок; 4) відомості про кримінальне правопорушення внесено до ЄРДР під час розслідування інших кримінальних правопорушень; 5) у випадках настання тяжкого наслідку – смерті пацієнта [140, с. 81–82].

Ще одним вагомим чинником, що впливає на ефективність розслідування, є правильне визначення пріоритетних тактичних завдань розслідування та обрання найефективніших шляхів їх вирішення.

Поняття тактичного завдання, зазначає О. В. Пчеліна, сформулювалось у результаті накопичення, розвитку та інтеграції знань наук кримінального процесу та криміналістики. У загальному вигляді завдання розслідування визначаються ст. 91 КПК України, де наведено перелік обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. Проте шляхи їх вирішення можуть бути різними. Науковець переконана, що окрема криміналістична методика має починатися з визначення складу конкретного виду (групи) злочинів і завдань розслідування. До тактичних завдань початкового етапу розслідування належить: 1) встановлення місця, часу та обстановки злочину; 2) виявлення, фіксація і вилучення слідів злочину та інших

речових доказів; 3) встановлення, розшук і затримання підозрюваної особи; 4) встановлення розмірів заподіяної шкоди та пошук викраденого майна чи майна, на яке можна накласти арешт для відшкодування завданих збитків; 5) збирання достатньої доказової бази для повідомлення особі про підозру; 6) встановлення можливих свідків тощо. На наступному етапі розслідування вирішуються такі завдання: 1) встановлення всіх можливих співучасників злочину і збір доказової бази для повідомлення їм про підозру; 2) забезпечення відшкодування заподіяних злочином збитків; 3) встановлення та усунення криміногенних факторів; 4) встановлення обставин, що характеризують особу злочинця тощо [141, с. 49, 51].

У криміналістичній літературі, зазначає В. М. Шевчук, категорія «тактичне завдання» використовується у межах окремих С(Р)Д, а також у межах всього процесу розслідування (як проміжні завдання). Тактичним завданням притаманні ситуаційна зумовленість, варіантність виникнення, вибірковість вирішення. У розумінні більшості науковців, що займалися дослідженням цієї проблематики, вони є проміжними, тобто виникають між основними, розташовані між ними та уточнюють чи доповнюють останні. Самі ж тактичні завдання за обсягом вирішуваних питань і засобами їх вирішення можна поділяти на прості та складні (ускладнені). Перші виникають при проведенні окремих С(Р)Д і для їх вирішення достатньо застосування одного чи кількох тактичних прийомів у межах проведення однієї С(Р)Д. Другі, ускладнені, виникають із завдань розслідування, зумовлені слідчою ситуацією, є результатом її оцінки і передбачають застосування комплексних засобів вирішення (тактичних комбінацій чи операцій). Сам науковець тактичне завдання розглядає як ситуаційно зумовлену проміжну мету кримінального провадження, досягнення якої пов'язане із застосуванням тактичних засобів (тактичних прийомів, комбінацій, операцій тощо). З урахуванням стадійності кримінального провадження пропонується виокремлювати: 1) тактичні завдання досудового розслідування (встановлення характеру події кримінального правопорушення, місця і часу його вчинення, способу вчинення

та приховування; встановлення предмета посягання; встановлення мотивів вчинення кримінального правопорушення; встановлення особи злочинця та особи потерпілого; встановлення співучасників кримінального правопорушення; встановлення свідків; нейтралізація протидії з боку зацікавлених осіб; забезпечення захисту доказів тощо); 2) тактичні завдання судового розгляду; 3) тактичні завдання, що потребують вирішення до початку розслідування [142, с. 205–206].

До основних тактичних завдань, пов'язаних із розслідуванням злочинів, вчинених організованими групами, М. В. Костенко відносить: 1) тактичне завдання щодо встановлення кількісного складу групи осіб; 2) тактичне завдання щодо встановлення стійкості зв'язків між членами групи; 3) тактичне завдання щодо встановлення наявності єдиного і відомого всім учасникам групи плану злочинної діяльності; 4) тактичне завдання щодо встановлення розподілу функцій учасників групи, спрямованих на реалізацію плану злочинної діяльності [143, с. 149]. Ця рекомендація є доволі актуальною з огляду на те, що більшість злочинів, вчинюваних у сфері обігу ЛЗ, характеризується наявністю кількох співучасників.

Р. Л. Степанюк вважає, що тактичне завдання розслідування може бути визначено як зумовлену правовими, часовими або ситуаційними чинниками конкретну проміжну мету розслідування, якої необхідно досягти шляхом застосування криміналістичних засобів, прийомів і методів. Заразом правова зумовленість тактичних завдань означає їхню залежність від норм матеріального і процесуального права, часова – від етапу розслідування, а ситуаційна – від обстановки, що складалась на певний момент розслідування. З метою побудови якісної методики розслідування злочину науковець пропонує виокремлювати загальні типові та складні проміжні тактичні завдання. До першої групи завдань віднесено: 1) критичний аналіз і правильну процесуально-криміналістичну оцінку матеріалів, наданих заявником і/або зібраних в ході перевіркової діяльності правоохоронним органом; 2) перевірку представлених джерел інформації; 3) доповнення одержаної інформації;

4) прийняття обґрунтованого процесуального рішення про початок кримінального провадження, вжиття заходів щодо запобігання злочинам або їх припинення, коли вони готуються чи тривають; 5) аналіз наявної інформації про обставини події, що розслідується; 6) оцінку ступеня трудомісткості подальшого етапу розслідування і вирішення питання про залучення достатніх сил і засобів, насамперед шляхом налагодження взаємодії з оперативними підрозділами та ревізійними органами; 7) висунення загальних версій про подію загалом, окремих версій про її головні обставини; 8) оцінку слідчої ситуації, що склалась, і визначення основних і проміжних тактичних завдань розслідування; 9) розроблення загального плану розслідування, індивідуальних планів роботи членів СОГ; 10) пошук, збирання й оцінку інформації про основні елементи предметів доказування за виявленими злочинами; 11) пошук, збирання й оцінку інформації про інші злочини, пов'язані з виявленими; 12) пошук, збирання і оцінка інформації про нез'ясовані або недостатньо з'ясовані елементи предметів доказування за кожним виявленим злочином; 13) вивчення особи підозрюваного; 14) відшкодування завданої злочином шкоди; 15) профілактику аналогічних злочинів [144, с. 142, 145].

В цьому сенсі ми повністю підтримуємо позицію Р. Л. Степанюка та до проміжних завдань розслідування кримінальних правопорушень, вчинюваних у сфері обігу ЛЗ, на початковому та подальшому етапах розслідування вважаємо за доцільне віднести: 1) повну та об'єктивну фіксацію ознак злочину, обстановки вчинення злочину та його слідів; 2) встановлення, розшук і затримання особи злочинця, збір характеризуючих даних про нього; 3) збір доказів, що викривають особу у вчиненні злочину та є достатніми для повідомлення їй про підозру й обрання відповідного запобіжного заходу; 4) пошук інформації про співучасників і їх ролі у вчиненні злочину; 5) збір доказової інформації про їх злочинну діяльність з метою повідомлення про підозру; 6) виявлення ознак інших злочинів, пов'язаних із розслідуваним; 7) виявлення корумпованих зв'язків; 8) виявлення та нейтралізація протидії розслідуванню; 9) встановлення можливих свідків та потерпілих від злочину; 10) забезпечення отримання та

збереження речей і документів, що мають значення для провадження як джерела доказів; 11) забезпечення відшкодування завданих злочином збитків; 12) встановлення причин і умов, що сприяли вчиненню злочину. До зазначених тактичних завдань можуть бути розроблені відповідні тактичні операції.

Зважаючи на те, що кримінальним правопорушенням, які вчиняються у сфері обігу ЛЗ, притаманні свої способи вчинення, можна виокремити доволі багато типових слідчих ситуацій початкового етапу досудового розслідування залежно від конкретного виду кримінального правопорушення. Так, під час виявлення контрабанди фальсифікованих ЛЗ можуть виникнути такі типові слідчі ситуації:

1) ознаки контрабанди фальсифікованих ЛЗ виявлені працівниками фіскальної служби України під час здійснення митного контролю чи в результаті прикордонного контролю співробітниками Державної прикордонної служби України, особа злочинця затримана;

2) на митному кордоні виявлена «безгоспна» партія контрабанди фальсифікованих ЛЗ, особа злочинця невідома;

3) інформацію про вчинення контрабанди фальсифікованих ЛЗ отримано в результаті здійснення ОРЗ, особа злочинця відома чи невідома;

4) інформація про вчинення контрабанди фальсифікованих ЛЗ отримана у процесі розслідування інших злочинів, особа злочинця відома чи невідома.

До першочергових процесуальних дій, які може провести слідчий у наведених слідчих ситуаціях, можна віднести: 1) огляд місця події (зокрема й фальсифікованих ЛЗ) із залученням відповідних спеціалістів; 2) допит свідків; 3) затримання та особистий обшук підозрюваної особи; 4) допит підозрюваної особи; 5) перевірка підозрюваної особи за криміналістичними обліками; 6) обшук за місцем проживання (роботи, навчання) підозрюваної особи; 7) підготовка клопотання про призначення судової експертизи щодо виявлених ЛЗ.

Під час розслідування використання коштів, здобутих від незаконного обігу отруйних чи сильнодіючих ЛЗ, на початковому етапі розслідування можуть виникати такі типові слідчі ситуації:

1) інформацію про використання коштів, здобутих від незаконного обігу отруйних чи сильнодіючих ЛЗ, зібрано оперативним шляхом;

2) інформацію про використання коштів, здобутих від незаконного обігу отруйних чи сильнодіючих ЛЗ, повідомили суб'єкти фінансового моніторингу (первинного чи державного);

3) про використання коштів, здобутих від незаконного обігу отруйних чи сильнодіючих ЛЗ, стало відомо під час розслідування інших злочинів.

До першочергових процесуальних дій, які може провести слідчий у наведених слідчих ситуаціях, можна віднести: 1) допит свідків; 2) тимчасовий доступ до речей і документів; 3) затримання та допит підозрюваної особи; 4) перевірка підозрюваної особи за криміналістичними обліками; 5) обшук за місцем проживання (роботи, навчання) підозрюваної особи; 6) підготовка клопотання про призначення судової експертизи чи проведення фінансової перевірки.

Під час розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 321 ККУ, на початковому етапі розслідування можуть виникати такі слідчі ситуації:

1) затримано особу, яка займалася незаконним (без спеціального на те дозволу) виробництвом, виготовленням, придбанням, перевезенням, пересиланням чи зберіганням з метою збуту отруйних чи сильнодіючих ЛЗ;

2) затримано особу, яка незаконно збувала отруйні чи сильнодіючі ЛЗ;

3) виявлено отруйні чи сильнодіючі ЛЗ;

4) надійшла інформація (від громадян, посадових осіб, оперативних підрозділів) про те, що особа порушує встановлені правила зберігання, відпуску та обліку отруйних чи сильнодіючих ЛЗ.

До першочергових процесуальних дій, які може провести слідчий у наведених слідчих ситуаціях, можна віднести: 1) огляд місця події (зокрема отруйних чи сильнодіючих ЛЗ); 2) затримання та особистий обшук підозрюваної особи; 3) обшук за місцем проживання (роботи, навчання) підозрюваної особи; 4) допит свідків; 5) пред'явлення підозрюваної особи для

впізнання; 6) допит підозрюваної особи; 7) тимчасовий доступ до речей і документів; 8) підготовка клопотання про призначення судової експертизи.

Під час розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 321¹ ККУ, на початковому етапі розслідування можуть виникати такі слідчі ситуації:

1) інформацію про виявлення фальсифікованих ЛЗ і факт їх збуту повідомили громадяни;

2) інформація про виявлення в обігу (мережі аптечних закладів) фальсифікованих ЛЗ надійшла від контролюючих органів;

3) інформація про виготовлення, придбання, перевезення, пересилання зберігання з метою збуту чи збут фальсифікованих ЛЗ була зібрана оперативними підрозділами;

4) інформація про фальсифікацію ЛЗ та їх обіг стала відома під час розслідування інших злочинів.

До першочергових процесуальних дій, які може провести слідчий у наведених слідчих ситуаціях, можна віднести: 1) огляд місця події (зокрема й фальсифікованих ЛЗ); 2) допит потерпілих осіб та свідків; 3) тимчасовий доступ до речей і документів; 4) обшук за місцем виготовлення, зберігання чи збуту фальсифікованих ЛЗ; 5) скерування запитів у Держлікслужбу України; 6) затримання та допит підозрюваної особи; 7) перевірка затриманої особи за криміналістичним обліками; 8) проведення обшуку за місцем її проживання (навчання, роботи); 9) підготовка клопотання про призначення судових експертиз; 10) скерування доручень оперативним підрозділам із заданням встановити можливих свідків та потерпілих, інші факти збуту фальсифікованих ЛЗ.

Під час розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 321² ККУ, на початковому етапі розслідування можуть виникати такі слідчі ситуації:

1) надійшло повідомлення з медичної установи про поступлення особи у тяжкому стані, що настав через вживання ЛЗ;

2) надійшла інформація з контролюючого органу про виявлення порушень під час доклінічного вивчення чи клінічних випробувань ЛЗ;

3) виявлено ЛЗ, про які немає інформації у державному реєстрі ЛЗ [155, с. 86–87].

До першочергових процесуальних дій, які може провести слідчий у наведених слідчих ситуаціях, можна віднести: 1) допит потерпілих осіб та свідків; 2) тимчасовий доступ до речей і документів (що знаходяться в медичній установі, де надавалася допомога потерпілій особі, а також там, де проводились доклінічне вивчення та випробування ЛЗ); 3) скерування запитів у Держлікслужбу України та МОЗ України; 4) затримання та допит підозрюваної особи; 5) проведення обшуку за місцем її проживання (навчання, роботи); б) підготовка клопотання про призначення судових експертиз.

Крім того, за джерелом надходження інформація щодо кримінального правопорушення, яке готується чи вже вчинене, у сфері обігу ЛЗ, може надійти: 1) від працівників оперативних підрозділів; 2) від громадян чи посадових осіб; 3) від працівників контролюючих діяльність у цій сфері органів.

У разі, коли надійшла заява від громадянина чи посадової особи про те, що фізична чи юридична особа вчиняє злочин у сфері обігу ЛЗ, вартим уваги є алгоритм дій слідчих та оперативних працівників НПУ на початковому етапі розслідування, запропонований В. В. Дараган. Науковець, досліджуючи проблематику розслідування одержання неправомірної вигоди, пропонує: 1) відібрати заяву від заявника; 2) зашифровано внести відомості до ЄРДР; 3) вирішити питання щодо забезпечення конфіденційності даних про особу заявника відповідно до вимог ЗУ «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві»; 4) допитати заявника як свідка (у 2-х екземплярах – один під реальними даними, інший – під псевдонімом). В протоколі обов'язково зазначити максимальну кількість відомої інформації про фігуранта (П.І.Б., посаду, інформацію про місце роботи, контактні телефони тощо); 5) якщо заявнику невідомі якісь відомості, допитати оперативного працівника з приводу таких відомостей з метою отримання дозволів на

проведення НС(Р)Д; 6) скласти клопотання про проведення відповідної (их) НС(Р)Д та отримати ухвалу слідчого судді, суду на її (їх) проведення; 7) підготувати завдання ОТП на проведення вказаних заходів; 8) скласти протоколи за результатами проведених заходів, направити їх в прокуратуру, знищити зведення, що надійшли з ОТП; 9) отримати від прокурора постанову на проведення контролю за вчиненням злочину відповідно до ст. 271 КПК України; 10) провести підготовчі заходи щодо здійснення тактичної операції «Затримання особи під час отримання неправомірної вигоди» (скласти план, провести інструктажі, здійснити розстановку сил тощо) [146, с. 33].

Одним із основних завдань пізнавального процесу під час розслідування різних видів злочинів є встановлення обставин, які підлягають доказуванню та визначені ч. 1 ст. 91 КПК України. Таке пізнання відбувається шляхом висунення і перевірки слідчих версій, різних за видом та значущістю. Тому висунення та перевірку версій під час розслідування злочинів можна назвати важливим елементом слідчої діяльності.

Криміналісти доволі ґрунтовно дослідили поняття, суть, природу версій, їх різновиди, процес їх висунення та перевірки. Однак питання висунення версій під час розслідування злочинів у сфері обігу ЛЗ комплексно не досліджувалися. Тому є сенс детальніше розглянути цю проблематику.

Насамперед доцільно зауважити на розуміння самих понять «версія», «слідча версія» та «типова слідча версія». Одне з найбільш простих та вдалих визначень поняттю «версія», на нашу думку, дав О. М. Ларін, який зазначав, що це припущення, яке виникає у зв'язку з розслідуванням, що ґрунтується на фактичних даних і підлягає перевірці з метою встановлення істини про істотні обставини справи. Версії про предмет доказування називаються загальними, а версії про доказові факти і можливі джерела доказів – окремими. Правильність загальної версії перевіряється і підтверджується шляхом дослідження окремих версій. Кожна окрема версія про факт, який повинен бути доказаним, пов'язана з версіями про можливі джерела встановлення цього факту [147, с. 66–70]. Версія є передумовою планування роботи по справі та є орієнтиром, якого дотримується

слідчий у процесі збору, дослідження і оцінки доказів. Побудова версій і планування їх перевірки – це дві сторони, два напрями процесу мислення слідчого. Перевірка версій охоплює не тільки здійснення запланованих дій, але й оцінку фактичних даних, здобутих у результаті їх проведення, підбиття підсумків про істинність чи помилковість версій [148, с. 8–9].

Слідчим версіям, як і слідчим ситуаціям, притаманна типовість. О. Н. Колесніченко і Г. А. Матусовський вказують, що з усім різноманіттям конкретних підстав для висунення версій, наявності випадкових зв'язків, зумовлених побічними причинами, неминуче виникають моменти, що повторюються і створюють спільність, типовість. Такими моментами можуть бути схожі слідчі ситуації, що повторюються, певна спільність злочинів конкретного виду, застосовані кримінальні способи, механізми злочину й інші чинники, що обумовлюють схожість кримінальних явищ. Тому типова версія – це щось загальне щодо конкретної слідчої версії, сформованої на основі певних фактичних даних, виведеної логічно в результаті порівняння з типовими версіями. Мета такої логічної операції – висунення конкретних версій, а засобом цієї операції буде типова версія [149, с. 8]. Р. С. Белкін під типовою слідчою версією розуміє найхарактерніше для певної ситуації можливе пояснення окремих фактів чи подій загалом [150, с. 346]. Практичне значення типових версій підтверджене успішними розробками на їх основі типових програм дій СОГ, що отримала повідомлення про подію злочину [151, с. 474]. Як правильно зауважує А. І. Виноградов, використання типових версій має чітку практичну спрямованість. Вони можуть подаватися у вигляді програм-алгоритмів, розроблених на основі виділення й узагальнення ознак учинення злочинів, їх способів, сукупності слідів. Такі банки даних, складені стосовно певних видів злочинів, можуть виконувати не тільки навчальну, але й цілком практичну функцію [152, с. 9].

Також безсумнівним є той факт, що типові версії характерні саме для початкового етапу розслідування. Вони виникають як одержані з минулого досвіду

припущення, не вимагають розгорнутого обґрунтування, а подальший процес їх розвитку і конкретизації може йти лише шляхом висунення окремих версій.

Як зазначає Г. В. Москаленко, на початку розслідування в багатьох кримінальних провадженнях можна виокремити типові версії, характерні для тих чи інших слідчих ситуацій. Під типовими версіями він розуміє найбільш характерні для розглянутої ситуації обґрунтовані припущення про характер, вид, сутність розслідуваної події та її окремих обставин, а також винних осіб і засновані на даних узагальненого досвіду слідчої, судової, експертної й оперативно-розшукової практик за аналогічними справами. Призначенням типової версії є визначення основного напрямку розслідування. Водночас є можливість трансформації типової версії в загальну, а потім й в окрему версію. У створенні версійної системи типові версії виступають першим рівнем. Далі – висунення загальних та окремих версій, що належать до якого-небудь елемента складу злочину або окремого факту. Типові версії зазвичай мають орієнтувальне значення і ґрунтуються на незначному обсязі інформації. Під час їх перевірки помилкові варіанти відкидаються, а версії, що підтверджуються, уточнюються, деталізуються і слугують основою для конкретних версій. Безпосередня мета типових версій – допомогти слідчому обрати напрям розслідування конкретного злочину, враховуючи недолік наявних відомостей [153, с. 497–498].

На нашу думку, формування типових версій під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері обігу ЛЗ повинно здійснюватися на основі: 1) відомостей про вже розкриті подібні кримінальні правопорушення; 2) відомостей про нерозкриті подібні кримінальні правопорушення; 3) власного досвіду діяльності слідчого; 4) відомостей про аналогічні способи вчинення такого кримінального правопорушення; 5) аналізу наявної доказової інформації. Якщо говорити про класифікацію слідчих версій, то їх поділ на типові та конкретні відповідає такому критерію, як ступінь визначеності версії.

Узагальнення матеріалів практики дає нам змогу для початкового етапу розслідування визначити наступні типові слідчі версії:

1) *щодо виду події, яка розслідується*: а) має місце кримінальне правопорушення, пов'язаний з обігом ЛЗ (ст.ст. 305, 306, 321, 321¹, 321² ККУ); б) має місце інше кримінальне правопорушення; в) має місце адміністративне правопорушення; г) події кримінального правопорушення взагалі не було;

2) *щодо способу вчинення кримінального правопорушення*: а) має місце незаконне виробництво чи виготовлення отруйних чи сильнодіючих ЛЗ; б) має місце придбання, пересилання або зберігання з метою збуту отруйних чи сильнодіючих ЛЗ; в) має місце збут отруйних чи сильнодіючих ЛЗ; г) має місце порушення встановлених правил обігу (відпуску, обліку) отруйних чи сильнодіючих ЛЗ; д) має місце злочин, пов'язаний із фальсифікованими ЛЗ (виготовлення, придбання, перевезення, пересилання, зберігання з метою збуту чи збут); е) має місце виробництво фальсифікованих ЛЗ; є) має місце порушення встановленого порядку доклінічного вивчення ЛЗ через недотримання визначених нормами термінів тощо; ж) має місце порушення встановленого порядку реєстрації ЛЗ через підробку певних документів;

3) *щодо особи злочинця*: а) кримінальне правопорушення вчинено відомою чи невідомою особою; б) кримінальне правопорушення вчинено однією особою чи групою осіб; в) кримінальне правопорушення особою вчинено вперше чи неодноразово; г) кримінальне правопорушення вчинено особою, до функцій якої належить або не належить виконання певних дій; д) кримінальне правопорушення вчинено особою, яка раніше притягалася чи не притягалася до кримінальної відповідальності; е) кримінальне правопорушення вчинено громадянином України, особою без громадянства, іноземцем; є) кримінальне правопорушення вчинено фізичною чи юридичною особою;

4) *щодо предмета посягання*: а) ним є отруйні ЛЗ; б) ним є сильнодіючий ЛЗ; в) ним є фальсифікований ЛЗ; г) ним є встановлений порядок доклінічного вивчення, клінічних випробувань чи державної реєстрації ЛЗ;

5) *щодо місця вчинення кримінального правопорушення*: а) кримінальне правопорушення вчинено тільки в цьому населеному пункті (конкретно визначеному місці); б) кримінальне правопорушення вчинено в кількох

населених пунктах району (області); в) кримінальне правопорушення вчинено у різних населених пунктах кількох областей чи по всій Україні;

б) щодо шкідливих наслідків кримінального правопорушення:

а) кримінальне правопорушення вчинено у великих чи особливо великих розмірах; б) тривалий розлад здоров'я особи стався внаслідок вчинення цього кримінального правопорушення; в) смерть чи інші тяжкі наслідки сталися через вчинення цього кримінального правопорушення [154, с. 195].

Як бачимо, основною для висунення версій під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері обігу ЛЗ є інформація, яку слідчий з самого початку отримує, аналізує та оцінює. Зазвичай спочатку висуваються типові версії, а внаслідок накопичення інформації у процесі розслідування – конструюються окремі версії, що деталізуються. Для слідчого важливо не лише правильно висунути можливі версії, але й тактично грамотно перевірити кожну з них, дотримуючись рекомендацій, розроблених наукою криміналістикою.

2.3 Взаємодія між слідчим та оперативними підрозділами Національної поліції під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинюваних у сфері обігу лікарських засобів

Діяльність щодо розслідування кримінальних правопорушень, як влучно зауважує О. Ф. Кобзар, є багатостадійною у процесуальному, технічному, тактичному та методичному значеннях. Відповідно, часто виникає необхідність об'єднання зусиль декількох працівників, підрозділів, органів, відомств тощо заради досягнення спільної мети – забезпечення швидкого, повного, всебічного, об'єктивного, неупередженого й ефективного розслідування конкретного кримінального правопорушення чи їх сукупності. Така необхідність доволі часто обумовлюється й складністю механізму вчиненого самого злочину [155, с. 27]. Тому проблема налагодження ефективної взаємодії насамперед між органами досудового розслідування та іншими суб'єктами у сфері виявлення економічних

злочинів, зокрема й у сфері обігу ЛЗ, була і є актуальною у наукових дослідженнях і практичній діяльності.

Розкриття окресленої проблеми доцільно розпочати із з'ясування сучасних практичних та наукових підходів до розуміння взаємодії під час досудового розслідування кримінальних правопорушень.

У найзагальнішому вигляді взаємодію розуміють як форму організації діяльності людей. Вона є тим елементом спілкування людей, що фіксує і обмін інформацією, і організацію їх спільних дій. У криміналістиці переважає думка про те, що ефективність виявлення та розслідування злочинів у багатьох випадках залежить від добре налагодженої взаємодії суб'єктів пошуково-пізнавальної діяльності, а саме слідчого з оперативними підрозділами, спеціалістами, експертами, працівниками державних контролюючих органів, ЗМІ, громадськістю. Основним же завданням такої взаємодії є встановлення та притягнення до встановленої законодавством відповідальності осіб, що їх учинили, відшкодування завданої шкоди, відновлення порушених прав та інтересів громадян і юридичних осіб [156, с. 184].

У п. 5 ч. 1 ст. 7 ЗУ «Про ОРД» зазначено, що підрозділи, які здійснюють ОРД, зобов'язані здійснювати взаємодію між собою та іншими правоохоронними органами, зокрема й відповідними органами іноземних держав та міжнародних антитерористичних організацій, з метою швидкого і повного попередження, виявлення та припинення злочинів [100]. В Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами НПУ в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні хоч і не дано визначення самому поняттю «взаємодія», та все ж до основних її завдань віднесено запобігання кримінальним правопорушенням, їх виявлення та розслідування, притягнення до встановленої законом відповідальності осіб, які їх учинили, відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди, відновлення порушених прав та інтересів фізичних і юридичних осіб. Основними принципами взаємодії, відповідно до норм вказаної Інструкції, є: 1) швидке, повне та неупереджене

розслідування кримінальних правопорушень; 2) самостійність слідчого у процесуальній діяльності, втручання у яку осіб, що не мають на те законних повноважень, забороняється; 3) оптимальне використання наявних можливостей органів досудового розслідування та оперативних підрозділів у запобіганні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень; 4) дотримання загальних засад кримінального провадження; 5) забезпечення нерозголошення даних досудового розслідування. Крім того, з метою здійснення ефективної взаємодії слідчих та оперативних працівників поліції під час досудового розслідування в окремих випадках передбачається можливість створення слідчо-оперативних груп (далі – СОГ) [157].

Теорія ОРД у більшості випадків досліджує питання взаємодії стосовно визначеного суб'єкта – оперативного працівника (підрозділу). У кримінальній процесуальній науці взаємодія розглядається як правовий інститут. Своєю чергою криміналістичне тлумачення взаємодії пов'язане з кримінальним процесуальним законом і трактується як форма організації розслідування або як взаємозв'язок, що виникає у процесі розслідування, та більше стосується іншого суб'єкта діяльності – слідчого.

У широкому сенсі взаємодія розглядається як сумісна діяльність всіх органів і посадових осіб, що здійснюють кримінальне провадження. Вона трактується не тільки стосовно слідчого або процесу розслідування, але й щодо застосування будь-яких криміналістичних прийомів, засобів і методів. У вузькому розумінні взаємодії як один із суб'єктів завжди виступає слідчий, а сама вона розглядається як форма організації розслідування. Вузьке трактування взаємодії як узгодженої спільної діяльності слідчого з іншими органами та суб'єктами, на думку більшості криміналістів, є найприйнятнішим для застосування в окремих криміналістичних методиках, які адресовані саме слідчому [158, с. 460–461].

Поняття взаємодії представниками науки криміналістики та ОРД розглядається по-різному. Це пов'язано насамперед з тим, що криміналісти як основний суб'єкт взаємодії розглядають слідчого, а представники науки ОРД –

працівника оперативного підрозділу. Крім того, на визначення значно впливає і різна нормативно-правова регламентація діяльності цих суб'єктів. Однак не варто вважати, що під час розслідування злочинів слідчий і працівник оперативного підрозділу будуть єдиними суб'єктами взаємодії. Сюди доцільно включати інші підрозділи НПУ та МВС України загалом, співробітників контролюючих органів, громадськості. Крім того, недоцільно щодо принципів вживати терміни «загальні», «головні», «основні» тощо, оскільки це логічно передбачає наявність «спеціальних», «окремих» чи «додаткових» принципів.

Під взаємодією, на нашу думку, доцільно розуміти спільну погоджену діяльність різних уповноважених законом та адміністративно незалежних суб'єктів, що здійснюється у найдоцільнішій формі та найефективнішим засобами і методами з метою вирішення завдань, пов'язаних із протидією злочинності. Взаємодія слідчого з оперативними підрозділами у процесі розкриття та розслідування злочинів є найбільш поширеним і важливим видом взаємодії, що є необхідною умовою успіху розслідування злочину загалом.

Аналіз норм КПК України дає змогу стверджувати, що взаємодія між слідчим та оперативним підрозділом може виникати у таких випадках:

1) у разі проведення певної С(Р)Д та НС(Р)Д, які слідчий на підставі ч. 2 ст. 40 КПК України має право доручити оперативним підрозділам;

2) у разі використання матеріалів, в яких зафіксовані фактичні дані про протиправні дії окремих осіб чи груп осіб, що були зібрані оперативними підрозділами з дотриманням вимог ЗУ «Про ОРД»;

3) у разі необхідності здійснити розшук підозрюваної особи, який слідчий має право доручити оперативним підрозділам на підставі ч. 3 ст. 281 КПК України;

4) у разі потреби виконати ухвалу про здійснення приводу відповідно до положень ст. 143 КПК України;

5) у разі потреби здійснення заходів, пов'язаних із виконанням ухвали про обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту (ст.ст. 181 і 195 КПК України).

З усіх напрямів взаємодії під час розслідування певного злочину головним суб'єктом її організації та здійснення є слідчий, оскільки це завдання вбачається з його процесуального статусу. Так, у ч. 4 ст. 38 КПК України передбачено, що орган досудового розслідування, до якого відноситься слідчий, зобов'язаний застосовувати всі передбачені законом заходи для забезпечення ефективності досудового розслідування. Крім того, слідчий несе відповідальність за законність та своєчасність здійснення процесуальних дій (ч. 1 ст. 40 КПК України) [91]. Як слушно зауважує А. В. Дунаєва, з огляду на ці норми законодавства щодо взаємодії слідчих та оперативних підрозділів не можна говорити про рівноправну спільно узгоджену діяльність. У цьому разі радше йдеться про керівництво або координацію слідчим діяльності оперативного підрозділу, під час якої останній є виконавцем [159, с. 2–3].

Підтвердженням цьому є статистичні дані, що наводить О. І. Ромців, спираючись на результати опитування працівників слідчих підрозділів. Науковець розрізняє взаємодію слідчого й оперативного працівника на підставі ОРД (реалізація оперативних матеріалів та передача їх слідчому) та взаємодію у зв'язку зі здійсненням оперативним працівником функцій слідчого, який реалізує кримінальну процесуальну діяльність. У зв'язку з цим вказується, що на виконання співробітниками оперативних підрозділів письмових доручень у проведенні С(Р)Д та НС(Р)Д припадає 84,1 % усіх випадків взаємодії [160, с. 428].

Р. Л. Степанюк та В. В. Заяць констатують, що погляди на розуміння сутності взаємодії можна згрупувати у три загальні підходи – широкий, вузький та комбінований. У широкому сенсі взаємодія розглядається стосовно сумісної діяльності всіх органів і посадових осіб, що здійснюють кримінальне провадження. У вузькому значенні взаємодії один із суб'єктів завжди виступає слідчий, а сама вона розглядається як форма організації розслідування. Третій підхід полягає у намаганні різнобічного розуміння взаємодії з включенням різних її аспектів – її зовнішнього вираження, способу діяльності, окремих ознак діяльності тощо [158, с. 460–461].

Сутність взаємодії слідчого та оперативного працівника, на думку А. О. Ляша, полягає в тому, що це: 1) активна цілеспрямована діяльність суб'єктів – слідчого та працівників оперативних підрозділів, до якої можуть залучатися негласні співробітники, представники громадськості, фахівці різних галузей знань тощо; 2) кожен суб'єкт взаємодії вживає конкретних заходів у межах встановлених законом повноважень; 3) дії суб'єктів узгоджені за місцем, часом і метою та спрямовані на впровадження отриманих результатів оперативно-розшукових заходів, відомостей у кримінальне судочинство; 4) у спільних планах необхідно передбачати комплекс оперативно-розшукових заходів, інших заходів та слідчих дій у такому порядку, щоб їх проведення було несподіване для осіб, дії яких перевіряються, їхніх учасників і мало якнайбільший ефект у закріпленні процесуальним шляхом обставин, що підлягають доказуванню; 5) у процесі проведення конкретних оперативно-розшукових заходів та слідчих дій потрібно суворо дотримуватися вимог Конституції України, чинного законодавства, принципів оперативно-розшукової діяльності та кримінального судочинства [161, с. 126].

На нашу думку, сутність взаємодії слідчого з оперативними підрозділами під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинюваних у сфері обігу ЛЗ, полягає у такому:

1) це цілеспрямована, спільна діяльність слідчого та працівника(ів) оперативного підрозділу, що вимагає дотримання вимог чинного законодавства України та принципів кримінального судочинства і ОРД;

2) у цій діяльності бере участь не менше двох суб'єктів (слідчий та працівник оперативного підрозділу);

3) кожен суб'єкт цієї діяльності застосовує специфічні заходи у межах встановлених законом повноважень;

4) ця діяльність узгоджена за місцем, часом і метою;

5) така діяльність спрямована на впровадження отриманих у результаті оперативно-розшукових та інших заходів відомостей у кримінальне судочинство, а також вирішення інших його завдань.

Як слушно зазначає О. В. Пчеліна, думку якої ми поділяємо, серед елементів взаємодії під час розслідування злочинів можна виокремити такі невід'ємні складові:

1) прийняття рішення про необхідність і доцільність взаємодії. На цій стадії слідчий аналізує наявну інформацію, планує свої дії відповідно до поставлених завдань, визначає наявні та необхідні сили і засоби. У разі виникнення потреб залучення інших слідчих чи осіб з інших підрозділів потрібно визначитися з учасниками такої взаємодії, їхніми завданнями, тривалістю взаємодії тощо;

2) вибір форми і методів взаємодії;

3) процесуальне закріплення рішення про взаємодію. У деяких випадках таке рішення буде відображатися в протоколах окремих С(Р)Д у вигляді помітки про учасників цих дій, у вказівках (клопотаннях чи доручення), у наказах (наприклад, про створення СОГ);

4) безпосередньо спільна і узгоджена діяльність учасників взаємодії під час розслідування;

5) процесуальне закріплення результатів взаємодії, яке здійснюється за допомогою складання відповідних протоколів, рапортів, доповідних записок тощо [162, с. 171].

Взаємодія між слідчим і працівником оперативного підрозділу має теоретичні та правові підстави. До теоретичних підстав можна віднести спільність мети і завдань, а також однакову юридичну силу процесуальних документів слідчого та працівника оперативного підрозділу, складених на підставі доручення слідчого. Правова підстава – наявні відповідних норм в КПК України, ЗУ «Про ОРД», ЗУ «Про Національну поліцію» та ін., а також підзаконних нормативно-правових актах, зокрема й відомчих наказах, інструкціях, вказівках тощо [163, с. 72–73].

З огляду на аналіз криміналістичної літератури, А. Д. Марушев виділив такі принципи взаємодії слідчого з іншими учасниками досудового слідства в процесі розслідування кримінальних правопорушень: 1) дотримання законності в

процесі розслідування кримінальних справ учасниками взаємодії; 2) дотримання конституційних прав і свобод громадян, залучених у процес досудового слідства; 3) дотримання кожним учасником поділу взаємодії суворо в межах своєї компетенції; 4) дотримання комплексності використання засобів слідчим, оперативним працівником, спеціалістом під час здійснення узгодженої діяльності; 5) процесуальна самостійність і організаційна роль слідчого у прийнятті рішень, за винятком випадків, передбачених кримінально-процесуальним законодавством; 6) персональна відповідальність за проведення й результати слідчих дій і оперативно-розшукових заходів; 7) узгодженість планування й виконання слідчих дій і оперативно-розшукових заходів учасниками взаємодії; 8) безперервність взаємодії в діяльності з розкриття й розслідування злочинів; 9) нерозголошення учасниками взаємодії даних процесуальної, оперативно-розшукової та іншої діяльності [164, с. 137–138].

Підрозділи карного розшуку взаємодіють з органами досудового розслідування під час: 1) реагування на повідомлення про вчинення кримінального правопорушення; 2) реалізації матеріалів оперативної розробки стосовно осіб, які готуються вчинити кримінальне правопорушення (чи вчиняють); 3) вирішення завдань кримінального провадження. Наявні в КПК України норми, а також низка інших підзаконних нормативно-правових актів забезпечують між ними тісну та врегульовану взаємодію.

В. М. Малюга, виокремлюючи різновиди взаємодії слідчого з оперативними підрозділами у кримінальному провадженні, вказує на специфіку її форми. Так, процесуальній формі притаманні такі конкретні різновиди взаємодії: а) передача слідчому матеріалів про виявлені шляхом ОРЗ ознаки злочину для вирішення питання про відкриття кримінального провадження; б) проведення слідчим процесуальних дій одночасно із здійсненням оперативними підрозділами узгоджених НС(Р)Д; в) проведення ОРЗ у вже відкритому кримінальному провадженні, в якому не встановлена особа, яка вчинила злочину; г) виконання доручень слідчого щодо проведення пошуково-розшукових дій; д) проведення працівником оперативного підрозділу гласних і негласних С(Р)Д за дорученням

слідчого; е) здійснення заходів щодо встановлення особи, якій необхідно оголосити про підозру після зупинення досудового слідства; є) отримання інформації та документів про операції, рахунки, внески, внутрішні та зовнішні економічні угоди фізичних і юридичних осіб.

Різновидами тактичної (організаційної) взаємодії науковець називає: а) спільне вивчення та аналіз матеріалів оперативної розробки чи перевірки; б) спільну розробку версій та узгоджене планування С(Р)Д, оперативно-розшукових та профілактичних заходів; в) регулярний обмін інформацією про обставини конкретного кримінального провадження; г) проведення спільних службових нарад (навчань) з актуальних проблем взаємодії, а також обговорення результатів С(Р)Д з метою визначення ефективних та результативних шляхів розслідування злочину; д) спільний виїзд слідчого та оперативного працівника на місце події, в інші населені пункти для проведення С(Р)Д, а також до зарубіжних держав [165, с. 127].

Найпоширенішими організаційними формами взаємодії у процесі реалізації оперативних матеріалів щодо економічних кримінальних правопорушень на стадії відкриття кримінального провадження, на думку В. Л. Ортинського, є: вивчення та спільний аналіз інформації, а також її перевірка; спільне планування ОРЗ та С(Р)Д щодо реалізації оперативної інформації; спільна робота у складі СОГ та взаємний обмін інформацією, що надходить за повідомленнями про вчинені злочини та ті, що готуються; розробка спільного плану проведення НС(Р)Д; узгодження тактики проведення окремих С(Р)Д [166, с. 147–148].

Л. І. Щербина зазначає, що процесуальні форми взаємодії слідчого з оперативними підрозділами регулюється кримінальним процесуальним законодавством, а непроцесуальні – відомчими нормативно-правовими актами та нормами службової етики, виробленими практикою. У КПК України 2012 р. перелік процесуальних форм взаємодії звужений до одного виду – виконання доручення. Що ж до оформлення процесуального рішення про взаємодію, то також є деякі законодавчі розбіжності. Так, у ч. 2 ст. 6 ЗУ «Про ОРД»

зазначено, що підстави здійснення такої діяльності можуть міститися у письмових дорученнях і постановах слідчого. А у ч. 1 ст. 41 КПК України визначено, що оперативні підрозділи здійснюють С(Р) Д і НС(Р)Д виключно за письмовим дорученням слідчого. Це дещо не збігається з положенням ч. 3 ст. 110 КПК України, де передбачено, що рішення слідчого під час провадження досудового слідства приймаються у формі постанови [167, с. 115]. Тому ми поділяємо пропозицію Л. І. Щербини щодо потреби оформляти слідчому свої доручення у формі постанови.

Залежно від правової регламентації традиційно вирізняють процесуальна і непроцесуальна (організаційно-тактичну) форми взаємодії. Під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинюваних у сфері обігу ЛЗ, можна виокремити такі процесуальні форми взаємодії слідчого з оперативними підрозділами:

- 1) здійснення оперативними підрозділами С(Р)Д та НС(Р)Д за письмовим дорученням слідчого;
- 2) залучення працівників оперативних підрозділів до проведення С(Р)Д;
- 3) затримання підозрюваного уповноваженою службовою особою у порядку ст. 208 КПК України;
- 4) законне затримання підозрюваного у порядку ст. 207 КПК України;
- 5) використання конфіденційного співробітництва (ст. 275 КПК України);
- 6) здійснення розшуку підозрюваного оперативними підрозділами за дорученням слідчого (ст. 281 КПК України);
- 7) здійснення заходів безпеки щодо осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві.

Серед організаційно-тактичних форм взаємодії під час розслідування досліджуваного нами виду кримінального правопорушення найперше можна назвати такі: створення СОГ; сумісний аналіз даних, отриманих у ході проведення ОРЗ, та побудова версій; взаємний обмін інформацією і консультації; проведення спільних нарад; спільне планування проведення тактичних операцій та інших організаційних заходів; надання допомоги

наявними силами та засобами; обговорення результатів спільної діяльності за конкретним кримінальним провадженням [168, с. 139].

У посібнику «Взаємодія слідчого з іншими підрозділами під час досудового розслідування» розглядаються питання взаємодії слідчого з оперативними працівниками на початковому та подальшому етапах досудового розслідування (під час проведення С(Р)Д), а також у випадках його зупинення (розшуку підозрюваного). На початковому етапі досудового розслідування така взаємодія виникає під час проведення невідкладних процесуальних дій (огляду місця події, допиту, обшуку, затримання підозрюваного). У цьому разі оперативних працівників залучають з метою: 1) швидкого виявлення та якісного процесуального закріплення матеріальних слідів, які несуть інформацію про подію злочину, особу злочинця та інші обставини, що мають значення для розслідування; 2) встановлення потерпілих, очевидців, свідків і термінового одержання від них відомостей, які можуть сприяти розкриттю злочину, затриманню злочинців; 3) активного застосування отриманої інформації для планування заходів щодо розкриття злочину, розроблення версій, одержання нових доказів, а також встановлення та затримання причетних до злочину осіб; 4) одержання відомостей про злочини, що готуються, попередження можливого настання негативних наслідків тощо [169, с. 70–71].

Варто зауважити на таку форму взаємодії, коли слідчий доручає проведення оперативним працівникам проведення НС(Р)Д із застосуванням технічних засобів, який останні не мають у своєму розпорядженні. Тому О. В. Грибовський на організаційному етапі такої взаємодії пропонує: 1) визначити правові підстави для проведення НС(Р)Д; 2) визначити коло суб'єктів взаємодії; 3) підготувати та внести на розгляд слідчого судді клопотання про дозвіл на проведення НС(Р)Д, заздалегідь погодивши його з прокурором; 4) забезпечити участь слідчого (прокурора) в розгляді клопотання; 5) у разі отримання рішення про дозвіл на проведення НС(Р)Д організувати його виконання шляхом безпосереднього проведення чи підготовки доручення [170, с. 250]. На нашу думку, наведені автором елементи не мають

безпосереднього відношення до взаємодії і розглядати їх як підготовчі до взаємодії заходи також доволі складно.

Слушною є думка В. Р. Сливенка та В. І. Василичука, які стверджують, що з погляду практичної діяльності, організація взаємодії оперативних підрозділів з органами досудового розслідування є основою оперативно-розшукового забезпечення процесу розслідування з метою створення сприятливих умов для повного, всебічного і об'єктивного розслідування кримінального провадження. Задля цього оперативні підрозділи виконують такі завдання: встановлюють та затримують осіб, що вчинили злочини; відшуковують, збирають, забезпечують збереження речових, а також інших доказів й іншої інформації, використання якої може слугувати для одержання доказів або для побудови слідчих і пошукових версій; використовуючи оперативно-розшукові сили, засоби і методи, допомагають перевіряти інформацію про те, чи стосуються докази розслідуваної події; встановлюють задуми підозрюваних і їх зв'язків, що мають намір перешкоджати нормальному проведенню досудового розслідування; здійснюють постійний оперативний контроль за підозрюваним з метою запобігання з його боку спроб ухилитися від слідства та суду; здійснюють розшук відомих і не встановлених слідством злочинців, які переховуються, а також вкрадених чи нажитих злочинним шляхом цінностей, знарядь злочину [171, с. 326].

На подальшому етапі розслідування діяльність слідчого здебільшого спрямовується на відшукання нової доказової інформації, яка б послугувала підставою для повідомлення про підозру, а надалі – обвинувального акта. Також досліджуються зв'язки підозрюваної особи з метою з'ясування співучасників злочину. Взаємодія слідчого з оперативними працівниками на цьому етапі розслідування може виявлятися у проведенні С(Р)Д та НС(Р)Д та інформуванні сторонами один одного про результати їх проведення. Слідчий зобов'язаний знати, які заходи проводяться оперативними підрозділами по кримінальному провадженню, які отримуються результати, та вирішує як їх можна використати у процесі доказування.

Як бачимо, під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинюваних у сфері обігу ЛЗ, взаємодію слідчого з оперативними працівниками НПУ можна класифікувати за кількома параметрами. По-перше, залежно від форми взаємодії – процесуальна та непроцесуальна (організаційно-тактична). По-друге, залежно від етапу розслідування – взаємодія на початковому та подальшому етапах досудового розслідування. По-третє, залежно від стадії кримінального провадження – під час досудового розслідування, під час організації і проведення тактичних операцій, в ході проведення С(Р)Д та НС(Р)Д, під час зупинення кримінального провадження та розшуку підозрюваної особи, під час судового розгляду. По-четверте, залежно від тривалості взаємодії – епізодична та тривала. По-п'яте, залежно від безпосереднього виконавця С(Р)Д, НС(Р)Д – слідчий проводить С(Р)Д, НС(Р)Д із залучення оперативного працівника, слідчий доручає проведення С(Р)Д, НС(Р)Д оперативному працівникові. В будь-якому разі потрібно пам'ятати, що головна мета взаємодії полягає у комплексному використанні наявних сил, засобів і методів для виконання завдань кримінального провадження.

Висновки до розділу 2

1. До основних методів пошуку інформації про готування та вчинення кримінальних правопорушень, вчинюваних у сфері обігу ЛЗ, оперативним працівникам НПУ доцільно використовувати особистий пошук, оперативний (ініціативний) пошук, розвідувальне опитування та різні види оперативного огляду. Серед основних джерел, які можуть володіти інформацією про кримінальне правопорушення у сфері обігу ЛЗ, варто виокремити: працівників медичних закладів та аптек; працівників підприємств, на яких виготовляють ЛЗ; осіб, що страждають на різноманітні захворювання, та купляють ЛЗ; працівників, що працюють в установах, які займаються доклінічним дослідженням ЛЗ; осіб, яких залучають до клінічних досліджень ЛЗ. Важливим джерелом отримання

інформації про обіг ЛЗ, на якому ґрунтується інформаційно-аналітичне прогнозування, є мережа Інтернет: 1) офіційні веб-сайти міжнародних організацій; 2) офіційні веб-сайти державних установ України, що займаються контролем у сфері обігу ЛЗ та фармацевтичних компаній; 3) соціальні мережі.

2. Для початкового етапу досудового розслідування кримінальних правопорушень у сфері обігу ЛЗ характерними є такі типові слідчі ситуації: 1) відомості про кримінальне правопорушення внесено до ЄРДР за результатами розгляду повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення громадянином обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення; 2) відомості про кримінальне правопорушення внесено до ЄРДР на підставі матеріалів ОРД; 3) відомості про кримінальне правопорушення внесено до ЄРДР на підставі матеріалів, зібраних за результатами проведення спеціальних перевірок або з інших гласних джерел; 4) відомості про кримінальне правопорушення внесено до ЄРДР під час розслідування інших кримінальних правопорушень.

3. Взаємодія під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинюваних у сфері обігу ЛЗ, – це колективна діяльність слідчого органу досудового розслідування та оперативних підрозділів, яка заснована на законі та спільності завдань, що передбачає ефективне використання правових заходів і наявних сил слідчих та оперативних підрозділів, обумовлена їх компетенцією та формами діяльності. До завдань взаємодії під час розслідування досліджуваної групи кримінальних правопорушень доцільно віднести: 1) найбільш доцільне використання наявних сил; 2) максимально ефективне використання наявних засобів; 3) постійний обмін інформацією; 4) додержання вимог законодавства; 5) залучення у разі потреби агентурного апарату, представників громадськості, фахівців різних галузей знань. Особливістю такої взаємодії є те, що кожен суб'єкт цієї діяльності вживає конкретних заходів у межах, установлених законом повноважень, а їхні дії спрямовані на забезпечення введення оперативно-розшукової інформації у кримінальне судочинство з допомогою процесуальних засобів, ухвалення та реалізації процесуальних рішень.

РОЗДІЛ 3 ТАКТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ВЧИНЮВАНИХ У СФЕРІ ОБІГУ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ

3.1 Особливості тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій та використання спеціальних знань під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинюваних у сфері обігу лікарських засобів

До одного із важливих елементів у структурі кримінального процесу, що виражає його активний аспект, процесуалісти відносять його засоби. У широкому розумінні засобами кримінального процесу є все те, за допомогою чого забезпечується отримання його результатів, а саме: принципи (засади), процесуальна форма, процесуальні гарантії, процесуальні дії тощо. У вузькому розумінні засобами кримінального процесу є процесуальні, зокрема й С(Р)Д [172, с. 47].

Як зазначають Д. Б. Сергєєва та О. С. Старенький, С(Р)Д – це заходи, що складаються із сукупності пошуково-пізнавальних, розшукових та посвідчувальних прийомів, що проводяться спеціально уповноваженим кримінальним процесуальним законом суб'єктом у визначеному для кожного з них порядку з метою виявлення та закріплення фактичних даних і відомостей про їх джерела для отримання доказів у кримінальних провадженнях. Вони виокремлюються з-поміж інших процесуальних дій саме властивим їм пізнавальним характером і пошуково-розшуковою спрямованістю, суть яких полягає у намаганні процесуальної особи виявити (знайти, розшукати) й належно зафіксувати у відповідних процесуальних джерелах фактичні дані, що мають значення для кримінального провадження. Зараз не менш важливою метою С(Р)Д є перевірка раніше отриманих у кримінальному провадженні доказів. Усі інші дії слідчого, передбачені КПК України, що прямо не пов'язані

з отриманням і перевіркою доказів, прийнято позначати терміном «процесуальні» дії слідчого [173, с. 87–88].

Відповідно до ч. 1 ст. 233 КПК України С(Р)Д є дії, спрямовані на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні. Підставами для проведення С(Р)Д є наявність достатніх відомостей, що вказують на можливість досягнення її мети. Самі ж С(Р)Д можуть проводитись слідчим, прокурором, а також керівником органу досудового розслідування та співробітником оперативного підрозділу [89].

У Розділі 2 дисертації вказувалося, що найбільш типовими С(Р)Д, що проводяться під час розслідування злочинів, вчинюваних у сфері обігу ЛЗ, є огляд (огляд місця події, огляд документів), допит різних за процесуальним статусом осіб, одночасний допит та обшук. Тому розглянемо їх детальніше.

Під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинюваних у сфері обігу ЛЗ, важливе місце займає така С(Р)Д, як огляд. У ч. 1 ст. 237 КПК України визначено, що з метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин кримінального правопорушення слідчий, прокурор проводять огляд місцевості, приміщення, речей та документів [89]. Враховуючи, що кожен злочин учиняється у певних визначених просторових межах, у криміналістичній літературі огляд місцевості та приміщень нерідко називають оглядом місця події (далі – ОМП). Суть огляду полягає у тому, що слідчий та/або прокурор сприймає об'єкт огляду (за допомогою слухових, зорових, тактильних відчуттів), досліджує та оцінює його стан, властивості, ознаки з метою виявлення та фіксації будь-яких відомостей про обставини кримінального правопорушення [174, с. 604]. Отримані відомості в подальшому він використовує у процесі доказування.

Вказану С(Р)Д вважають найважливішою з погляду отримання потрібної для подальшого розслідування злочину інформації (часові межі, кількість задіяних суб'єктів, їх мотиви, знаряддя і засоби) та переведення джерел інформації стосовно слідів злочину у інструменти доказування (слідів злочину –

у речові докази). Тому й сьогодні питання якості проведення огляду є актуальним, зважаючи на різноманіття кримінальних правопорушень, визначених ККУ.

На практиці з ОМП починається розслідування більшості злочинів. Навіть тоді, коли ймовірність виявлення на місці події слідів злочину доволі мала, його рекомендують проводити хоча б для того, щоб зафіксувати обстановку того місця, де злочинна подія відбувалася. Це дає можливість слідчому орієнтуватися в обстановці (отримати вихідну інформацію про подію та загальну характеристику місцевості), висувати слідчі версії, зіставляти отриману в процесі розслідування інформацію з реальною обстановкою місця події тощо. ОМП фактично неможливо повною мірою замінити іншими С(Р)Д.

Варто погодитися з думкою В. Ю. Шепітька про те, що безпосереднє сприйняття слідчим обстановки місця події й виявлених доказів стає тим вихідним матеріалом, ознайомлення з якими дає змогу відновити подію злочину, а в окремих випадках і особу злочинця. Таке сприйняття має не лише загальні закономірності психологічного механізму його здійснення, а й специфічні риси, до яких може бути віднесена професійна вибірковість сприйняття, точна і швидка оцінка сприйнятого, здатність до виявлення речових доказів. Специфіка такого сприйняття й визначає тактику ОМП та ті тактичні прийоми, які можуть бути використані [175, с. 4].

У теорії криміналістики до мети проведення ОМП зазвичай відносять: 1) безпосереднє вивчення слідчим обстановки місця події для з'ясування характеру та обставин події; 2) виявлення, збирання, закріплення, попереднє дослідження та оцінку слідів злочину; 3) отримання інформації для висунення і перевірки версій щодо події, яка сталася; 4) отримання даних для організації ОРЗ і використання громадськості, переслідування злочинця, встановлення особи злочинця, мотивів вчинення ним злочину; 5) виявлення причин і умов, які сприяють або полегшують вчинення злочину [176, с. 11]. Сам ОМП умовно складається з трьох етапів (підготовчого, робочого та заключного), тому проаналізуємо особливості його проведення у зазначеній послідовності.

У КК України відповідальність за вчинення кримінальних правопорушень у сфері обігу ЛЗ, як вже зазначалося раніше, закріплена у ст.ст. 305, 306, 321, 321¹, 321² ККУ [27]. Щодо кожного із зазначених злочинів, огляд слід проводити негайно після отримання інформації про злочин та залучати до його проведення осіб, які володіють відповідними спеціальними знаннями. Особливістю таких оглядів є те, що слідчим одночасно з оглядом відповідного приміщення, місцевості чи транспортних засобів (далі – ТЗ) проводиться також огляд ЛЗ, устаткування, на якому вони вироблялися (виготовлялися) та пакувалися, упаковки ЛЗ, вкладишів (інструкцій для медичного застосування), а також низки інших документів.

З прийняттям слідчим рішення про проведення ОМП починається підготовчий етап його проведення. На цьому етапі слідчий спочатку з'ясовує інформацію: а) яка саме подія та де сталася; б) чи є на місці події працівники поліції та чи організували вони охорону (обмежили доступ до нього сторонніх осіб); в) чи є постраждалі та чи надана їм допомога; г) чи затримана підозрювана особа та чи є очевидці вчинення злочину. На основі здобутої інформації він вирішує: 1) яким повинен бути склад учасників огляду; 2) які технічні засоби потрібно залучити для огляду; 3) які тактичні прийоми можна буде використати.

Підготовчий етап продовжується і після приїзду слідчого з іншими членами СОГ на місце події. Прибувши туди, він повинен пересвідчитися чи були, в разі наявності, усунуті (або послаблені) шкідливі наслідки події та запропонувати вивести сторонніх осіб з місця події. Варто поспілкуватися з працівниками поліції, які прибули на місце події раніше, з метою з'ясування обставин події та змін, що вже сталися. Завершується підготовчий етап розподілом обов'язків між учасниками огляду [177, с. 229].

У Наказі МВС України від 07.07.2017 р. № 575 вказано, що для якісного проведення ОМП створюються СОГ, до складу яких входить слідчий (старший СОГ), працівник оперативного підрозділу, інспектор-криміналіст (технік-криміналіст), а також (за необхідності) кінолог зі службовим собакою. Завданням СОГ є виявлення, фіксація, вилучення та пакування слідів

кримінального правопорушення, речових доказів, встановлення свідків та потерпілих, з'ясування обставин кримінального правопорушення, що мають значення для всебічного, повного і неупередженого їх дослідження та встановлення осіб, які його вчинили [157].

До ОМП у разі вчинення досліджуваного нами кримінального правопорушення, окрім інспектора-криміналіста, доцільно залучати спеціалістів у галузі медицини чи фармацевтики. Ними можуть бути представники Держлікслужби України, державних підприємств «Державний науковий центр лікарських засобів і медичної продукції», «Український науковий фармакопейний центр якості ЛЗ», «Український фармацевтичний інститут якості», а у разі неможливості їх залучення – працівника аптеки.

Залучені до огляду спеціалісти мають бути належно екіпіровані (зокрема й засобами зв'язку). Згідно з положенням ст. 71 КПК України у разі залучення вони мають право ставити запитання учасникам процесуальної дії, користуватися технічними засобами, приладами та спеціальним обладнанням, акцентувати на характерні обставини та особливості речей і документів, ознайомлюватися з протоколом процесуальної дії та давати до них зауваження [89]. Завдання надавати безпосередню технічну допомогу слідчому (фотографувати, здійснювати відеозапис чи складати плани) варто доручити інспектору-криміналісту.

Під час проведення ОМП слідчий може скористатися такими загальними тактичними прийомами: 1) зіставлення первинних даних та обстановки на місці події; 2) аналіз окремих слідів на місці події; 3) моделювання події, що сталася, та зіставлення цієї моделі з реальною картиною місця події; 4) аналіз ознак знищення слідів злочину; 5) залучення до огляду осіб, які повідомили про злочин [178, с. 26].

На робочому етапі ОМП слідчий повинен:

– визначити межі території, яка підлягатиме огляду (дати вказівку огородити її, у разі потреби, сигнальною стрічкою);

- визначити місце, з якого буде розпочинатися огляд та обрати потрібний метод огляду (спосіб пересування по місцю події);

- дати вказівку провести фотозйомку (спочатку орієнтувальну та оглядову, а в подальшому – вузлову та детальну) або ж здійснювати безперервний відеозапис огляду;

- провести спочатку статичний, а потім динамічний ОМП, вжити заходів для пошуку слідів кримінального правопорушення (до них насамперед належать самі ЛЗ, обладнання для їх виробництва, виготовлення чи упакування, документи);

- зафіксувати обстановку місця події, хід огляду, виявлені сліди кримінального правопорушення шляхом детального опису в протоколі місця їх виявлення та характерних (ідентифікуючих) ознак;

- у разі потреби зробити роз'яснення учасникам ОМП щодо виявлених слідів кримінального правопорушення чи звернутися з таким проханням до спеціаліста;

- вилучити та упакувати виявлені сліди кримінального правопорушення.

Як свідчить практика, слідчі допускають певні прорахунки під час визначення меж ОМП. У нашому разі типовими місцями огляду можуть бути різноманітні приміщення – аптеки, аптечні кіоски (де фальсифіковані, отруйні чи сильнодіючі ЛЗ розповсюджувалися), склади, цехи (де такі ЛЗ вироблялися, виготовлялися чи зберігалися). Рідше місцем огляду може бути приватна квартира чи інше володіння особи (гараж, погріб, сарай). Трапляються ситуації, коли необхідно оглядати ТЗ, якими ці ЛЗ транспортуються. У таких випадках значно легше забезпечувати охорону місця події та слідів злочину, не допускати туди сторонніх осіб. Однак необхідно обов'язково вирішити питання про безперервну фіксації перебігу огляду місця події. Такої рекомендації варто дотримуватися, оскільки в подальшому (після закінчення ОМП) потрібно складати клопотання до слідчого судді, щоб дотриматися вимог ч. 3 ст. 233 КПК України.

У будь-якому разі варто зважати на загальні тактичні рекомендації щодо ОМП, розроблених криміналістикою. Наведемо кілька з них, що можуть стати у нагоді слідчому.

Під час огляду невеликого приміщення (наприклад, аптечного кіоску), де отруйні, сильнодіючі чи фальсифіковані ЛЗ зберігалися та збувалися, можна порекомендувати ексцентричний метод огляду (рух по спіралі від центру до периферії). У цьому разі слідчий за початкову точку (центр місця події) обирає місце, де знаходяться вказані ЛЗ. Крім того, уважно оглядається вітрина, на якій також може знаходитися частина таких ЛЗ, та підсобне приміщення. Також слідчий повинен вирішити питання щодо пошуку відповідних документів, які свідчать про надходження у цю торгівельну точку певних ЛЗ та їх продаж (наприклад, накладних та чеків). Вони можуть міститися і у касовому апараті, і в накопичувальних папках, що знаходяться у приміщенні.

Якщо місцем події є доволі велике приміщення, де ЛЗ вироблялися, виготовлялися чи зберігалися (цехи, ангари, склади), слідчому доцільно використати лінійний метод огляду, тобто визначити умовну лінію і рухатися по ній від одного кінця приміщення до іншого. Це надасть змогу описати усе устаткування, що знаходиться у приміщенні, а також самі ЛЗ. Варто пам'ятати, що документи щодо обладнання та ЛЗ можуть знаходитися і в оглядуваному приміщенні, і в окремій кімнаті чи взагалі у приміщенні за іншою адресою.

Під час огляду ТЗ, яким транспортуються ЛЗ, огляд варто розпочати з салону ТЗ, оскільки там можуть бути відповідні документи на товар і слідчий матиме можливість наперед з'ясувати, з якими ЛЗ він має справу. Крім того, це займе менше часу, а самі транспортовані ЛЗ будуть знаходитися як вантаж у закритому вигляді. Потім слід оглянути вантаж. Слідчому в цьому разі потрібно пам'ятати, що під час перевезення тих чи інших ЛЗ перевізник повинен враховувати їх фізико-хімічні властивості. Кожне вантажне місце повинне маркуватися позначеннями «Обережно», «Берегти від нагрівання», «Боїться холоду», «Скло», «Верх» тощо. Для більшості ЛЗ під час транспортування важливим є дотримання певного режиму температури та вологості. Цю інформацію теж потрібно відобразити у протоколі огляду, а перед відкриттям вантажів – проконсультуватися з відповідним спеціалістом (фармацевтом) щодо дотримання заходів безпеки [179, с. 202].

Зважаючи на доволі різноманітні види ЛЗ, пропонуємо орієнтовний алгоритм їх опису в протоколі: 1) вказується вид продукції (таблетка, капсула, драже, порошок, рідина, мазь, крем), її кількість, колір та розмір (якщо це таблетки чи капсула); 2) вказується вид упаковки: скло (флакон, банка, ампула, картридж, шприц у спецпакеті); полімерний матеріал; блістерна упаковка (з ПВХ та алюмінієвої фольги чи тільки фольги); 3) вказується інформація про маркування ЛЗ (яка міститься на первинній і вторинній упаковках): назва ЛЗ; маса, об'єм, концентрація або кількість одиниць дії ЛЗ; виробник; номер серії препарату; номер реєстраційного посвідчення в Україні; дата виготовлення; термін придатності; наявність малюнка; наявність шрифту Брайля (рельєфно-точкового тактильного шрифту для незрячих) тощо; 4) наявність чи відсутність листа-вкладиша з інформацією (інструкцією) для пацієнта. Також варто пам'ятати, що кожену упаковку слід оглядати окремо та вказувати про неї інформацію в протоколі.

Під час проведення ОМП слідчий повинен зауважити на наявність камер відеоспостереження (якщо це аптечний кіоск чи аптека), зазначити про це в протоколі огляду. В подальшому доцільно у найкоротші строки вирішити питання про тимчасовий доступ до документів (записів з камер відеоспостереження), а протокол ОМП буде підставою для складання такого клопотання. Також рекомендується залучати понятих до окремих дій під час огляду (це забезпечує відкладення інформації про участь в огляді у їх пам'яті), а також спостерігати за поведінкою особи, у присутності якої проводиться огляд.

На завершальному етапі ОМП підбиваються підсумки та оцінюються здобуті результати з метою перевірки того, чи всі завдання огляду виконані. Це дає змогу слідчому ліквідувати допущені під час огляду прорахунки, які згодом не можна буде виправити. В цей час слідчий: 1) завершує складання протоколу, за необхідності складає план чи схему, дає вказівку провести додаткову фотозйомку; 2) перевіряє чи всі виявлені ЛЗ та інші речі і документи описані в протоколі; 3) упаковує вилучені ЛЗ та інші речі та документи; 4) вживає заходів для збереження тих об'єктів, що мають доказове значення, але їх неможливо чи

недоцільно вилучати з місця події; 5) ознайомлює зі змістом протоколу огляду його учасників і вживає заходів щодо вирішення заяв і зауважень, які від них надійшли [180, с. 314].

Хід та результати проведення ОМП фіксується у протоколі. Це відбувається паралельно з проведенням самого огляду та після його закінчення (стадії динамічного огляду). Тому не зайвим буде навести рекомендацію І. М. Якімова – мало під час огляду виявити важливе і потрібне для справи, необхідно ще й закріпити та зберегти усе те побачене та знайдене під час огляду у зовнішніх формах, що надасть правильне і точне уявлення кожному, хто по них повинен ознайомитися з результатами огляду [181, с. 412].

Особи, у присутності яких здійснюється огляд, мають право робити заяви та зауваження, що підлягають обов'язковому занесенню у протокол. Протокол підписують всі учасники, які брали участь у проведенні ОМП та зазначені у його вступній частині. Крім того, слідчий вживає заходів для належного оформлення додатків до протоколу огляду (складання планів, фототаблиці тощо).

Зазвичай під час ОМП детально оглядаються і документи, що були виявлені. Однак трапляються ситуації, коли документів є надто багато і немає можливості усі їх оглянути, вивчити та знайти необхідну інформацію. У такому разі проводять огляд документів як самостійну С(Р)Д. Як пише О. В. Зарубенко, при огляді документів слідчий повинен намагатися: а) самостійно чи за допомогою спеціаліста виявити в документі, що оглядається, факти, які можуть бути використані як докази у кримінальному провадженні, або даних для розшукової діяльності; б) самостійно або за допомогою спеціаліста виявити в документі ознаки, що вказують на можливість під час проведення експертизи встановити факти, що мають істотне значення для справи; в) повно і процесуально правильно закріпити результати проведеного огляду в протоколі [182, с. 242].

Для вирішення обраних завдань та досягнення потрібних результатів слідчому варто зосередитися на підготовчому етапі проведення огляду

документів. Насамперед він повинен вирішити питання про потребу залучення до такого огляду спеціаліста, підготувати необхідні техніко-криміналістичні засоби (освітлювальні пристрої, за потреби ультрафіолетові та інфрачервоні освітлювачі, лупи, пакувальні матеріали тощо).

На робочому етапі проведення огляду документів Є. Є. Подголін рекомендує зважати на такі особливості: 1) ознаки, що характеризують зміст документа (назву, реквізити бланку, номер, дату складання (видачі), хто виконав, початкові та кінцеві фрази документа, наявність та зміст печаток і штампів); 2) ознаки, що характеризують форму документа (спосіб виконання цифрових та інших знаків, характер нанесених знаків); 3) ознаки, що характеризують матеріал документа (назва матеріалу, розмір, колір, товщину, наявність пошкоджень, наявність склейок чи скріплень, ознаки інших способів відновлення цілісності документа); 4) ознаки, що вказують на зв'язок зміни змісту, форми, матеріалу документа з встановленими фактами підчистки, дописки, виправлень тексту, пошкоджень документа); 5) ознаки, що вказують на відповідність документа встановленим фактам; 6) ознаки, відповідно до яких під час огляду важко передбачити, чи будуть вони мати значення для справи чи ні [183, с. 14–15].

Під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинюваних у сфері обігу ЛЗ, допит є тією С(Р)Д, що дає змогу і отримати докази, і перевірити інформацію, отриману під час проведення інших процесуальних дій у конкретному кримінальному провадженні. Більшість науковців схиляється до думки, що допит є важливим джерелом отримання інформації та доволі складною і багатоаспектною С(Р)Д, що потребує в окремих випадках ретельної підготовки.

Кримінальне процесуальне законодавство України виокремлює чотири процесуальних джерела доказів – показання, речові докази, документи та висновки експертів (ч. 2 ст. 84 КПК України). Отримані з різних джерел докази оцінюються уповноваженою законом особою (слідчим, прокурором, слідчим суддею) та жоден із цих доказів немає наперед встановленої сили (ч. 2 ст. 94 КПК України) [89]. Показаннями вважаються відомості, які надаються в усній або

письмовій формі під час допиту підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим, експертом щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для цього кримінального провадження (ч. 1 ст. 95 КПК України) [184, с. 256]. Для потерпілого, підозрюваного та обвинуваченого давати показання є їх правом, а для свідка та експерта – обов'язком.

З процесуального погляду допит є С(Р)Д, яка, відповідно до положень ч. 1 ст. 223 КПК України, спрямована на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні. До проведення допиту законодавець висуває низку вимог, яких слідчому (прокурору) слід неухильно дотримуватися. Аналіз відповідних норм КПК України до таких загальних вимог під час досудового розслідування дозволяє нам віднести: 1) час проведення допиту; 2) місце проведення допиту; 3) роз'яснення прав допитуваній особі та, за необхідності, попередження її про кримінальну відповідальність; 4) складання протоколу; 5) можливість застосувати технічні засоби фіксації; 6) залучення до проведення допиту визначених КПК України осіб. Предмет допиту утворюють обставини, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, а також інші обставини, що можуть допомогти повно та об'єктивно провести розслідування та приймати правильні процесуальні рішення.

З криміналістичного боку, допит є процесуальним способом збору і перевірки доказової та орієнтувальної інформації, яку слідчий отримує від допитуваної особи у діалоговому режимі з допомогою мовних та немовних (жестів, міміки) комунікацій [185, с. 58]. Як слушно вказує В. О. Коновалова, отримана від допитуваних осіб інформація по своїй структурі доволі складна, оскільки охоплює багато елементів, сукупність яких дає змогу слідчому її оцінювати та використовувати в процесі розслідування злочинів у якості доказів, орієнтиру для проведення інших слідчих дій тощо. Крім того, інформація, що надходить від допитуваної особи, є доволі динамічною. Вона змінюється, доповнюється чи заперечується залежно від різних моментів, пов'язаних із встановленням психологічного контакту, пред'явленням доказів, що викривають

особу у брехні, обізнаністю самої допитуваної особи та інших даних. Ці обставини й дозволяють віднести допит до найскладніших та відповідальних слідчих дій, що потребують значних інтелектуальних зусиль, швидкого вирішення завдань, обдумуванням дій, пов'язаних з організацією допиту [186].

Більшість криміналістів підтримують позицію, що допит умовно складається з трьох етапів, які послідовно змінюють один одного: 1) підготовчий; 2) робочий; 3) заключний. Тому розглянемо їх детальніше з огляду на досліджуваний нами вид кримінального правопорушення.

Необхідною умовою отримання повних та об'єктивних показань під час досудового розслідування є своєчасна, ретельна та всебічна підготовка до допиту. К. О. Чаплинський підготовку до допиту поділяє на три рівні: пізнавальний (вивчення матеріалів кримінального провадження та особи допитуваного, ознайомлення з оперативно-розшуковою інформацією); прогностичний (визначення кола осіб, які підлягають допиту, та послідовність їх проведення); синтезуючий (визначення часу та місця проведення допиту, спосіб виклику на допит, складання плану допиту). На думку науковця, невідкладному першочерговому допиту підлягають особи, які: 1) найбільш поінформовані про обставини справи, не повною мірою зацікавлені у тому, щоб злочин залишився нерозкритим, та можуть повно і об'єктивно викласти інформацію, що має значення; 2) безпосередньо пов'язані між собою епізодами злочинної діяльності; 3) виконували другорядні функції під час учинення злочинів; 4) мають незначний злочинний досвід, не притягалися до кримінальної відповідальності, піддаються психологічному впливу, схильні переоцінювати ступінь поінформованості слідчого, мають конфлікт з іншими членами злочинної групи [187, с. 106–109].

До вказаних організаційно-підготовчих заходів проведення допиту також потрібно додати таке: 1) діагностування слідчої ситуації та визначення предмета допиту; 2) підбір та підготовка доказів, що можна пред'явити допитуваній особі; 3) визначення необхідних технічних засобів фіксації та перевірка їх готовності до роботи; 4) визначення та залучення для проведення

допиту необхідних учасників; 5) визначення найдоцільніших тактичних прийомів, що можуть бути застосовані до конкретної особи у відповідній слідчій ситуації. Щодо планування допиту, то, на нашу думку, варто дотримуватися такого правила. Письмовий план допиту доцільно складати у випадках, коли особу допитують за кількома епізодами злочинної діяльності та вона може повідомити значний обсяг інформації. Якщо у особи буде з'ясовуватися лише якийсь окремий факт чи одне питання – можна обмежитися складанням усного плану.

На робочому етапі проведення допиту застосовуються найефективніші тактичні прийоми, що сприяють отриманню повних і об'єктивних показань. Серед загальних тактичних прийомів, що застосовуються під час допиту, слід назвати: встановлення комунікативного контакту; викладення показань у формі «вільної розповіді»; постановка запитань; пред'явлення доказів (речей і документів); актуалізація забутого в пам'яті допитуваного. Встановлення комунікативного контакту сприяє ефективному обміну інформацією між слідчим і особою, яка дає показання. «Вільна розповідь» дає можливість слідчому сформулювати свою думку про допитуваного, його ступінь поінформованості, щирість, дізнатися інформацію про нові факти. Постановка запитань та пред'явлення доказів дають змогу слідчому скористатися для досягнення позитивного результату низкою додаткових тактичних прийомів. Актуалізація забутого сприяє якомога точнішому відтворенню обставин події, яка розслідується [177, с. 257–260].

Під час «вільної розповіді» слідчий може застосовувати тактичні прийоми під умовною назвою «припущення легенди» та «припинення неправди». Перший прийом полягає в тому, що у випадках, коли особа дає показання, які суперечать вже отриманим слідством даним, слідчий вислуховує показання особи до кінця, подумки фіксує суперечливі дані, а далі несподівано для допитуваного спростовує неправдиві показання, наводячи достовірні докази. Другий тактичний прийом протилежний першому і використовується в основному після затримання особи, коли вона не встигла ретельно продумати

свою лінію поведінки. Володіючи беззаперечними доказами, слідчий, виявивши, що особа починає давати неправдиві показання, відразу її зупиняє, наводить ці докази і просить їх пояснити. В підсумку це може призвести до того, що допитувана особа припинить давати неправдиві показання, вважаючи, що слідчий і так все знає [180, с. 351–352]. На формуванні перебільшеного уявлення про обізнаність слідчого про обставини розслідуваної події заснований ще один тактичний прийом, який дає змогу створити у допитуваної особи враження, що слідчому абсолютно все відомо і немає сенсу говорити неправду чи щось приховувати.

Ставлячи запитання, слідчий може вибудувати їх у певну логічну послідовність, починаючи, наприклад, зі з'ясування незначних фактів чи обставин події, а потім – важливіших. Крім того, залежно від інтенсивності постановки питань допитуваній особі можна пришвидчити чи сповільнити темп допиту. Це може стати в нагоді, коли, наприклад, допитувана особа намагається уникнути розмови про якісь події, свідомо пропускаючи чи незважаючи на них.

У криміналістичній літературі часто описуються випадки допиту осіб у безконфліктних чи конфліктних ситуаціях. Варто взяти на озброєння методичні рекомендації М. І. Порубова, який пропонував у безконфліктних ситуаціях використовувати такі тактичні прийоми допиту: 1) роз'яснення допитуваній особі важливості його показань для встановлення істини, розкриття злочину, викриття винних; 2) пропозиція викласти факти, суворо дотримуючись послідовності розвитку події, щодо якої даються показання; 3) пред'явлення фотознімків, схем, планів, інших об'єктів, що сприяють пригадуванню; 4) постановка запитань, що активізують у свідомості асоціативні зв'язки; 5) ознайомлення допитуваного з фрагментами допитів інших осіб; 6) проведення допиту на місці події. В умовах конфліктної ситуації доцільно: 1) роз'яснити особі значення щиросердного визнання вини та давання правдивих показань; 2) нагадати потерпілому чи свідку про кримінальну відповідальність за відмову від дачі показань або за давання завідомо неправдивих показань; 3) з'ясувати мотиви (причини) давання неправдивих

показань та їх усунути; 4) доказувати за допомогою логічних доводів безперспективність спроб дати неправдиві показання; 5) максимально деталізувати та конкретизувати показання допитуваної особи; 6) стимулювати позитивні якості допитуваної особи; 7) пред'являти докази; 8) у необхідних випадках додатково допитати [188, с. 41–42].

Безконфліктні ситуації під час допиту підозрюваної особи можуть виникнути за умов, передбачених ч. 5 ст. 321 та ч. 4 ст. 321¹ ККУ. У вказаних нормах йдеться про звільнення від кримінальної відповідальності у випадках, коли особа добровільно здала отруйні, сильнодіючі чи фальсифіковані ЛЗ та вказала джерело їх придбання або сприяла розкриттю злочинів, пов'язаних з їх обігом. На нашу думку, основною умовою для звільнення від відповідальності будуть детальні показання підозрюваної особи з цього приводу, а також участь у всіх інших процесуальних діях, які слідчий має намір провести. Саме це дозволить спочатку об'єктивно і повно встановити фактичні обставини вчинення злочину, а вже потім уповноваженій особі вирішувати питання про звільнення такої особи від кримінальної відповідальності.

У кримінальному процесуальному законодавстві України передбачено, що під час допиту повнолітньої особи понад 2 год. потрібно робити перерву. Відтак радимо застосовувати такий тактичний прийом, як «очікування». Він передбачає, що перед тим, як робити перерву, слідчий створює під час допиту певне психологічне напруження, наводить аргументи, демонструючи певні речі, документи чи висновки експерта, та просить подумати над неведеними фактами під час перерви. Також ефективними можуть виявитися такі тактичні прийоми, як «створення наповненості», коли слідчий спеціально наголошує на певних нез'ясованих місцях (прогалинах), спонукаючи допитувану особу «заповнити» їх відповідно до логіки даних показань, та «виклик», коли слідчий пропонує допитуваній особі пояснити з позиції його показань вже достовірно встановлені слідством факти та обставини [180, с. 355].

Не слід забувати, що під час проведення допиту можуть бути присутні й інші, визначені законом особи (наприклад, перекладач, спеціаліст, представник,

захисник тощо). Тому з ними також повинна бути проведена відповідна робота з роз'яснення їх прав і обов'язків та бути дотримані інші вимоги, встановлені КПК України. Під час проведення допиту можуть бути застосовані технічні засоби фіксації, тому про їх застосування необхідно заздалегідь повідомити осіб, які беруть участь у процесуальній дії. Хід і результати проведення допиту фіксуються у протоколі, а додатки належно виготовляються, упаковуються та засвідчуються підписами слідчого й інших осіб, які брали участь у їх виготовленні. На нашу думку, якщо допитувана особа веде себе провокативно та є підстави вважати, що ситуація під час допиту буде конфліктною, то доцільно завжди під час допиту здійснювати відеозапис.

Як слушно зазначають М. П. Климчук та Я. В. Фурман, досліджуючи питання допиту членів організованих злочинних груп, у тактику допиту підозрюваних осіб певні труднощі зумовлює участь захисника. Знаючи умови, механізм і можливості розслідування, він усіма можливими способами здійснює захист підозрюваних. Для них захисник є величезною підтримкою та орієнтиром (наприклад, щоб зорієнтувати членів групи у необхідному напрямі). Тому ми також поділяємо думку, що допит підозрюваних осіб «експромтом» ні в якому разі не допустимий, оскільки неминуче буде поверховим, не повним. На початку допиту варто поставити питання про конкретні факти, що стосуються об'єктивної сторони вчиненого злочину, а потім – питання, що стосуються наміру, мети й мотивів злочину. Характер питань, що ставляться підозрюваній особі, різний, залежно від обставин кримінального провадження та наявних у розпорядженні слідчого доказів. Однак є питання, які потрібно ставити в усіх випадках, а саме: 1) питання, що стосуються обставин учиненого кримінального правопорушення (за яких обставин відбулося протиправне діяння, в який час або в який період, у якому місці та в який спосіб, хто брав участь у вчиненні тощо); 2) питання, пов'язані з мотивами вчинення злочину, причини, які підштовхнули підозрюваного вчинити протиправне діяння; 3) питання, що характеризують особу підозрюваного (його минуле і справжню дійсність, відомості про його спосіб життя тощо) [189, с. 176].

Аналіз ст.ст. 305, 306, 321, 321¹ і 321² ККУ вказує на те, що суб'єкт цих кримінальних правопорушень може бути і загальними (фізична осудна особа, яка досягла встановленого законом віку кримінальної відповідальності), і спеціальними (має як загальні, так і додаткові спеціальні ознаки). З огляду на це, а також на певну відмінність у диспозиціях вказаних статей, пропонуємо переліки типових питань, які може поставити слідчий під час допиту підозрюваної особи, поділити на декілька груп.

Під час допиту особи, яка підозрюється у контрабанді фальсифікованих ЛЗ (ст. 305 ККУ), до типових питань, що підлягають з'ясуванню, слід віднести: 1) у який спосіб здійснювалася контрабанда; 2) з якої країни завозились фальсифіковані ЛЗ, де відбувалася їх погрузка; 3) чи відомо особі, що ЛЗ є фальсифікованими; 4) чи були інші випадки контрабанди фальсифікованих ЛЗ і коли; 5) хто ще причетний до контрабанди, чи є серед них працівники органів державної влади (місцевого самоврядування); 6) що мали намір робити з контрабандними фальсифікованими ЛЗ, де планували зберігати чи розповсюджувати; 7) який обсяг контрабандних фальсифікованих ЛЗ був завезений через державний кордон України; 8) як оформлялися документи на фальсифіковані ЛЗ, де вони знаходяться; 9) чи були співучасники злочину, яка роль кожного з них.

У процесі допиту особи, яка підозрюється у використанні коштів, здобутих від незаконного обігу отруйних чи сильнодіючих ЛЗ (ст. 306 ККУ), до типових питань, що підлягають з'ясуванню, варто віднести: 1) у який спосіб були отримані кошти, від вчинення яких операцій чи осіб; 2) коли саме (в який період) ці кошти надійшли; 3) чи було відомо, що кошти отримані від незаконного обігу отруйних чи сильнодіючих ЛЗ; 4) яка сума надійшла та ким була використана і на що саме; 5) де чи в кого знаходяться невикористанні кошти, а також придбані за них товари; 6) які документи стосуються вказаних коштів та де вони знаходяться; 7) хто ще причетний до вчинення злочину та яка їхня роль (функції).

Під час допиту особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 321 ККУ, до типових питань, що підлягають

з'ясуванню, слід віднести: 1) який безпосередній спосіб вчинення злочину; 2) де саме вироблялися отруйні чи сильнодіючі ЛЗ, де вони після того зберігалися, чим і куди перевозилися; 3) на якому обладнанні виготовлялися ЛЗ, чи є дозвіл на це обладнання, ким видавався, на який термін та де він знаходиться; 4) у яких торговельних точках чи через яких фізичних осіб збувалися ЛЗ, впродовж якого часу; 5) хто відповідальний за виробництво чи виготовлення вказаних ЛЗ; 6) хто причетний до вчинення злочину та що саме входило в обов'язки (функції) цих осіб; 7) який обсяг вироблених, виготовлених, придбаних чи перевезених отруйних чи сильнодіючих ЛЗ; 8) чи залишилися нереалізовані ЛЗ, де вони знаходяться; 9) які документи мають відношення до вчинення цього злочину та де вони знаходяться. Потрібно пам'ятати, що у процесі розслідування вказаного злочину слідчому необхідно чітко встановити та зафіксувати у протоколі допиту наявність в особи мети збуту.

Під час допиту особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 321¹ ККУ, до типових питань, що підлягають з'ясуванню, необхідно віднести: 1) який безпосередній спосіб вчинення злочину (виготовлення, придбання, пересилання, перевезення чи зберігання); 2) чи було відомо, що ЛЗ фальсифіковані; 3) як саме і ким виготовлялися фальсифіковані ЛЗ, де вони зберігалися; 4) через кого реалізувалися фальсифіковані ЛЗ, чи було відомо реалізатором походження ЛЗ; 5) де вироблялися фальсифіковані ЛЗ, на якому обладнанні, хто за це відповідав; 6) який обсяг реалізованих фальсифікованих ЛЗ, чи не залишились та де саме зберігаються нереалізовані фальсифіковані ЛЗ; 7) чи є, які та де саме документи, що свідчать про походження фальсифікованих ЛЗ або їх обіг після виробництва; 8) чи відомо про випадки смерті людей чи про інші тяжкі наслідки від вживання фальсифікованих ЛЗ; 9) хто причетний до вчинення злочину та яка його роль. У будь-якому разі під час допиту у вказаному провадженні слід встановлювати та чітко фіксувати наявність мети збуту (чи сам збут), а також те, що особі було відомо, що ЛЗ є фальсифікованим.

Під час допиту особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 321² ККУ, до типових питань, що підлягають з'ясуванню, слід віднести: 1) який порядок проведення доклінічного вивчення і клінічних випробувань ЛЗ; 2) як та де саме відображаються результати вивчення чи випробовування ЛЗ; 3) хто відповідальний за доклінічне вивчення чи проведення випробувань ЛЗ; 4) яке походження ЛЗ (країна, виробник), як він потрапив на вивчення чи випробування; 5) де саме зберігався ЛЗ, хто був за це відповідальний; 6) який порядок державної реєстрації ЛЗ, хто за це відповідальний; 7) які документи стосуються вивчення, випробувань та реєстрації ЛЗ, де вони знаходяться [190, с. 123–124].

У диспозиціях чч. 2 і 3 ст. 321¹ та ч. 3 ст. 321² ККУ передбачається відповідальність за спричинення тривалого розладу здоров'я чи смерть особи, які настали внаслідок дій, пов'язаних із обігом фальсифікованих ЛЗ, порушенням встановленого порядку доклінічного вивчення і клінічних випробувань ЛЗ. Тому є сенс зупинитися на особливостях допиту потерпілої особи.

Зміст показань потерпілої особи має певні особливості, хоча й багато в чому схожий з показаннями свідка. Крім того, показання потерпілої особи у багатьох випадках мають вирішальне значення для доведення вини підозрюваного, який заперечує свою причетність до інкримінованого злочину. В нашому випадку такі показання будуть безпосередньо пов'язані з обставинами події злочину (часом і місцем придбання певних ЛЗ, особою-розповсюджувачем ЛЗ, наявністю при цьому свідків, наслідками вживання ЛЗ тощо). Показання потерпілої особи повинні бути зафіксовані в протоколі допиту, всі висловлені під час допиту такою особою думки і припущення повинні бути зазначені, а наведені факти відповідно перевірені.

Зі слів О. О. Сольонової, значення показань потерпілого полягає в тому, що, по-перше, вони є ефективним засобом відстоювання прав та інтересів потерпілого, і, по-друге, з їх допомогою встановлюються обставини, що мають значення для з'ясування обставин вчинення кримінального правопорушення. У своєму першому значенні такі свідчення слугують одним із головних засобів реалізації

прав та інтересів потерпілого. Тут вони виконують надважливу функцію, яка полягає в тому, що сприяють безпосередній можливості потерпілим вплинути на результати кримінального провадження на свою користь. У другому значенні свідчення потерпілого є важливим засобом встановлення значущих у кримінальному провадженні обставин у випадках, коли потерпілий у своїх свідченнях прямо вказує на причетність конкретної особи до вчинення злочину або повідомляються важливі відомості про обставини злочину, що дають змогу в подальшому встановити особу злочинця. Крім того, за показаннями потерпілого можна встановити й інші обставини, що підлягають доказуванню та можуть знадобитися у процесі розслідування [191, с. 164].

Серед типових питань, які повинен з'ясувати слідчий, допитуючи потерпілу особу під час розслідування кримінальних правопорушень, передбачених чч. 2 і 3 ст. 321¹ КК України, варто навести такі: 1) коли, де та які саме ЛЗ (назва, виробник) були особою придбані, чи є з цього приводу підтверджуючі документи (чек, упаковка з інструкцією); 2) на підставі чого були придбані ЛЗ (за рецептом чи без нього); 3) чи не зауважила особа на певні невідповідності у пакуванні чи вигляді придбаних ЛЗ або інші ознаки (термін придатності тощо); 4) що саме сталося внаслідок вживання придбаних ЛЗ, чи не вживалися разом з ними інші ЛЗ; 5) у якому медичному закладі проходило лікування, який діагноз був поставлений, хто був лікуючим лікарем, де зараз знаходиться медична карта хворого; 6) чи залишилися у особи придбані ЛЗ, де вони зараз знаходяться, чи може вона їх надати слідству; 7) яка шкода була завдана особі внаслідок вчинення злочину. У разі смерті особи, перелік питань до родича, що буде визнаний потерпілим, може дещо відрізнятись.

Серед типових питань, які повинен з'ясувати слідчий, допитуючи потерпілу особу під час розслідування кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 321² ККУ (у цьому разі це буде суб'єкт дослідження чи його родичі), варто навести такі: 1) у якому лікувально-профілактичному закладі проводились клінічні випробування (місце проведення випробування); 2) який саме ЛЗ досліджувався (випробовувався); 3) коли та за яких обставин

була підписана Інформована згода на участь у клінічному випробуванні чи надавалася інформація про мету та суть клінічного випробування, чи була ця згода самостійною та вільною; 4) чи укладалися ще якісь додаткові угоди чи договір страхування; 5) впродовж якого терміну проводились клінічні дослідження ЛЗ; 6) чи спостерігалася якась побічна дія ЛЗ, чи висловлювалось особою бажання припинити участь у випробуванні; 7) у якому медичному закладі відбувалося лікування, що стало його причиною, який діагноз був поставлений; 8) чи виплачувалася страховка (у випадках укладення договору страхування); 9) які збитки були спричинені внаслідок злочину.

Нині в Україні існує доволі складна процедура проведення клінічних випробувань, тому до допитів і потерпілої, і підозрюваної осіб слідчому рекомендується залучати відповідного спеціаліста у цій сфері або ознайомитися із положеннями наказу МОЗ України від 23.09.2009 р. № 690, яким затверджено Порядок проведення клінічних випробувань ЛЗ та експертизи матеріалів клінічних випробувань [93]. Цю тезу підтверджує і позиція Н. Г. Кашканової, яка зазначає, що найчастіше клінічні випробування ЛЗ проводяться у сфері психіатрії, неврології, онкології, пульмонології та ревматології. Кожне клінічне випробування ретельно готується та складається з 4-х фаз: 1) визначення безпечності та толерантності до відповідних дозувань ЛЗ (на цій фазі залучаються, зазвичай, здорові добровольці); 2) перше вивчення ефективності в пацієнтів із захворюванням, для лікування якого розробляється ЛЗ, визначення побічних ефектів (має підфази «а» і «б»); 3) порівняння ефективності, моніторинг використання ЛЗ в умовах, у яких він буде використовуватися після дозволу до медичного застосування; 4) післяреєстраційна стратегія застосування препарату та оцінка безпечності ЛЗ в межах зареєстрованих показань [192, с. 81–82].

Допит як процесуальний засіб отримання інформації, пише С. Л. Лисаченко, застосовується щодо особи, яка може перебувати у певному кримінальному процесуальному статусі – потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, експерта та свідка. Кожен із цих статусів передбачає відповідний набір прав, обов'язків та відповідальності, що реалізуються на

відповідних етапах кримінальної процесуальної діяльності, зокрема у перебігу допиту на досудовому та судовому провадженні. Водночас, на думку автора, використання такого кримінального процесуального засобу, як допит свідка на стадії досудового розслідування стороною обвинувачення (слідчим, прокурором) порушує загальну засаду змагальності сторін обвинувачення та захисту, що передбачена ч. 2 ст. 22 КПК України. Без наявності представника сторони захисту або суду слідчий та прокурор «відповідним чином» здійснює допит усіх свідків, попереджаючи їх про кримінальну відповідальність, передбачену ст.ст. 384 і 385 ККУ, а потім вміло використовують це попередження під час розслідування, наслідком чого є неможливість зміни свідками (зокрема свідками захисту) своїх (іноді неправильних) показань навіть перед слідчим суддею чи суддею у перебігу судового засідання. С. Л. Лисаченко переконаний, що допит на стадії досудового розслідування є неефективним засобом отримання відомостей від особи. Слідчий, прокурор у досудовому розслідуванні виконує значний обсяг процесуальної діяльності щодо проведення допиту свідків, але результати зазначеної С(Р)Д не мають жодного значення для представників суду [193, с. 364–365, 367].

Свідком є фізична особа, якій відомі або можуть бути відомі обставини, що підлягають доказуванню під час кримінального провадження, і яка викликана для давання показань (ч. 1 ст. 65 КПК України) [89]. Слід також пам'ятати, що законодавець встановлює обмеження щодо допиту певних категорій осіб (наприклад, медичних працівників та інших осіб, яким у зв'язку з виконанням професійних або службових обов'язків стало відомо про хворобу, медичне обстеження, огляд особи тощо).

Г. А. Варданян цілком слушно зауважує, що вчинення злочинів у сфері тіньового фармацевтичного ринку супроводжується комплексом заходів маркетингового характеру, пов'язаних із пошуком оптових клієнтів, розширенням географії збуту виготовленої медичної продукції тощо. Це, своєю чергою, обумовлює об'єктивну наявність значної кількості осіб, які володіють інформацією про ту чи іншу сукупність обставин вчиненого злочину та є

потенційними свідками. Науковець, поклавши в основу спільність предмету допиту, систематизувала свідків у декілька груп: 1) посадові особи та інші відповідальні працівники органів, що здійснюють реєстраційні, дозвільні, ліцензійні повноваження та інші заходи державного контролю; 2) колеги підозрюваної особи, що спільно з ним працювали на рівнозначній посаді в організації, що здійснює фармацевтичну діяльність; 3) суб'єкти, що здійснюють управлінські функції в організації, де працює підозрювана особа; 4) суб'єкти, уповноважені здійснювати облік та звітність у фармацевтичній організації, в якій були виявлені ознаки незаконного обігу чи порушення обігу фармацевтичної продукції; 5) персонал фармацевтичної організації, що безпосередньо був задіяний у технологічному процесі з промислового виробництва фармацевтичної продукції, її фасуванні в тару та маркуванні; б) персонал, що здійснював транспортування фальсифікованих (недоброякісних) фармацевтичних препаратів (якщо немає підстав для визнання їх підозрюваними); 7) працівники організацій, що перебувають у цивільно-правових відносинах з організацією, у якій були виявлені ознаки незаконного обігу чи порушення правил обігу фармацевтичної продукції; 8) працівники правоохоронних органів, що здійснювали припинення чи розкриття злочину [51, с. 47–48].

Зважаючи на специфіку досліджуваного нами виду кримінального правопорушення, пропонуємо таку класифікацію осіб, яких можна допитати як свідків:

1) особи, які працюють на митному кордоні України (здійснюють митний контроль чи охороняють державний кордон);

2) працівники банківських установ, які здійснювали обслуговування рахунків, де розміщувалися кошти, здобуті від незаконного обігу отруйних чи сильнодіючих ЛЗ;

3) працівники підприємств, установ і організацій, які мали відношення до розміщення та розрахунків коштами, здобутими від незаконного обігу

отруйних чи сильнодіючих ЛЗ, а також здійснювали продаж обладнання чи іншого майна;

4) особи, з якими укладалися договори оренди приміщень чи обладнання, які злочинці використовували з протиправною метою (наприклад, як виробниче приміщення, як склад тощо);

5) особи, з якими укладалися договори про постачання ЛЗ, що виявилися фальсифікованими;

б) особи, які займались перевезенням чи пересиланням отруйних, сильнодіючих чи фальсифікованих ЛЗ (за умови відсутності в їх діях ознак злочину);

7) працівники аптечних закладів, де продавалися чи зберігалися фальсифіковані ЛЗ (за умови відсутності в їхніх діях складу злочину);

8) посадові особи, що уповноважені здійснювати заходи державного контролю у сфері обігу ЛЗ (наприклад, контролюють дотримання Правил виробництва, виготовлення, зберігання, відпуску, обліку чи перевезення отруйних чи сильнодіючих ЛЗ);

9) працівники медичних закладів, де здійснювалось доклінічне вивчення чи клінічні випробування ЛЗ або лікувалася потерпіла особа;

10) особи, які мали відношення до державної реєстрації ЛЗ.

Зважаючи на ту обставину, що кожне кримінальне правопорушення, вчинюване у сфері обігу ЛЗ, має свої особливості, коло можливих свідків може бути збільшене. Серед типових питань, що слідчий може поставити свідку під час допиту, доцільно навести такі:

1) де, яку, з якого часу та на підставі якого документа обіймає допитувана особа посаду, які її повноваження;

2) чи відомі допитуваній особі обставини укладення договору купівлі–продажу, оренди чи постачання з фізичною чи юридичною особою, що підозрюється у вчиненні злочину в сфері обігу ЛЗ (де, коли, ким був ініційований договір, предмет договору, порядок розрахунків, обсяги постачання ЛЗ тощо);

3) чи знає допитуваний підозрювану особу, за яких обставин познайомився та в який стосунках перебуває;

4) за яких обставин були виявлені порушення правил виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, відпуску, обліку, перевезення чи пересилання отруйних чи сильнодіючих ЛЗ;

5) за яких обставин були виявлені фальсифіковані ЛЗ, які дії були вчинені після цього;

б) за яких обставин потерпілий був доставлений до медичного закладу, з яким діагнозом, який курс лікування проходив.

Одночасний допит, відповідно до ч. 9 ст. 224 КПК України, слідчий чи прокурор мають право проводити між двома чи більше вже допитаними особами для з'ясування причин розбіжностей у їх показаннях [89]. Варто зазначити, що згідно зі ст. 224 КПК України законодавець розглядає цю С(Р)Д як один із різновидів допиту. Ю. А. Чаплинська вказує, що сьогодні проведення цієї С(Р)Д не є популярним та результативним засобом під час розслідування. З одного боку, це можна пояснити складністю її підготовки й проведення, а з іншого – недостатньо чіткою законодавчою регламентацією, браком знань і професійних комунікативних умінь слідчого, ставленням до мети її проведення суто як до закріплення раніше наданих показань [194, с. 548–549].

До процесуальних підстав одночасного допиту О. І. Котюк відносить: 1) наявність цієї С(Р)Д у КПК України, як одного із передбачених законом засобів розв'язання завдань кримінального провадження; 2) наявність відкритого кримінального провадження; 3) наявність повноважень слідчого або прокурора на проведення одночасного допиту у цьому кримінальному провадженні; 4) наявність результатів попереднього допиту осіб, у показаннях яких є значні розбіжності щодо обставин вчиненого злочину, які належать до предмета доказування [195, с. 31]. С. Ю. Карпушин, зіставивши та порівнявши кримінальні процесуальні норми про порядок проведення допиту загалом і порядок проведення одночасного допиту зокрема, виокремлює такі особливості одночасного допиту:

а) його мета – з'ясувати причини розбіжностей у показаннях;

б) його предмет – конкретні обставини, про які учасники одночасного допиту дали суперечливі показання на попередніх допитах і які стосуються звичайно лише частини інформації про злочин, що отримана під час допиту від чітко окресленої законом категорії учасників кримінального провадження;

в) його спрямованість – перевірка вже отриманих доказів, що водночас не виключає можливості отримати нові докази під час його проведення;

г) його організація – більш складна, оскільки активними учасниками цього виду допиту є водночас дві та більше раніше допитаних осіб;

д) під час проведення одночасного допиту зазвичай застосовуються тактичні прийоми психологічного впливу, які найкраще відповідають принципам психологічної конфронтації;

е) у психологічному аспекті одночасний допит є одним із найпотужніших засобів психологічного впливу його учасників один на одного. Ці взаємні впливи пов'язують слідчого, прокурора й осіб, які беруть участь в одночасному допиті, у єдину систему інформаційної та психологічної взаємодії, і роль слідчого, прокурора полягає в управлінні та контролі за функціонуванням цієї системи [196, с. 240].

З психологічної боку, за І. О. Полівановою, одночасний допит – це доволі специфічне спілкування, яке розвивається одночасно між трьома чи більше особами (слідчий – одна з них). Характерною особливістю цього психологічного спілкування є те, що в більшості випадків вже від його початку існує підґрунтя для конфлікту між учасниками. Потенційна конфліктність обумовлюється наявністю розбіжностей (суперечностей) у їхніх показаннях. Причому, ці розбіжності спричинені свідомо зайнятою позицією одного з учасників на дачу неправдивих свідчень. Загальним є наявність двох сторін з протилежними установками – говорити правду (сумлінна сторона) і давати неправдиві показання (несумлінна сторона). У таких випадках доцільно максимально використовувати соціально-психологічний ефект присутності іншої особи, зокрема тієї, яка дає правдиві показання. В соціальній психології це явище отримало назву соціальної

фасилітації (в присутності інших людей активність людини підвищується і вона краще справляється із завданням порівняно з ситуацією, коли вона знаходиться одна) та соціальної інгібіції (в присутності інших людей активність людини може гальмуватися – вона починає гірше справлятися з роботою) [197, с. 156]. Однак не завжди специфіка спілкування під час одночасного допиту визначається установкою однієї з сторін говорити неправду.

У процесі розслідування злочинів, вчинюваних у сфері обігу ЛЗ, причинами розбіжностей у показаннях можуть бути: 1) сумлінна помилка допитаної особи; 2) завідомо неправдиві показання одного або кількох учасників одночасного допиту; 3) минулий злочинний досвід допитуваного; 4) неприязні стосунки між учасниками одночасного допиту; 5) відмінні рольові позиції учасників щодо події, яка є предметом розслідування; 6) різний соціальний статус, відмінності у темпераменті чи психофізіологічному стані допитуваних. У першому випадку завданням слідчого є насамперед ліквідувати, а не поглибити цю помилку. У другій ситуації слідчому рекомендується спершу зрозуміти мотиви давання завідомо неправдивих показань. У третій ситуації доцільно, за можливості, детальніше вивчити інші кримінальні провадження (справи), де допитувана особа фігурувала як підозрюваний. У четвертій ситуації слідчому варто пам'ятати, що конфлікт під час одночасного допиту – це продовження конфліктної життєвої ситуації. У п'ятому та шостому випадках слідчому доцільно намагатися нейтралізувати відмінності у соціальному статусі та підлаштовуватися до темпераментів допитуваних осіб.

У більшості випадків розбіжності у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень у сфері обігу ЛЗ стосуються: 1) наявності чи відсутності у особи мети збуту; 2) знання чи не знання правил виробництва ЛЗ; 3) наявності чи відсутності співучасників та їхньої ролі; 4) розмірів вироблених чи виготовлених ЛЗ; 5) знання чи незнання того, що ЛЗ є фальсифікованими; 6) знання чи незнання того, що витрачені кошти були отримані від незаконного обігу ЛЗ; 7) знання чи незнання того, що введені в обіг фальсифіковані ЛЗ спричинили шкоду життю чи здоров'ю людини; 8) наявність чи відсутність

умислу порушити встановлений порядок вивчення чи випробовування ЛЗ тощо [198, с. 98–99].

У будь-якому разі слідчому варто пам'ятати, що проведення одночасного допиту є його правом, а не обов'язком. Тому у кожному конкретному випадку необхідність і доцільність його проведення повинна визначатися з урахуванням фактичних обставин кримінального провадження, доказової важливості обставин, можливості перевірки цих обставин іншими способами, а також особистісних характеристик та взаємин осіб, з якими планується проведення одночасного допиту. Проведення чи не проведення одночасного допиту за своєю природою вважається тактичним, а не процесуальним рішенням слідчого чи прокурора. Під час одночасного допиту слідчому варто застосовувати розроблені криміналістикою тактичні прийоми і рекомендації (підготовка запитань і визначення черговості постановки запитань допитуваним; підсилення позиції особи, яка дає правдиві показання; спостереження за реакцією і поведінкою допитуваних; пред'явлення доказів тощо), а також застосовувати технічні засоби фіксації.

Законодавець визначає, що з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини кримінального правопорушення, відшукання знарядь вчинення кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте у результаті його вчинення, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб, слідчий (прокурор) має право провести обшук. Така С(Р)Д проводиться на підставі ухвали слідчого судді місцевого загального суду, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування. Щоб отримати таку ухвалу, слідчий за погодженням з прокурором або прокурор звертається до слідчого судді з відповідним клопотанням (чч. 1–3 ст. 234 КПК України). Обшук житла чи іншого володіння особи обов'язково фіксується за допомогою аудіо- та відеозапису (ч. 10 ст. 236) [89]. На нашу думку, цілком правильною буде теза про те, що своєчасне та результативне проведення обшуку є однією з головних умов ефективності досудового розслідування.

Як слушно зауважує О. В. Керевич, законодавець закріплює легальне визначення понять «житло» й «інше володіння особи» та дає можливість не звертатися до спеціального законодавства аби зрозуміти зміст зазначених категорій. Так, відповідно до ч. 2 ст. 233 КПК України житлом особи визнається будь-яке приміщення, яке знаходиться у постійному чи тимчасовому володінні особи, незалежно від його призначення і правового статусу, та пристосоване для постійного або тимчасового проживання в ньому фізичних осіб, а також всі складові такого приміщення. Під іншим володінням особи розуміються транспортний засіб, земельна ділянка, гараж, інші будівлі чи приміщення побутового, службового, господарського, виробничого та іншого призначення тощо, які знаходяться у володінні особи [199, с. 381].

Обшук може бути проведений на будь-якому етапі розслідування. Однак, як зазначає В. О. Шаповал, під час розслідування економічних злочинів обшук доцільно проводити відразу після початку кримінального провадження, що дозволить виявити та вилучити знаряддя злочину, документи та інші речі, які мають значення для провадження. Обшук із метою вилучення документів проводиться, коли є інформація про приховування документів або в разі відмови керівника чи головного бухгалтера суб'єкта господарювання добровільно видати документи. Місцем проведення такого обшуку може бути місцезнаходження суб'єкта господарювання, місце проживання керівника або головного бухгалтера, що підозрюються у вчиненні злочину, місце проживання їхніх родичів чи знайомих, інші місця (дача, гараж, транспортний засіб тощо) [200, с. 73–74].

Плануючи проведення обшуку, слідчому варто пам'ятати, що його потрібно провести раптово, вибір часу і тактики проведення обшуку визначаються слідчою ситуацією, а здобуті результати в подальшому можна використати під час проведення інших С(Р)Д (наприклад, допиту підозрюваної особи) чи прийняття процесуальних рішень. Зволікання з проведенням обшуку може призвести до знищення чи підміни слідів, що свідчать про злочинну діяльність. Рішення про проведення обшуку повинно спиратися на обґрунтоване припущення про

існування та можливість виявити певні сліди, що свідчать про вчинення злочину, пов'язаного з обігом ЛЗ.

Виходячи зі специфіки досліджуваного нами виду кримінального правопорушення, можна зробити висновок, що обшук зазвичай проводиться у таких випадках: 1) якщо виявлені під час ОМП сліди вказують на певну особу як ймовірного злочинця; 2) якщо виявлені під час ОМП сліди свідчать про те, що це лише частина слідової картини, яка відображає механізм вчинення злочину; 3) якщо під час розслідування отримані дані, що свідчать про можливе переховування (зберігання) у певному місці фальсифікованих ЛЗ чи засобів їх виготовлення (виробництва); 4) якщо особа, в якій слідчий намагався отримати речі та документи шляхом тимчасового доступу, відмовилася видати вказані в ухвалі речі та документи.

Предмети пошуку під час обшуку у досліджуваному нами виді кримінального правопорушення можна типізувати наступним чином: 1) готові отруйні, сильнодіючі чи фальсифіковані ЛЗ; 2) сировина для виготовлення таких ЛЗ; 3) інші інгредієнти для виготовлення ЛЗ; 4) обладнання для виготовлення отруйних, сильнодіючих чи фальсифікованих ЛЗ; 5) обладнання для виготовлення упаковок, інструкцій, супровідних документів на такі ЛЗ; 6) обладнання для внесення коректив в дату виготовлення, найменування серії чи в інші дані ЛЗ; 7) розхідний матеріал, що використовується для виготовлення блістерів, наклейок, упаковок тощо; 8) підроблені документи, що імітують законність походження ЛЗ, справжні документи, що використовувалися у якості «зразка»; 9) комп'ютерна техніка, а також ксерокси, що дозволяють виготовляти та тиражувати наклейки, упаковку, інструкції тощо; 10) чорнові записи, література по медицині, хімії, фармакології, що відображають ті елементи технологічного процесу, який застосовувався для виготовлення сильнодіючих, отруйних чи фальсифікованих ЛЗ.

Криміналістикою розроблені загальні рекомендації щодо тактики проведення обшуку (що повинен вирішити слідчий на підготовчому етапі проведення обшуку, які тактичні прийоми можна використати на робочому етапі обшуку, як діяти у разі

виявлення шуканих речей і документів). Тому детально розглянемо особливості, які слідчий повинен врахувати під час підготовки та безпосереднього проведення обшуку. По-перше, потрібно обов'язково вирішити питання про залучення спеціалістів (один із них повинен мати знання у галузі фармацевтики). По-друге, потрібно бути готовим до застосування у разі необхідності заходів примусу (фізичного, психічного чи матеріального). Відтак рекомендуємо залучати до проведення обшуку працівників кримінальної поліції чи ще одного слідчого та ні в якому разі не намагатися провести обшук самостійно. По-третє, доцільно застосовувати технічні засоби фіксації ходу та результатів проведення обшуку. По-четверте, слідчий має враховувати, що якщо під час проведення обшуку будуть виявлені шукані речі та документи (сильнодіючі, отруйні чи фальсифіковані ЛЗ, обладнання тощо), у нього повинно бути достатньо пакувального матеріалу для того, аби забезпечити їх правильне вилучення, упакування та збереження.

Варто погодитися з пропозицією О. В. Бишевець щодо застосування під час обшуку двох груп тактичних прийомів, а саме: 1) тактичні прийоми спілкування з обшукуваним, які, своєю чергою, поділяються на ті, що спрямовані на нейтралізацію протидії, та ті, що спрямовані на стимулювання обшукуваного до співпраці зі слідчим; 2) тактичні прийоми оптимізації пошукових дій (застосування фактору раптовості, заборона обшукуваним особам спілкуватися один з одним та виходити з приміщення, словесна розвідка тощо) [201, с. 128–129].

А. С. Амеліна переконана, що під час обшуку потрібно зосередитись на пошуку: 1) документів, які відображають або підтверджують виконання фінансово-господарських операцій; 2) предметів, за допомогою яких було виготовлено документи або приховувався злочин (бланки документів, етикетки, печатки, штампи); 3) документів неофіційного обліку та чорнових записів. Стосовно останньої групи слідчий повинен врахувати їх особливості. Документами неофіційного обліку є записи в зошитах, на аркушах паперу, у записних книжках, настільних календарях. У них можуть бути відображені відомості про операції, що не відображалися в офіційних бухгалтерських документах, зокрема: про реальний

обсяг реалізованої продукції; про кількість продукції, яка фактично надійшла на склад та там зберігається; про витрати на закупівлю матеріалів, обладнання тощо [202, с. 182].

Ще однією особливістю, яку повинен врахувати слідчий, є те, що на більшості підприємств незалежно від форми власності різна інформація про фінансово-господарську діяльність може знаходитися на персональних комп'ютерах (ноутбуках) або зберігатися на магнітних носіях (флешках, зовнішніх вінчестерах) (наприклад, тексти договорів, ціни на продукцію, ділова переписка через електронну пошту). Зважаючи, що чинний КПК України (ч. 2 ст. 168 КПК України) передбачає лише виготовлення копій необхідної інформації без вилучення техніки, на якій вона зберігається, то рекомендується обов'язково заздалегідь вирішити питання про залучення до обшуку фахівця (спеціаліста-програміста), а також носії інформації, на які це все буде копіюватися.

Особи, у присутності яких здійснюється обшук, мають право робити заяви та зауваження, що підлягають занесенню до протоколу обшуку. Під час складання протоколу обшуку необхідно зосередитись на: заповненні усіх граф у протоколі; відповідності часу початку та часу закінчення проведення обшуку, які зазначені в протоколі, дійсному часові; наявності інформації про всіх осіб, які брали участь у проведенні обшуку (їхні П.І.Б., дата народження, місце проживання); наявності інформації про те, що особи, які беруть участь в обшуку, заздалегідь повідомлені про застосування технічних засобів фіксації, їхню характеристику та характеристику носіїв інформації, про умови та порядок їх використання; відповідності послідовності та умов проведення обшуку, що викладені в протоколі, дійсним обставинам; відповідності відомостей про вилучення документів (речей), які зазначені в протоколі, відомостям, документам (речам), які зазначені в описі; відображенні у протоколі обшуку всіх запитань, які були поставлені слідчим, прокурором у ході обшуку; чи містить протокол усі зауваження, які заявлені учасниками обшуку; підписанні протоколу усіма учасниками обшуку [203, с. 33]. Другий примірник протоколу обшуку разом з описом вилучених речей (документів), як

і копія ухвали про проведення обшуку, вручається особі, в якій проводився обшук, а в разі її відсутності – повнолітньому членові сім'ї чи його представникові. У разі проведення обшуку на підприємстві, в установі чи організації вказані документи вручаються їх керівникові чи представнику.

Варто ще раз наголосити, що слідчий повинен ретельно підійти до питання підготовки клопотання про проведення обшуку та навести у ньому відомості, які окреслені у ч. 3 ст. 234 КПК України. Слідчий суддя може відмовити у задоволенні клопотання про дозвіл на обшук у разі недоведеності того, що: 1) було вчинено кримінальне правопорушення; 2) шукані речі та документи мають значення для досудового розслідування; 3) відомості, які містяться у шуканих речах і документах, можуть бути доказами під час судового розгляду; 4) шукані речі, документи або особи знаходяться у зазначеному в клопотанні житлі чи іншому володінні особи; 5) за встановлених обставин обшук є найбільш доцільним та ефективним способом відшукування та вилучення речей і документів, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб, а також заходом, пропорційним втручанням в особисте і сімейне життя особи. У разі відмови у задоволенні такого клопотання слідчий, прокурор не має права повторно звертатися до слідчого судді з клопотанням про дозвіл на обшук того самого житла чи іншого володіння особи, якщо у клопотанні не будуть зазначені нові обставини, які не розглядалися слідчим суддею (частини 5 і 6 ст. 234 КПК України) [89].

Хоча у підрозділі йдеться про С(Р)Д, варто сказати, що одним із засобів доказування події злочину, а також інших обставин, передбачених ст. 91 КПК України, є тимчасовий доступ до речей і документів. До цього засобу забезпечення кримінального провадження слідчі вдаються доволі часто. Як зазначають Д. Б. Сергєєва та О. В. Шаповал, типовими слідчими ситуаціями тимчасового доступу до документів, що проводиться у кримінальних провадженнях про економічні злочини стороною обвинувачення, є такі: 1) тимчасовий доступ до документів проводиться особою, яка не створює конфліктних ситуацій під час проведення заходу; підстави вважати, що

необхідні документи не будуть видані, можуть бути приховані чи знищені – відсутні; 2) є підстави вважати, що особа, у володінні якої знаходяться документи, не здійснить передачу документів добровільно; 3) є підстави вважати, що особа, у володінні якої знаходяться документи, намагатиметься змінити або знищити відповідні документи [204, с. 116–117].

Криміналісти переконані, що застосування спеціальних знань можливе під час розслідування будь-якого кримінального правопорушення, якщо це є доцільним для встановлення чи пояснення його обставин. На думку В. В. Тіщенко, яку ми повністю поділяємо, спеціальні знання можуть застосовуватися таку кількість разів, яка буде необхідна для формування достатньої доказової бази. Водночас слідчі не можуть самостійно і безпосередньо застосовувати такі знання для збирання і дослідження доказів, хоча деякі спеціальні знання вони отримують у процесі навчання у юридичних навчальних закладах. Проте коло спеціальних знань, з якими ознайомлюють майбутніх юристів, обмежене, недостатнє для безпосереднього використання особами, які ведуть досудове розслідування, і не забезпечує об'єктивність і достовірність вирішення відповідних питань. До того ж, особи, які ведуть досудове розслідування, є представниками сторони обвинувачення, а тому не можуть вважатися незаінтересованими у кримінальному провадженні [205, с. 349].

О. В. Бишевець, проаналізувавши думки науковців щодо розуміння сутності «спеціальних знань», визначає їх як сукупність науково обґрунтованих відомостей окремого (спеціального) виду, якими володіють обізнані особи (експерти і спеціалісти) у різних галузях науки, техніки, мистецтва та ремесла, і відповідно до норм законодавства використовують їх для успішного вирішення завдань кримінального провадження. Цілями ж застосування слідчим власних знань є: безпосереднє виявлення, фіксація, попереднє вивчення, оцінка та використання доказів, вирішення питання про їх належність та допустимість, правильна кваліфікація скоєного, визначення предмета і меж доказування, якісне проведення процесуальних дій, організація взаємодії з обізнаними

особами (спеціалістами, експертами) в процесі розслідування злочину [206, с. 189–191].

На думку Н. В. Кураткіної, основним правовим підґрунтям застосування спеціальних знань у кримінальному провадженні є КПК України, де передбачено такі форми використання спеціальних знань: процесуальна, куди входить призначення експертиз, допит експерта, участь спеціаліста в проведенні С(Р)Д, та непроцесуальна, куди входить консультативна допомога спеціаліста, експерта, надання довідкової інформації тощо. Серед визначених у кримінальному процесуальному законодавстві двох форм застосування спеціальних знань основною формою є проведення експертиз. Вагоме значення доцільності застосування спеціальних знань у кримінальному провадженні підтверджується і позицією законодавця, який відніс до процесуальних джерел доказів і висновок експерта, і його показання [207, с. 73]. Основною відмінністю в характері діяльності спеціаліста щодо експерта є те, що спеціаліст дає консультації в усній або письмовій формі відповідно до професійних знань, без проведення спеціальних досліджень, що призначаються ухвалою суду.

Під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинюваних у сфері обігу ЛЗ, спеціаліст може залучатися для: збирання криміналістично значущої інформації; застосування технічних засобів, приладів та спеціального обладнання; надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складання схем, планів, креслень, відбору зразків для експертизи тощо); допомоги у якості перекладача; надання консультативної допомоги (наприклад, звертати увагу слідчого на характерні обставини чи особливості речей, речовин і документів); обов'язкової участі у С(Р)Д як педагога чи психолога. Його процесуальні права та обов'язки передбачені ст.ст. 71 і 72 КПК України. З огляду на це можна стверджувати, що різних спеціалістів можна залучати до проведення усіх наведених нами С(Р)Д – ОМП, огляду документів, допиту, обшуку.

Участь спеціаліста є необхідною під час ОМП і спрямовується на збір доказової інформації, що відобразилася на місці вчинення кримінального правопорушення, та фіксації обстановки місця події. Відповідно до Інструкції

про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби МВС України від 03.11.2015 р. № 1339 участь спеціаліста під час ОМП полягає у такому: 1) спільно зі слідчим він визначає межі та порядок проведення огляду, після чого здійснює фотографування чи відеозйомку місця події; 2) після отримання доручення слідчого на проведення динамічної стадії ОМП та завдання на виявлення слідової інформації визначає алгоритм пошуку доказів та методи їх виявлення; 3) здійснює вузлову (перед переміщенням об'єкта) та детальну фотозйомку; 4) застосовує наявні технічні засоби та використовує насамперед неруйнівні методи виявлення слідової інформації; 5) надає допомогу слідчому в описі специфічних ознак виявленої слідової інформації; 6) вилучає сліди та допомагає їх належно упакувати; 7) за результатами ОМП консультує слідчого з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок щодо порядку та особливостей пакування слідів та об'єктів-слідоносіїв, можливості дослідження виявлених слідів, об'єктів, речей і документів, доцільність вирішення тих чи інших питань, а також потреби залучення для цього інших спеціалістів [208].

Призначення судових експертиз як процесуальної форми використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинюваних у сфері обігу ЛЗ, є дуже важливою з огляду на те, що слідчий повинен точно встановити чи належать виявлені під час ОМП чи обшуку речовини до ЛЗ (точніше – чим саме цей засіб відрізняється від оригінального ЛЗ). З цією метою вирішується питання про призначення фармацевтичної (фізико-хімічної) експертизи.

За загальним правилом судова експертиза проводиться експертною установою, експертом або експертами, за дорученням слідчого судді чи суду, наданим за клопотанням сторони кримінального провадження, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання (ч. 1 ст. 242 КПК України) [89]. Відповідно до цього слідчий звертається з клопотанням про проведення певного виду експертизи до слідчого судді, яке той повинен розглянути не пізніше п'яти днів

з дня його надходження до суду та прийняти відповідне рішення по суті. Зауважимо, що слідчий повинен ретельно підійти до питання підготовки клопотання та зазначити у ньому всі обставини, визначені ч. 2 ст. 244 КПК України, оскільки у разі неналежної підготовки клопотання слідчий суддя може повернути його назад.

Основними ознаками судової експертизи є: а) застосування спеціальних знань у формі дослідження (отримання нових даних, які до цього не були відомі ініціаторам проведення експертизи) до певних об'єктів та предметів (спеціальними знаннями є професійні знання, що застосовуються експертами та не є загальновідомими); б) здійснення експертизи особливим суб'єктом – експертом; в) дотримання процесуальної форми; г) одержання нових фактів та оформлення результатів у вигляді висновків експерта [209, с. 89].

Розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним виготовленням та обігом фальсифікованих ЛЗ, стверджують Т. В. Толстухіна та М. А. Гуркін, обов'язково передбачає призначення судової. Однак науковці зауважують, що хоч експертиза ЛЗ заснована здебільшого на методах аналітичної (фармацевтичної) хімії, в наукових колах вона називається по-різному. І як приклад наводяться думки Р. С. Белкіна (вживав термін «фармацевтична експертиза»), В. А. Чубенка (говорить про «судово-хімічне дослідження фармацевтичних препаратів»), С. В. Максимова (застосовує термін «фармацевтико-правова експертиза») та Т. Ф. Моїсєєва (пропонує означати її як «криміналістичне дослідження речовин, матеріалів та виробів»). Слід враховувати, що ЛЗ за своєю природою можуть бути рослинного чи тваринного походження, а також органічного чи синтетичного. Тому формулювання виду експертизи залежатиме від різновиду ЛЗ, а також від методів їх дослідження та характеру вирішуваних експертних завдань. Відтак з метою уникнення постановки неправильних чи зайвих питань, а також визначення правильної назви самої експертизи, слідчому рекомендується скористатися непроцесуальною формою використання спеціальних знань та отримати спочатку кваліфіковану консультацію з цього приводу у відповідного спеціаліста. Крім того, Т. В. Толстухіна та М. А. Гуркін вказують, що ЛЗ

включають і зовнішню (упаковку, поліграфічний вкладиш, голограму, спеціальні захисні марки, клей, фарбники), і внутрішню складові (таблетки, капсули, ампули, порошки, мазі, креми, сиропи тощо). У такому разі експертиза завжди буде комплексною і до неї потрібно залучати трасолога, фармацевта, хіміка, фізика, біолога та спеціаліста у сфері технічної експертизи документів [56, с. 38–39]. Загалом науковці дотримуються позиції, яку поділяємо і ми, що таку експертизу найдоцільніше називати «судовою експертизою ЛЗ».

Н. Ф. Файзрахманов до особливостей, які повинен враховувати слідчий під час вирішення питання про призначення експертизи ЛЗ, відносить таке. По-перше, для встановлення оригінальності ЛЗ зазвичай застосовують руйнівні методи їх аналізу, що може унеможливити повторне дослідження одного й того ж об'єкта. Цей факт потрібно обов'язково враховувати тоді, коли кількість вилучених фальсифікованих ЛЗ обмежена. По-друге, оскільки кожен ЛЗ має суворо визначений зареєстрований склад, його експертиза практично неможлива за відсутності фармакопейної статті (стандарту, нормативної документації), що містить детальну інформацію про склад, властивості та показники якості досліджуваного ЛЗ. А надто, для порівняльного дослідження необхідні зразки еталонного препарату. Тому важливе місце під час розслідування цього злочину потрібно відводити конструктивній взаємодії слідчого з виробниками відповідних оригінальних ЛЗ. По-третє, ЛЗ є складними для дослідження об'єктами. Тому попередні дослідження, під час яких встановлюють природу ЛЗ, та візуальна оцінка можуть виявити лише дуже грубу підробку. Отож потрібно проводити детальніший аналіз ЛЗ (особливо якщо ЛЗ незадекларований чи взагалі невідомий) [210, с. 123–124].

Фармацевтичні засоби – це речовини та їхні суміші, розслини і препарати, одержані з них, препарати тваринного походження, які застосовуються в медицині для лікування. У цьому разі йдеться про «офіційні» фармацевтичні засоби, які дозволені фармакопейним комітетом і вживаються як ліки. Їх можна визначити точно встановленими методами. Перед фармацевтичною (фізико-хімічною) експертизою можна висунути для вирішення такі типові питання:

1) чи є представлена речовина ЛЗ і якщо так, то яке його найменування; 2) чи є представлена речовина отруйним чи сильнодіючим ЛЗ; 3) чи відповідає вказаний ЛЗ найменуванню, що вказане на упаковці; 4) чи є у цьому препараті сторонні домішки, якщо так, то які, яка їх кількість. Неможна на вирішення експертизи ставити питання типу «чи не є ця речовина отруйною?» або «чи не могла статися смерть від вживання цієї речовини?». Це пояснюється тим, що «отруйна» чи «сильнодіюча» речовина залежно від кількості, умов вживання, стану організму може бути і отрутою, і ліками [211, с. 142–143]. Крім того, на вирішення вказаної експертизи можна поставити питання: щодо якості ЛЗ (чи відповідає наданий на дослідження ЛЗ встановленим стандартам якості); встановлення речовин та сумішей невідомого походження; чи належать надані на дослідження речовини до однієї партії. Що стосується фармакології – то це наука, яка вивчає ліки та їх дію на живі організми. В нашому випадку питання, що стосуються дії ЛЗ на організм людини, буде охоплюватися судово-медичною експертизою.

Дослідження фармацевтичних препаратів проводиться відповідно до методичних рекомендацій за загальноприйнятою схемою і починається з зовнішнього огляду препарату (бажано зробити їх фотознімки). Після цього послідовно проводяться хімічний аналіз, тонкошарова хроматографія, спектрофотометричне дослідження, якщо треба – спектральний емісійний аналіз. Під час проведення кількісного аналізу компонентів фармпрепарату застосовується метод газової хроматографії. Часто на дослідження надходять фармпрепарати у зміненому вигляді. У їх дослідженні допомагає сучасний аналітичний метод – хроматомаспектрометрія [212, с. 335].

Зважаючи на те, що досліджуваний нами вид кримінального правопорушення пов'язаний із значною кількістю різноманітних документів, часто може виникнути потреба у призначенні почеркознавчої експертизи чи технічної експертизи документів. В окремих ситуаціях вирішується питання про потребу призначення комплексної судової експертизи. На вирішення експерту можуть бути поставлені такі типові питання: 1) чи є певна особа

автором наданого на дослідження тексту; 2) чи є певна особа автором декількох різних текстів; 3) чи цей текст складений кількома авторами; 4) яким способом виготовлений документ; 5) як виконаний підпис від імені особи (П.І.Б.) та текст документа; 6) чи становили раніше одне ціле надані на експертизу частини документа; 7) чи виготовлені надані документи за допомогою принтера, зразки друку якого надані для порівняльного дослідження; 8) яким способом нанесений відтиск печатки (штампа); 9) чи нанесено відтиск печатки (штампа) в наданому документі печаткою (штампом), експериментальні та вільні зразки відтисків якої (якого) надані на порівняльне дослідження; 10) чи нанесений відтиск печатки (штампу) у той час, яким датований документ; 11) чи виготовлений рукописний текст у той час, яким датований документ. На вирішення експертів можуть бути поставлені й інші питання. Під час формулювання питань експертів та підготовці порівняльних зразків слід орієнтуватися на вимоги та рекомендації наказу Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5 [213].

Закон визначає обов'язковим призначення судових експертиз для встановлення причин смерті та тяжкості і характеру тілесних ушкоджень. Зважаючи на те, що у диспозиціях ч. 2 ст. 321¹ та ч. 3 ст. 321² ККУ йдеться про можливість спричинення особі тривалого розладу здоров'я та смерть потерпілого, слідчий повинен буде клопотати про призначення судово-медичної експертизи. На вирішення експерту можна поставити такі типові питання: 1) яка причина смерті потерпілого; 2) який час настання смерті потерпілого; 3) чи мали місце захворювання у потерпілого, якщо так, то як вони могли вплинути на настання смерті; 4) який ступінь тяжкості заподіяних потерпілому тілесних ушкоджень; 5) чи могли тілесні ушкодження утворитися за обставин, викладених в ухвалі про призначення експертизи.

Як бачимо, кожна з наведених форм використання спеціальних знань під час розслідування злочинів, вчинюваних у сфері обігу ЛЗ, є важливою і становить комплекс необхідної інформації про предмет посягання, особу злочинця та інші обставини вчинення злочину. Спеціальні знання можна

використовувати на будь-якому етапі розслідування, проте слід пам'ятати, що для проведення судових експертиз потрібен у деяких випадках значний період (термін проведення експертизи встановлюється залежно від складності дослідження та навантаження експерта і може становити 10, 30, 60 і більше днів), що може прямо впливати на строки розслідування.

3.2 Особливості тактики проведення окремих негласних слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинюваних у сфері обігу лікарських засобів

З прийняттям у 2012 р. КПК України було суттєво розширено коло С(Р)Д, зокрема таких, що за своїм характером відрізняються від інших негласністю проведення. Фактично відбулася процесуалізація проведення НС(Р)Д. Їх аналіз дає змогу стверджувати, що всі вони виникли раніше та розвивалися як негласні заходи ОРД. Більшість науковці стверджують, що НС(Р)Д за своїм походженням є ОРЗ та основним їх призначенням є забезпечення оптимального використання у кримінальному провадженні інформації, здобутої негласними силами і засобами, якими послуговується ОРД. З огляду на різноманітність НС(Р)Д, актуальною є проблематика шляхів їх використання під час розслідування різних видів злочинів.

У ч. 1 ст. 246 § 1 Глави 21 КПК України визначено, що НС(Р)Д є різновидом С(Р)Д, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених Кодексом. Проводити НС(Р)Д має право слідчий, який здійснює досудове розслідування злочину, або за його дорученням – уповноважені оперативні підрозділи НПУ, органів безпеки, Національного антикорупційного бюро України, Державного бюро розслідувань, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового і митного законодавства, органів Державної пенітенціарної служби України, органів Державної прикордонної служби України [89].

Відповідно до п. 3.1. Інструкції про організацію проведення НС(Р)Д та використання їх результатів у кримінальному провадженні до зазначеного переліку додається ще й можливість проведення НС(Р)Д слідчим спільно з уповноваженими оперативними підрозділами (слідчий надсилає доручення на проведення НС(Р)Д керівнику органу, у складі якого знаходяться орган розслідування та/або уповноважені оперативні підрозділи). Якщо як приводи та підстави для початку досудового розслідування були використані матеріали ОРД, то доручення на проведення НС(Р)Д вже може надаватися не керівникові органу, а оперативному підрозділу, який виявив злочин, але обов'язково враховуються його повноваження (п. 3.3.2 Інструкції) [214]. У разі створення для розслідування кримінального правопорушення СОГ – доручення надсилається безпосередньо визначеним працівникам оперативного підрозділу, включеним до її складу. Такі доручення надаються у письмовій формі з вказівкою конкретного завдання та строків їх виконання (Розділ VI) [157].

Однією із суттєвих особливостей НС(Р)Д є їх прихованість від осіб, які в них не беруть участі (інші співробітники слідчих та оперативних підрозділів), а також від осіб, щодо яких вони проводяться. Чинник негласності суттєво впливає на визначення видів НС(Р)Д, отримання відповідних дозволів і встановлення порядку їх проведення, визначення виконавців та кола учасників, обрання способу фіксування ходу і результатів їх проведення [215, с. 21].

НС(Р)Д проводяться у випадках, якщо відомості про злочин та особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб. НС(Р)Д, передбачені статтями 260–264, 267, 269, 269¹, 270–272, 274 КПК України, проводяться виключно у кримінальних провадженнях щодо тяжких або особливо тяжких злочинів [89]. До кримінальних правопорушень, вчинюваних у сфері обігу ЛЗ, ми частково відносимо ст.ст. 305 і 306 ККУ, а також повністю ст.ст. 321, 321¹ та 321² ККУ [27]. Зважаючи на те, що в санкціях окремих частин усіх зазначених статей встановлено покарання у вигляді позбавлення волі на строк від 5, 7 і 8 до 8, 10 та 12 років, є всі підстави стверджувати, що під час розслідування таких кримінальних правопорушень повною мірою можна використовувати

можливості усієї кількості НС(Р)Д залежно від потреби отримати потрібну доказову інформацію.

Говорячи про НС(Р)Д, потрібно обов'язково вказати про необхідність дотримання процесуальних умов їх проведення. Під такими умовами М. В. Багрій та В. В. Луцик розуміють встановлені законом найвагоміші правила щодо проведення НС(Р)Д, дотримання яких покликано забезпечити законність та обґрунтованість їх проведення, досягнення їх мети та вирішення завдань кримінального провадження. Саме вони, на думку науковців, визначають правомірність проведення таких дій та можливість використання їх результатів у кримінальному провадженні. Проаналізувавши норми кримінального процесуального закону, М. В. Багрій та В. В. Луцик виокремити такі процесуальні умови:

1) внесення відомостей до ЄРДР. Ця умова є загальною для всіх С(Р)Д з деякими особливостями, передбаченими ч. 3 ст. 214 КПК України. Зазначена процесуальна умова передбачає таке: а) витяг з ЄРДР повинен бути підписаний реєстратором та належно засвідченим; б) номери кримінальних проваджень у клопотання про надання дозволу на проведення НС(Р)Д та у витязі з ЄРДР повинні збігатися; в) відомості, внесені в ЄРДР, повинні відповідати матеріалам кримінального провадження;

2) належний суб'єкт прийняття рішення та виконання НС(Р)Д. Ця умова повинна дотримуватися з розрахунку поділу суб'єктів на тих, які уповноважені: ініціювати проведення таких дій; приймати рішення про їх проведення; безпосередньо їх здійснювати; зберігати результати проведення;

3) підстави для проведення НС(Р)Д. Вони поділяються на матеріально-правові, процесуальні та фактичні;

4) строки проведення НС(Р)Д. Вони визначаються залежно від виду конкретної дії, необхідності отримати відомості одноразово чи протягом певного часу, у межах, визначених ст.ст. 246 і 249 КПК України. За загальним правилом строк дії ухвали слідчого судді про дозвіл на проведення НС(Р)Д не може перевищувати 2 місяці [216, с. 47–56].

О. Ю. Татаров зазначає, що обґрунтуванням необхідності проведення НС(Р)Д можуть бути результати проведення С(Р)Д (допиту, огляду, обшуку), застосування заходів забезпечення кримінального провадження (тимчасовий доступ до речей і документів) та результати ОРД (зокрема й свідчення співробітників оперативних підрозділів та осіб, які конфіденційно співпрацюють). Науковець вважає, що мінімізувати формальні підстави проведення НС(Р)Д можливо шляхом чіткого обґрунтування у клопотанні неможливості отримання відомостей в інший спосіб, а також можливості отримання доказів, які можуть мати вагоме значення для з'ясування обставин злочину або встановлення осіб, які його вчинили, оскільки саме з цих підстав найчастіше суди відмовляють у наданні дозволу на проведення НС(Р)Д [217, с. 71].

До типових помилок, які допускаються слідчі під час складання клопотання для отримання дозволу на проведення НС(Р)Д, що стали підставою для відмови слідчого судді у їх проведенні, на нашу думку, можна віднести: 1) відсутність фактичних даних про те, що особа є підозрюваною у вчиненні кримінального правопорушення, контактує з підозрюваним чи володіє інформацією про злочин та особу, яка його вчинила; 2) відсутність будь-яких об'єктивних даних про належність особі, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, та використанні нею номера мобільного телефону; 3) відсутність інформації, яка дає змогу унікально ідентифікувати абонента спостереження, телекомунікаційну мережу, кінцеве обладнання, що знаходиться у операторів і провайдерів телекомунікацій відсутність відомостей про застосування для отримання доказової інформації інших дієвих гласних і негласних С(Р)Д; 4) відсутність обґрунтування термінів застосування НС(Р)Д; 5) відсутність інформації про те, ким було внесено інформацію про кримінальне правопорушення до ЄРДР, а у самому витязі з ЄРДР фабула не завжди збігається з статтею чи частиною статті КК України. Тому слідчому, який готує клопотання на проведення НС(Р)Д, варто їх уникати.

Розглядаючи клопотання про надання дозволу на проведення НС(Р)Д, зазначає О. І. Полюхович, слідчий суддя має надати оцінку всім обставинам, які

відповідно до закону слідчий, прокурор повинні висвітлити у відповідному клопотанні, а також оцінити відповідність такого звернення з погляду інших вимог, що містяться в КПК України. Науковець акцентує на тому факті, що обставини, які мають стати предметом дослідження слідчого судді, поділяються на формальні та сутнісні. До формальних елементів, які мають бути встановлені достовірно, а процедура їх встановлення зводиться до технічного аналізу слідчим суддею наявних матеріалів, належать такі обставини як: відповідність змістовного наповнення клопотання вимогам ч. 2 ст. 248 КПК України; факт реєстрації провадження в ЄРДР; кваліфікація діяння за статтею кримінального закону, що визначає злочин відповідної тяжкості; повноваження слідчого і прокурора щодо звернення з відповідним клопотанням у цьому кримінальному провадженні; необхідні атрибути самого клопотання (відмітка про погодження з прокурором, гриф секретності, номер примірника) та ін. Сутнісні елементи не можуть бути встановлені шляхом технічного порівняння наданої інформації з вимогами кримінального процесуального закону. Їх існування має ймовірнісний характер, а критерієм встановлення таких обставин має слугувати досягнення слідчим суддею внутрішнього переконання у їх обґрунтованості доказами, що наявні у провадженні на момент звернення із клопотанням. До таких обставин О. І. Полухович відносить: обставини, що дають підстави підозрювати особу у вчиненні злочину; обґрунтування неможливості отримання відомостей про злочин та особу, яка його вчинила, в інший спосіб; обґрунтування можливості отримати під час проведення НС(Р)Д доказів, які самостійно або в сукупності з іншими доказами можуть мати вагоме значення для з'ясування обставин злочину або встановлення осіб, які його вчинили; факт вчинення злочину відповідної тяжкості [218, с. 174].

Крім того, вважаємо за доцільне навести рекомендації, розроблені для слідчих судей, знаючи які, слідчому буде легше підготувати відповідне клопотання та уникнути типових помилок. Під час розгляду клопотання слідчому судді потрібно: 1) заслухати особу, що подає клопотання; 2) ознайомитися з клопотанням та перевірити його на відповідність вимогам ст. 248 КПК України;

3) перевірити наявність витягу з ЄРДР щодо кримінального провадження, у межах якого подається клопотання; 4) з'ясувати такі питання:

- суть кримінального провадження (щодо якого злочину проводиться досудове розслідування);

- кримінально-правову кваліфікацію злочину (чи належить злочин до категорії тяжкого чи особливо тяжкого);

- обставини злочину;

- які матеріали досудового розслідування свідчать про тяжкість вчиненого злочину (протокол ОМП, висновок судової експертизи, висновок ревізії, вирок суду, показання підозрюваного, потерпілого, свідка, протоколи ОРЗ чи НС(Р)Д, інші матеріали досудового розслідування);

- на якій стадії (етапі) знаходиться розслідування (обсяг проведених С(Р)Д та ОРЗ, що були проведені в межах досудового розслідування);

- чи не сплинули строки досудового розслідування;

- чи було кому-небудь повідомлено про підозру;

- які обставини дають підстави підозрювати особу в учиненні злочину;

- щодо якої особи (осіб), речі або місця необхідно провести НС(Р)Д;

- яку НС(Р)Д планується провести (чому саме її, чи дійсно потрібен дозвіл слідчого судді);

- який строк, на думку особи, що подає клопотання, необхідно встановити для проведення НС(Р)Д (за загальним правилом строк не може перевищувати 2 місяці);

- чим обґрунтовується неможливість отримання відомостей про злочин та особу, яка його вчинила, в інший спосіб, без проведення цієї НС(Р)Д;

- які докази, що самотійно або сукупно з іншими доказами можуть мати вагоме значення для з'ясування обставин злочину або встановлення осіб, які його вчинили, планується отримати у результаті проведення цієї НС(Р)Д;

- які обставини та/або відомості обґрунтовують можливість одержання зазначених доказів [219, с. 93–95].

Аналіз слідчої практики свідчить, що під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинюваних у сфері обігу ЛЗ, найбільш поширеним є проведення таких НС(Р)Д, як обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК України), контроль за вчиненням злочину у формі контрольованої та оперативної закупки (с. 271 КПК України), зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК України), зняття інформації з електронних інформаційних систем (ст. 264 КПК України) та установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268 КПК України). Якщо говорити про особливості організації проведення зазначених НС(Р)Д під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинюваних у сфері обігу ЛЗ, то основною метою їх проведення є:

- виявлення осіб, обізнаних про протиправні дії та забезпечення можливості використання в процесі доказування інформації, якою вони володіють (наприклад, водіїв ТЗ, постачальників сировини, реалізаторів ЛЗ тощо);

- виявлення речей і документів, що можуть бути доказами в кримінальному провадженні, забезпечення їх збереження і використання в процесі доказування;

- виявлення місць виробництва, зберігання та збуту фальсифікованих ЛЗ, встановлення джерел отримання сировини, тари, етикеток та інших предметів для їх виробництва, виготовлення чи пакування, а також установ, через які отриманні від злочинної діяльності кошти легалізувалися;

- здійснення візуального спостереження за поведінкою підозрюваних осіб та фіксація їх протиправних дій, забезпечення можливості використання результатів спостереження під час розслідування.

Крім того, застосовувати НС(Р)Д можна не лише з метою отримання даних, що мають доказове значення, але й для нейтралізації протидії під час розслідування, збору додаткових даних орієнтувального характеру, що допоможуть слідчому прийняти відповідні процесуальні рішення.

З тактичних міркувань найскладнішим заходом потрібно вважати обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи. Загалом процесуальний порядок проведення такого обстеження

регламентується ст. 267 КПК України. У ній, зокрема, вказано, що слідчий має право обстежити публічно недоступне місце, житло чи інше володіння особи шляхом таємного проникнення в них, зокрема із використанням технічних засобів, з такою метою: 1) виявити і зафіксувати сліди вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину, речей і документів, що мають значення для досудового розслідування; 2) виготовити копії чи зразки зазначених речей і документів; 3) виявити та вилучити зразки для дослідження під час досудового розслідування тяжкого або особливо тяжкого злочину; 4) виявити осіб, які розшукуються; 5) встановити технічні засоби аудіо-, відеоконтролю особи [89]. У цій статті чітко визначено, що вказана НС(Р)Д може проводитись на таких об'єктах: 1) у публічно недоступному місці; 2) у житлі особи; 3) у іншому володінні особи. Тому розглянемо їх детальніше.

Під публічно недоступним місцем законодавець розуміє місце, до якого неможливо увійти або в якому неможливо перебувати на правових підставах без отримання на це згоди власника, користувача або уповноважених ним осіб (ч. 2 ст. 267 КПК України). Д. М. Толпиго, зважаючи на досвід практичної діяльності, до житла відносить: 1) особистий будинок з усіма приміщеннями, які призначені для постійного чи тимчасового проживання в них, а також ті приміщення, які хоча й не призначені для постійного чи тимчасового проживання в них, але є складовою будинку; 2) будь-яке житлове приміщення, незалежно від форми власності, яке належить до житлового фонду і використовується для постійного або тимчасового проживання (будинок, квартира в будинку будь-якої форми власності, окрема кімната в квартирі тощо); 3) будь-яке інше приміщення або забудова, які не належать до житлового фонду, але пристосовані для тимчасового проживання (дача, садовий будинок тощо). Як інше приміщення зазвичай виступають ТЗ, земельні ділянки, гаражі, магазини, кафе, бари, їдальні, ресторани, майстерні, заводи, фабрики, офіси тощо, тобто такі об'єкти (природного походження та штучно створені), які за своїми властивостями дають змогу туди проникнути і зберігати або приховати певні предмети (речі, цінності) [220, с. 148–149]. З огляду на досліджуваний нами вид кримінальних

правопорушень, до типових об'єктів проведення цієї НС(Р)Д можна віднести: 1) зону митного контролю; 2) аптечний заклад; 3) складське приміщення; 4) виробниче приміщення; 5) медичну установу; 6) ТЗ; 7) будинок чи квартиру; 8) офіс; 9) гараж.

Для проведення вказаної НС(Р)Д слідчий звертається з клопотанням до слідчого судді, яке обов'язково повинне бути погоджене з прокурором. Таке клопотання слідчий суддя повинен розглянути протягом 6 годин з моменту його отримання. Рішення про надання дозволу на обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи повинно бути постановлено слідчим суддею в порядку, передбаченому ст.ст. 246, 248 та 249 КПК України. У такому рішенні обов'язково зазначається строк її проведення.

Отримавши дозвіл слідчого судді на проведення обстеження, слідчий зазвичай доручає це здійснити оперативним працівникам із залученням, у разі потреби, оперативно-технічного підрозділу (далі – ОТП). На підготовчому етапі планується обстеження об'єкта, встановлюються його системи та тип захисту, обираються відповідний час, підстави та місце для проникнення у приміщення, визначається оптимальне коло учасників.

У КПК України лише в загальному визначається процесуальний порядок проведення обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи. Детальніша інформація про його організацію і тактику проведення міститься у підзаконних нормативно-правових актах.

У процесі обстеження проводиться огляд приміщень, будинку, ділянок місцевості та інших об'єктів, вказаних у завданні. Такий огляд полягає у візуальному, слуховому та запаховому вивченні обстановки у відповідному об'єкті з метою виявлення, вилучення та дослідження речей і документів, що мають причинний зв'язок із обставинами вчинення злочину. Під час такого обстеження уповноважена особа може вивчати розташування приміщень, дверей, меблів, наявність певних предметів, що може мати значення при наступній оцінці та прийнятті рішень (і процесуальних, і тактичних чи управлінських).

З огляду на досліджуваний нами вид кримінального правопорушення, в ході його проведення слідчий чи оперативний працівник має можливість: 1) виявити отруйні, сильнодіючі чи фальсифіковані ЛЗ та вилучити їх зразки; 2) виявити речовини та інші матеріали, що використовувалися для виготовлення цих ЛЗ; 3) виявити та зробити копії документів, в яких містяться відомості про операції з такими ЛЗ чи залучених до цього злочину осіб; 4) виявити та зробити копії документів, які містять інформацію про перебіг випробування ЛЗ тощо.

Слід пам'ятати, що під час проведення будь-якої НС(Р)Д запорукою ефективної взаємодії між оперативними та слідчими підрозділами є досягнення так званого принципу «збігання інтересів» у: виявленні, припиненні та розслідуванні кримінальних правопорушень; притягненні до відповідальності осіб, що їх вчинили; відшкодуванні завданої шкоди; відновленні порушених прав та інтересів громадян і юридичних осіб.

Фіксація ходу і результатів НС(Р)Д повинна відповідати загальним правилам фіксації кримінального провадження, що визначені ч. 1 ст. 252 КПК України. Тому за результатами проведення обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи складається протокол та разом із додатками (якщо такі є) не пізніше 24-х годин з моменту припинення НС(Р)Д передаються прокуророві, який здійснює нагляд під час досудового розслідування у формі процесуального керівника. Особи, конституційні права яких були тимчасово обмежені, а також підозрюваний та його захисник мають бути письмово повідомлені прокурором або за його дорученням слідчим про таке обмеження. Час повідомлення визначається з урахуванням наявності чи відсутності загроз для досягнення мети досудового розслідування, суспільної небезпеки, життя або здоров'я осіб, які причетні до обстеження, але не пізніше дня звернення до суду з обвинувальним актом чи 12 місяців з дня припинення її проведення [89].

Варто пам'ятати, що невідкриття матеріалів НС(Р)Д, зокрема і ухвал суду про надання дозволу на їх проведення, стороні захисту в порядку ст. 290 КПК України є підставою для визнання таких доказів недопустимими [221]. Крім того, особи, які проводили обстеження публічно недоступних місць, житла чи

іншого володіння особи, або були залучені до їх проведення, можуть бути далі допитані як свідки зі збереженням у таємниці відомостей про цих осіб та із застосуванням щодо них відповідних заходів безпеки, передбачених законом.

Відповідно до положень ст. 271 КПК України контроль за вчиненням злочину може здійснюватися у випадках наявності достатніх підстав вважати, що готується вчинення або вчиняється тяжкий чи особливо тяжкий злочин. Вказана НС(Р)Д може проводитися у таких формах: 1) контрольована поставка; 2) контрольована та оперативна закупка; 3) спеціальний слідчий експеримент; 4) імітування обстановки злочину. Контроль за вчиненням злочину не проводиться, якщо внаслідок таких дій неможливо повністю запобігти: посягання на життя або заподіяння особі (особам) тяжких тілесних ушкоджень; поширенню речовин, небезпечних для життя багатьох людей; втечі осіб, які вчинили тяжкі чи особливо тяжкі злочини; екологічній або техногенній катастрофі [89].

На жаль, зазначає М. Л. Грібов, законодавець не надав визначення ні самого контролю за вчиненням злочину, ні жодній з його форм. Ця прогалина негативно впливає на виконання завдань кримінального провадження, зумовлює термінологічну плутанину, а під час практичного застосування різних форм дає можливість стороні захисту обґрунтовано вимагати від суду визнати недопустимими докази, одержані під час контролю за вчиненням злочину. Науковець доводить, що зведення вказаного поняття лише до цих чотирьох форм є невиправданим. Адже у прямому розумінні «контроль за вчиненням злочину» є наданням можливості особі реалізувати свої злочинні наміри (під прихованим виглядом), аби задокументувати її дії та вчасно їх припинити. Тому М. Л. Грібов вважає за доцільне подати його визначення у такому варіанті: «це здійснення однієї або комплексу НС(Р)Д з метою фіксації факту вчинення особою або групою осіб готування та (або) замаху на тяжкий чи особливо тяжкий злочин». Крім того, складовою такого контролю повинні також бути затримання особи «на гарячому» та невідкладне проведення С(Р)Д (огляду, освідування, обшуку та допиту). Саме комплексність НС(Р)Д та С(Р)Д і

утворюють зміст операцій, що мають бути юридично закріплені як контроль за вчиненням злочину [222, с. 248–249].

Прогалину в КПК України намагалися усунути розробники Інструкції «Про організацію проведення НС(Р)Д та використання їх результатів у кримінальному провадженні». У ній вказано, що контрольована закупка полягає в імітації придбання або отримання, зокрема й безоплатного, у фізичних та юридичних осіб незалежно від форм власності товару, який перебуває у вільному обігу, з метою викриття і документування факту вчинення злочину та особи, яка його вчинила (п. 1.12.2). Оперативна закупка полягає в імітації придбання або отримання, зокрема й безоплатного, у фізичних та юридичних осіб незалежно від форм власності товару, обіг якого обмежений чи заборонений чинним законодавством, з метою викриття і документування факту вчинення злочину та особи, яка його вчинила (п. 1.12.3) [214]. Оскільки у досліджуваних нами видах кримінальних правопорушень йдеться як про ЛЗ, що перебувають у вільному обігу, так і ті ЛЗ, обіг який обмежений, можна зробити висновок про можливість проведення і контрольованої, і оперативної закупки. Хоч законодавець чітко розмежував такі форми контролю за вчиненням злочину як контрольована поставка і контрольована чи оперативна закупка, окремі науковці у своїх статтях ці форми змішують, що не впливає на єдність розуміння їх змісту та суті.

О. В. Сачко у цьому виді НС(Р)Д вбачає пізнавально-засвідчувальні дії, що супроводжуються застосуванням ОРЗ і здійснюються слідчими чи співробітниками оперативних підрозділів МВС або СБ України у взаємодії з іншими правоохоронними органами з метою безпосереднього виявлення, попередження, запобігання, припинення чи повного розкриття злочину і встановлення обставин події злочину, отримання необхідних відомостей і забезпечення умов для затримання підозрюваного, якщо іншими засобами досягти цього неможливо; проваджуються шляхом безпосереднього спостереження за певними подіями, фактами або діями окремих осіб, спостереженням за вантажними перевезеннями (на залізничному, морському, річковому, автомобільному, авіаційному транспорті), спостереженням за

поштовими відправленнями (листи, бандеролі, посилки), а також за багажем й вантажем, що переміщується в супроводі кур'єрів або під виглядом інших предметів та товарів і здійснення при цьому технічного документування й документальної фіксації доказової інформації та інших фактичних даних, що можуть мати значення для справи [223, с. 147]. Суть контрольованої та оперативної закупок, зі слів О. В. Іванцова, полягає у здійсненні «фіктивної» угоди купівлі-продажу з особою, підозрюваною у вчиненні злочину. Завдяки оперативній закупівлі можна отримати фактичні дані про події, час, місце, спосіб підготування або вчинення злочину, всіх співучасників злочину, свідків, знаряддя злочину й інші обставини, що підлягають доказуванню [224, с. 285].

Згідно з чинним законодавством рішення про проведення контрольованої (оперативної) закупки приймається прокурором шляхом винесення відповідної постанови. У межах кримінального провадження проведення оперативної закупки покладається на слідчого, який здійснює досудове розслідування кримінального правопорушення, або за його дорученням – на органи та підрозділи, які здійснюють ОРД. Однак на практиці виникає низка нюансів, про які слід зазначити. Матеріали щодо вчинення кримінального правопорушення у сфері обігу ЛЗ можуть бути зібрані працівниками оперативного підрозділу. У цьому разі спершу начальник оперативного підрозділу ухвалює рішення про реалізацію ОРС та письмово звертається до начальника слідчого підрозділу з питанням про закріплення за вказаною ОРС слідчого для забезпечення методичного супроводження її реалізації та надання практичної допомоги оперативному підрозділу. У разі ухвалення такого рішення слідчому надаються для ознайомлення і вивчення необхідні матеріали ОРС та надання у разі потреби рекомендацій щодо фіксації додаткових фактичних даних, які засвідчують наявність у діях осіб ознак злочину. Такі матеріали ОРС можуть розглядатися на оперативній нараді за участю керівників оперативного підрозділу, органу досудового розслідування та працівників, які брали участь у їх підготовці, для визначення повноти зібраних матеріалів та наявності підстав для реєстрації в ЄРДР. Одночасно розробляється план заходів з реалізації матеріалів ОРС, який

затверджується керівниками органу досудового розслідування та оперативного підрозділу [157].

Після внесення відомостей в ЄРДР розпочинається досудове розслідування, під час якого плануються основні напрями реалізації матеріалів ОРС, розробляється план заходів щодо проведення закупки та затримання причетних до цього осіб. У ньому, зазвичай, має бути передбачено: мета заходу і завдання; дата, час та місце проведення; задіяні сили та засоби для здійснення належного виявлення та фіксації всіх можливих обставин кримінального правопорушення; послідовність проведення подальших С(Р)Д (наприклад, огляду чи обшуку); послідовність затримання осіб, причетних до вчинення кримінального правопорушення; об'єкти пошуку та місця пошуку для виявлення всіх необхідних речей і документів; порядок проведення інших гласних і негласних С(Р)Д, проведення яких є необхідним на початковому етапі розслідування тощо.

Під час планування проведення контрольованої (оперативної) закупки, на нашу думку, необхідно обов'язково врахувати такі чинники:

- місце і час проведення закупки, кількість аптечних закладів, де вона буде проводитись;
- кількість закупок, які необхідно здійснити, кількість та найменування ЛЗ, які необхідно придбати для доказування злочинної діяльності;
- розмір коштів, необхідних для здійснення закупок, та наявність осіб, які їх будуть здійснювати;
- необхідність виготовлення документів, які зашифровують особу чи відомчу приналежність працівників, приміщень і транспортних засобів оперативного підрозділу, що будуть використані;
- необхідна кількість виконавців, оптимальний склад СОГ, задіяних для проведення закупки, а також на випадок непередбачуваних ситуацій;
- потреба у заходах безпеки працівників та осіб, які братимуть участь у здійсненні закупки, їх екіпірування;
- заходи забезпечення зв'язку між керівниками та виконавцями, а також між задіяними підрозділами.

Оскільки після проведення контрольованої (оперативної) закупки може виникнути необхідність у проведенні інших С(Р)Д (наприклад, огляду, допиту чи обшуку), на нашу думку, є необхідним планування і їх проведення, отримання відповідних ухвал слідчого судді. Не варто забувати, що під час проведення такої закупки існує заборона провокувати особу на вчинення злочину чи допомагати особі у вчиненні злочину. Про типові порушення, які допускаються під час проведення контрольованої (оперативної) закупки, можна зробити висновок з постанови Верховного Суду України від 12.04.2018 р. у справі № 748/3070/15-к. У ній, зокрема, зазначено таке: 1) відсутність у матеріалах кримінального провадження постанови прокурора на проведення оперативної закупки (вона є правовою підставою для проведення таких дій і у ній зазначається уся наявна інформація, одержана в установленому законом порядку, що потребує перевірки за допомогою ОРЗ); 2) відсутність спростування твердження про наявність у діях працівників правоохоронних органів ознак провокації (що відповідно до практики Європейського суду з прав людини підлягає ретельній перевірці); 3) стосовно особи, яка брала участь у проведенні оперативних закупок, здійснювалося досудове розслідування за фактом вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 185 ККУ (що свідчить про його певну залежність від правоохоронних органів); 4) безпідставне застосування до особи, яка здійснювала оперативні закупки, заходів безпеки (фактично, вона була безпосередньо знайома з тим, у кого проводилася закупка) [225]. Крім того, аналіз судової практики свідчить і про наявність інших порушень з боку правоохоронних органів: залучення як понятого заявника про вчинення кримінального правопорушення; відсутність вказівки у протоколі на технічні характеристики носія інформації, на який здійснювався відеозапис; наявна пропозиція з боку ініціаторів продати певний товар тощо. Наведених недоліків слід уникати під час підготовки та проведення досліджуваної нами форми контролю за вчиненням злочину.

Фіксація перебігу та результатів контрольованої (оперативної) закупки здійснюється шляхом складання протоколу, який повинен відповідати вимогам фіксації кримінального провадження, передбаченого КПК України, окрім того, як

додаток до протоколу можуть долучатися речі (ЛЗ) і документи (чеки), отримані під час її проведення, матеріали аудіо- та відеозапису.

Одним із різновидів втручання у приватне спілкування є зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (мереж, що забезпечують передавання знаків, сигналів, письмового тексту, зображень та звуків або повідомлень будь-якого виду між підключеними до неї телекомунікаційними мережами доступу). Зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж здійснюється на підставі ухвали слідчого судді та полягає у проведенні із застосуванням відповідних технічних засобів спостереження, відбору та фіксації змісту інформації, яка передається особою та має значення для досудового розслідування, а також одержанні, перетворенні та фіксації різних видів сигналів, що передаються каналами зв'язку (ч.ч. 1 і 3 ст. 263 КПК України) [89].

Докладніше про цю НС(Р)Д зазначено в Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні. Відтак йдеться, що зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж поділяється на:

– контроль за телефонними розмовами, що полягає в негласному проведенні із застосуванням відповідних технічних засобів, зокрема й встановлених на транспортних телекомунікаційних мережах, спостереження, відбору та фіксації змісту телефонних розмов, іншої інформації та сигналів (SMS, MMS, факсимільний зв'язок, модемний зв'язок тощо), які передаються телефонним каналом зв'язку, що контролюється;

– зняття інформації з каналів зв'язку, що полягає в негласному одержанні, перетворенні та фіксації із застосуванням технічних засобів, у тому числі встановлених на транспортних телекомунікаційних мережах, у відповідній формі різних видів сигналів, які передаються каналами зв'язку мережі Інтернет, інших мереж передачі даних, що контролюються (п. 1.11.5.1) [214].

Ця НС(Р)Д, як стверджує І. І. Маскалюк, має певну схожість з таким заходом забезпечення кримінального провадження, як тимчасовий доступ до речей і документів, що перебувають в операторів та провайдерів телекомунікацій.

Головною їх відмінністю є те, що тимчасовий доступ до речей і документів не дає змоги втрутитися у приватне спілкування, тобто отримати доступ до змісту інформації, що передається, а зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж – надає можливість здійснювати доступ до змісту повідомлень будь-якого виду інформації, що передається особою під час зв'язку [226, с. 255]. Юридичною підставою зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж є ухвала слідчого судді, а фактичною – дані, які вказують на те, що особа, користуючись засобами телекомунікації, передає та отримує інформацію, яка має певне значення для кримінального провадження.

Під час розслідування кримінальних правопорушень, учинених у сфері обігу ЛЗ, необхідність у проведенні такої НС(Р)Д може виникнути у ситуаціях: 1) коли підозрювана особа спілкується із співучасниками кримінального правопорушення; 2) коли підозрювана особа спілкується із потенційними реалізаторами отруйних, сильнодіючих чи фальсифікованих ЛЗ; 3) коли підозрювана особа оголошена в розшук, але виходить на зв'язок зі своїми родичами, друзями.

Зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж повинно здійснюватися працівником, який має відповідну спеціальну фахову підготовку, оскільки його потрібно орієнтувати на інформацію про діяльність особи та установу, в якій вона працює, особливості її мовлення, професійний сленг, ключові слова тощо. Непідготовлений працівник, який не розуміє справжнього змісту розмови особи, може не врахувати у своїх звітах важливу для слідчого інформацію, що в результаті призведе до негативних наслідків під час досудового розслідування. З цього приводу у п. 3.5 Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні міститься положення про те, що зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж доручається лише відповідним підрозділам НПУ та СБУ [214].

Одним із основних питань у підготовці та проведенні цієї НС(Р)Д, запевняє М. А. Самбор, є встановлення особи, спілкування якої буде підлягати

контролю. Ідентифікаційна телекомунікаційна карта, яка використовується для ідентифікації кінцевого абонента в телекомунікаційній мережі (SIM-картка, USIM-картка, R-UIM-картка тощо), не дає змоги ідентифікувати абонента – фізичну особу, яка користується такою карткою, адже сьогодні в Україні немає законодавчої вимоги щодо надання послуг рухомого (мобільного) зв'язку у письмовій формі, що гарантуватиме ідентифікацію абонента [227, с. 76]. А. А. Мужилівський акцентує, що ідентифікації підлягає кінцеве обладнання за допомогою телекомунікаційної карти, яка надає доступ до телекомунікаційної мережі, IMEI, що фактично також ідентифікує кінцеве обладнання, а саме – мобільний термінал. Саме із встановленням відомостей, які унікально ідентифікують абонента спостереження, у слідчого та прокурора виникає найбільше проблем, адже немає документальних підтверджень факту користування конкретною особою кінцевим обладнанням [228, с. 343].

З метою встановлення ідентифікаційних ознак рекомендуємо слідчому провести тимчасовий доступ до речей і документів у оператора телекомунікації чи провайдера, допитати осіб, які можуть підтвердити інформацію про користування особою конкретним абонентським номером.

Процесуальний порядок зняття інформації з електронних інформаційних систем регламентується ст. 264 КПК України. Необхідність її проведення обумовлена тим, що зараз швидко розвиваються інформаційні комп'ютерні технології і частина операцій, пов'язаних із розповсюдженням фальсифікованих ЛЗ, відбувається через мережу Інтернет. Відтак можна вважати, що в електронній інформаційній системі або її частині, власником якої є підозрювана особа, може бути наявна інформація, яка має значення для досудового розслідування. Це і буде фактичною підставою для проведення зняття інформації з електронних інформаційних систем. Юридичними ж підставами для проведення такої НС(Р)Д вважають ухвалу слідчого судді або дозвіл власника, володільця чи утримувача відповідної електронної інформаційної системи.

Під електронною інформаційною системою слід розуміти сукупність електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), периферійного обладнання та програмного забезпечення, призначених для автоматизованого прийому, зберігання, обробки, пошуку та видачі інформації споживачам. За своїм устроєм електронні інформаційні системи можуть бути локальними, в яких всі їх компоненти знаходяться на одному комп'ютері, і розподіленими, в яких компоненти розподілені на декількох комп'ютерах. І локальні, і розподілені інформаційні системи можуть бути відкритими для громадян і закритими, тобто доступ до яких обмежений їх власником, володільцем або утримувачем шляхом розміщення файлових серверів на робочих станціях інформаційної системи у публічно недоступних місцях, житлі чи іншому володінні особи та встановленням системи логічного захисту доступу до електронної інформаційної системи з робочої станції локальної мережі підприємства, установи, організації тощо або з робочої станції, зв'язаних із файловим сервером через мережу Інтернет [229, с. 63–64].

Зауважимо, що відповідно до ч. 2 ст. 264 КПК України діяльність зі здобуття відомостей з електронних інформаційних систем або її частин, доступ до яких не обмежується її власником, володільцем або утримувачем чи не пов'язаний із подоланням системи логічного захисту, не потребує дозволу слідчого судді [89]. До того ж, не потребується дозволу і на зняття інформації, розміщеної на загальнодоступних соціальних веб-сайтах Інтернету, оголошеннях (спливаючих вікнах). Така інформація є публічною та може фіксуватися засобами огляду.

До зняття інформації з електронних інформаційних систем варто обов'язково залучати фахівця у галузі комп'ютерних технологій. Отримавши ухвалу слідчого судді про дозвіл на зняття інформації, слідчий зазвичай письмово доручає її проведення оперативному підрозділу. Негласне зняття інформації із засобів електронно-обчислювальної техніки полягає у застосуванні засобів спеціальної техніки із великими ресурсами оперативної та довгочасної пам'яті, яка забезпечує повне копіювання інформації із жорсткого диска (дисків) та інших електронних

носіїв інформації підозрюваного, що можуть містити інформацію, яка має значення у кримінальному провадженні. Програмне проникнення до електронних інформаційних систем (їх частин) здійснюється шляхом застосування спеціальних програмних продуктів, які забезпечують копіювання інформації, що обробляється на персональній електронно-обчислювальній машині підозрюваного, на віддалений комп'ютер, що перебуває у користуванні уповноваженого органу, який проводить цю НС(Р)Д [174, с. 670–671].

Як зазначає В. Г. Уваров, зняття інформації з електронних інформаційних систем може мати і характер розвідувальної чи контррозвідувальної інформаційно-пошукової діяльності, і характер пізнавально-фіксуєчої, засвідчувальної, доказової діяльності, яка притаманна сфері кримінального судочинства. Однак науковець констатує той факт, що практичні працівники стикаються не з законодавчим регламентуванням С(Р)Д, а фактично лише з дозволом на її проведення. Саме тому ст. 264 КПК України потребує суттєвого удосконалення [230, с. 441].

Всі способи зняття інформації з електронних інформаційних систем можна об'єднати у дві основні групи. Перша група – це способи безпосереднього доступу. Під час їх реалізації інформація отримується шляхом подання відповідних команд з комп'ютера, на якому ця інформація знаходиться. Друга група включає способи опосередкованого (віддаленого) доступу до комп'ютерної інформації. До них можна віднести: підключення до лінії зв'язку користувача й отримання цим шляхом доступу до електронної інформаційної системи; проникнення в комп'ютерну систему за допомогою підбору паролів. У протоколі досліджуваної нами НС(Р)Д підлягають відображенню такі відомості: в пам'яті якого пристрою виявлено віртуальні сліди; кому належить пристрій; чи має пристрій вихід в мережу Інтернет, інші телекомунікаційні або локальні мережі; яка операційна система функціонує на пристрої; коли файл був створений, змінений, відкривався в останнє [216, с. 157–158].

У ст. 275 КПК України передбачено право слідчого під час проведення НС(Р)Д використовувати інформацію, здобуту внаслідок конфіденційного

співробітництва з іншими особами, або залучати таких осіб до проведення НС(Р)Д у випадках, передбачених Кодексом. Забороняється залучати до такого співробітництва під час проведення НС(Р)Д адвокатів, нотаріусів, медичних працівників, священнослужителів, журналістів, якщо таке співробітництво буде пов'язане з розкриттям конфіденційної інформації професійного характеру [89].

Як зазначають І. Р. Шинкаренко та С. М. Мороз, у чинному кримінальному процесуальному законодавстві до правових засад використання слідчим конфіденційного співробітництва з іншими особами належить кілька статей КПК України, а не лише ст. 275. Це ст. 246 КПК України «Підстави проведення НС(Р)Д» та ст. 272 КПК України «Виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації». Науковці запевняють, що ст. 275 КПК України передбачає дві форми використання слідчим конфіденційного співробітництва з іншими особами: інформаційну та організаційну. Причому, інформаційна тягне за собою низку заходів з убезпечення інших осіб. Водночас простежується низка недоліків у конструкції цієї статті, а саме: 1) не визначений перелік і статус цих осіб; 2) детально не регламентовано процедуру використання інформації як джерела доказів та самих конфідентів за окремими НС(Р)Д; 3) відсутність механізму впровадження в кримінальний процес інформації, отриманої від інших осіб на ґрунті конфіденційного співробітництва; 4) невизначено питання того, як оформлювати інформацію, одержану від конфідента не під час проведення НС(Р)Д (рапорт, довідка чи протокол допиту свідка зі збереженням у таємниці достовірних відомостей про особу) [231, с. 244].

Н. О. Гольдберг пропонує під конфіденційним співробітництвом розуміти таємні, негласні відносини, що встановлюються детективами НАБУ, оперативними підрозділами НПУ, СБУ та іншими уповноваженими органами з громадянином України, іноземцем або особою без громадянства з метою отримання на засадах добровільності та конспіративності доказової, розвідувальної, контррозвідувальної, орієнтовної та іншої інформації, що може бути використана для вирішення завдань кримінального провадження. Нині

існує дві форми сприяння громадян під час проведенні НС(Р)Д: використання інформації, одержаної від конфідента під час проведення НС(Р)Д, та залучення конфідента до проведення НС(Р)Д [232, с. 100–101].

На думку Д. Б. Сергєєвої, яку ми поділяємо, конфіденційне співробітництво може бути використане під час проведення таких НС(Р)Д, як спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269 КПК України); аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270 КПК України) та особи (ст. 260 КПК України); контроль за вчиненням злочину (ст. 271 КПК України); виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 272 КПК України); під час негласного отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження (ст. 274 КПК України). Щодо отримання (та використання) інформації від інших осіб, то таку форму конфіденційного співробітництва доцільно використовувати під час проведення усіх НС(Р)Д. Науковець переконана, що використання інформації, отриманої внаслідок такого співробітництва, так само, як і залучення осіб до конфіденційного співробітництва під час проведення НС(Р)Д, не відповідає сутнісним ознакам НС(Р)Д. Такі заходи за своєю природою є забезпечувальними, такими, що покликані сприяти успішному проведенню НС(Р)Д, у процесі яких вони використовуються [233, с. 51–52]. В будь-якому разі, вважаємо, використанню слідчим інформації, здобутої внаслідок конфіденційного співробітництва, під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинюваних у сфері обігу ЛЗ, повинен передувати ретельний її аналіз на достовірність та об'єктивність.

Як бачимо, проведення НС(Р)Д під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинюваних у сфері обігу ЛЗ, можливе лише у тих випадках, коли відомості про злочин та особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб. Тому вдаватися до запропонованих нами видів НС(Р)Д доцільно лише у складних з погляду доказування ситуаціях. Саме завдяки їх проведенню можливо буде вивести з незмінного стану розслідування, отримати доказову чи орієнтувальну інформацію та використати для виконання завдань кримінального судочинства.

Висновки до розділу 3

1. До комплексу С(Р)Д, необхідних для забезпечення якісного провадження досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинюваних у сфері обігу ЛЗ, належать: огляд, допит, одночасний допит, обшук, а також така процесуальна дія, як тимчасовий доступ до речей і документів. Особливості проведення цих С(Р)Д полягають у такому:

- тактика допиту підозрюваного визначається його лінією поведінки та формує такі ситуації: а) підозрюваний визнав свою вину у вчиненні кримінального правопорушення і виконує взяті на себе зобов'язання; б) підозрюваний визнав свою вину частково, в одному або окремих епізодах; в) підозрюваний не визнав свою вину, заявляючи про відсутність у нього умислу в учиненні кримінального правопорушення;
- на тактику допиту свідків впливають такі чинники: ступінь об'єктивної поінформованості осіб про обставини кримінального провадження; позиція щодо розслідування, наявність відкритого або прихованого конфлікту зі слідчим, підозрюваним чи потерпілим;
- в окремих випадках виникає потреба в допиті потерпілих осіб, які безпосередньо постраждали внаслідок вживання ЛЗ чи під час проведення клінічних випробувань, а також представники юридичних осіб, яким внаслідок постачання фальсифікованих ЛЗ були завдані матеріальні збитки;
- проведення ОМП характерне для ситуацій, коли: особа була затримана на місці кримінального правопорушення (вона виготовляє, перевозить, зберігає з метою збуту чи збуває фальсифіковані ЛЗ); виявили постраждалу особу, що внаслідок вживання ЛЗ перебуває у тяжкому стані; під час внутрішніх перевірок у медичних закладах чи аптеках виявили фальсифіковані ЛЗ;
- основними завданнями обшуку є: 1) забезпечення відшкодування матеріальної та компенсації моральної шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням; 2) своєчасне виявлення та вилучення документів, у яких відображені фінансово-господарські та інші операції; 3) виявлення та

вилучення знарядь вчинення кримінального правопорушення та предмета посягання; 4) виявлення та вилучення документів, що посвідчують особу, яка вчинила кримінальне правопорушення; 5) встановлення місця знаходження та затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення.

2. Спеціаліст під час розслідування досліджуваного виду кримінальних правопорушень може залучатися під час проведення С(Р)Д для: збирання криміналістично значущої інформації; застосування технічних засобів та спеціального обладнання; надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складання схем, планів, відбору зразків для експертизи тощо); допомоги у якості перекладача; надання консультативної допомоги; обов'язкової участі як педагога чи психолога. Під час досудового розслідування типовим комплексом судових експертиз є: судово-медична, фармацевтична (фізико-хімічна) та криміналістичні.

3. До комплексу НС(Р)Д, необхідних для забезпечення якісного проведення досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинюваних у сфері обігу ЛЗ, належать: обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи; контроль за вчиненням злочину у формі контрольованої та оперативної закупки; зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж; зняття інформації з електронних інформаційних систем; встановлення місцезнаходження радіоелектронного засобу.

Проведення обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи дає можливість: 1) виявити отруйні, сильнодіючі чи фальсифіковані ЛЗ та вилучити їх зразки; 2) виявити речовини та інші матеріали, що використовувалися для виготовлення цих ЛЗ; 3) виявити та зробити копії документів, в яких містяться відомості про операції з такими ЛЗ чи залучених до цього злочину осіб; 4) виявити та зробити копії документів, які містять інформацію про перебіг випробування ЛЗ тощо. Контроль за вчиненням злочину у формі контрольованої чи оперативної закупки доцільно проводити під час реалізації зібраних оперативними підрозділами матеріалів ОРС. Особливо потрібно зважати на підбір «покупця», а також планування послідовності проведення С(Р)Д (огляду, допиту, обшуку) та отримання з цією метою

відповідних дозволів. Зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж може бути ефективним у разі: 1) коли підозрювана особа спілкується з співучасниками кримінального правопорушення; 2) коли підозрювана особа спілкується з потенційними реалізаторами отруйних, сильнодіючих чи фальсифікованих ЛЗ; 3) коли підозрювана особа оголошена в розшук, але виходить на зв'язок зі своїми родичами, друзями.

ВИСНОВКИ

Одержані наукові результати дають підстави для висловлення пропозицій, що мають важливе теоретичне та практичне значення, зокрема:

1. Фальсифікація ЛЗ перетворилася у глобальну проблему з кінця ХХ ст. і її першопричиною більшість науковців вважає невідповідність нормативно-правової бази країн світу. Для вирішення цієї проблеми зараз функціонує низка міжнародних організацій, що здійснюють контроль за якістю та обігом ЛЗ, а також вживають заходів щодо гармонізації законодавства країн у фармацевтичній сфері (ВООЗ, Всесвітня медична організація, Міжнародна фармацевтична організація та ін.).

В Україні функцію державного контролю за фармацевтичною діяльністю та якістю ЛЗ здійснює Держлікслужба України, а також Державний експертний центр МОЗ України. Крім того, функціонує ДРЛЗУ, що дає змогу швидко отримати інформацію про зареєстровані в Україні ЛЗ. За порушення у сфері обігу ЛЗ передбачається кримінальна відповідальність у ст.ст. 305, 306, 321, 321¹ та 321² ККУ, що утворюють сукупність злочинів, вчинюваних у сфері обігу ЛЗ. Незважаючи на те, що інтерес до проблематики обігу ЛЗ на всіх етапах їх «життєвого» циклу з боку науковців різних галузей знань є доволі великим, наукових розробок щодо організації виявлення та методики розслідування злочинів, вчинюваних у сфері обігу ЛЗ, немає, що потребує прискіпливої уваги до цього питання представників наук оперативно-розшукової діяльності та криміналістики.

2. Криміналістична характеристика як інформаційна модель типових ознак певного виду (групи) кримінальних правопорушень є важливим елементом окремої криміналістичної методики. До структури криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, вчинюваних у сфері обігу ЛЗ, належать: предмет посягання, типовий спосіб вчинення, типова особа злочинця, типові сліди. Безпосереднім предметом посягання є ЛЗ, які з криміналістичної точки зору доцільно класифікувати на такі групи: 1) за суб'єктом створення та

виробництва; 2) за походженням; 3) за місцем виготовлення та реалізації; 4) за способом реєстрації та терміном дії ліцензії; 5) за видом та формою випуску; 6) за способом упакування; 7) за ступенем небезпеки для споживача.

До типових безпосередніх способів вчинення кримінального правопорушення відносять: 1) переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю фальсифікованих ЛЗ; 2) розміщення коштів, отриманих від незаконного обігу отруйних чи сильнодіючих ЛЗ, у банках, на підприємствах, в установах, організаціях та їх підрозділах або придбання на ці кошти об'єктів чи майна з метою продовження незаконного обігу таких ЛЗ; 3) виробництво, виготовлення, придбання, перевезення, пересилання чи зберігання з метою збуту отруйних чи сильнодіючих ЛЗ; 4) збут отруйних чи сильнодіючих ЛЗ; 5) виробництво чи виготовлення отруйних чи сильнодіючих ЛЗ на обладнанні без спеціального на те дозволу; 6) порушення встановлених правил виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, відпуску, обліку, перевезення чи пересилання отруйних чи сильнодіючих ЛЗ; 7) виробництво, виготовлення, придбання, перевезення, пересилання, зберігання з метою збуту завідомо фальсифікованих ЛЗ; 8) збут завідомо фальсифікованих ЛЗ; 9) умисне порушення порядку доклінічного вивчення та клінічних випробувань ЛЗ; 10) фальсифікація результатів клінічних випробувань ЛЗ; 11) порушення встановленого порядку державної реєстрації ЛЗ.

До типових матеріальних слідів кримінального правопорушення доцільно віднести: 1) самі ЛЗ у певній формі; 2) сировина, з якої виготовлялися ЛЗ; 3) обладнання, на якому ЛЗ виготовлялися чи пакувалися; 4) пакувальний матеріал; 5) кошти, отримані від реалізації ЛЗ; 6) мобільні телефони з SIM-картою; 7) різноманітні документи (саме вони, на нашу думку, виконують важливе значення для встановлення механізму злочинної діяльності). До документів, у яких міститься інформація про вчинення досліджуваного виду злочину, належать: ліцензії, що надають право провадження господарської діяльності з виробництва ЛЗ, накладні, Реєстри ЛЗ, договори про постачання,

накази про призначення на посаду чи зарахування на роботу, сертифікат якості, чеки, рецепти, картка амбулаторного хворого тощо.

3. Як основні методи пошуку інформації про готування та вчинення кримінальних правопорушень у сфері обігу ЛЗ оперативним працівникам НПУ доцільно використовувати особистий пошук, оперативний (ініціативний) пошук, розвідувальне опитування та різні види оперативного огляду. Серед основних джерел, які можуть володіти інформацією про вчинення кримінальних правопорушень у сфері обігу ЛЗ та місцезнаходження речей і документів, що в подальшому можуть стати доказами, варто виокремити: працівників медичних закладів та аптек; працівників підприємств, на яких легально виготовляють ЛЗ; осіб, що страждають на різноманітні захворювання та постійно чи разово купляють ЛЗ; працівників, що працюють в установах, які займаються доклінічним дослідженням ЛЗ; осіб, яких залучають до клінічних досліджень ЛЗ. Важливим джерелом отримання інформації про обіг ЛЗ, на якому ґрунтується інформаційно-аналітичне прогнозування, є мережа Інтернет: 1) офіційні веб-сайти міжнародних організацій (ВООЗ, Міжнародна фармацевтична організація, Всесвітня медична організація); 2) офіційні веб-сайти державних установ України, що займаються контролем у сфері обігу ЛЗ (Держлікслужба України і Державний експертний центр МОЗ України), та фармацевтичних компаній («Дарниця», «Фармак») тощо); 3) соціальні мережі.

4. Для початкового етапу досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинюваних у сфері обігу ЛЗ, характерними є такі чотири типові слідчі ситуації: 1) відомості про кримінальне правопорушення внесено до ЄРДР за результатами розгляду заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення громадянином із будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення; 2) відомості про кримінальне правопорушення внесено до ЄРДР на підставі матеріалів ОРД; 3) відомості про кримінальне правопорушення внесено до ЄРДР на підставі матеріалів, зібраних за результатами проведення спеціальних перевірок або з інших гласних джерел;

4) відомості про кримінальне правопорушення внесено до ЄРДР під час розслідування інших кримінальних правопорушень (наприклад, пов'язаних з контрабандою, розповсюдженням наркотичних засобів). На підставі узагальнення судово-слідчої практики запропоновано алгоритми дій слідчого у кожній з наведених слідчих ситуацій.

5. Взаємодія під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинюваних у сфері обігу ЛЗ, – колективна діяльність слідчого органу досудового розслідування та оперативних підрозділів, яка заснована на законі та спільності завдань, що передбачає ефективне використання правових заходів і наявних сил, обумовлена їх компетенцією та формами діяльності. Основне завдання такої взаємодії – підвищення ефективності роботи слідчих та оперативних підрозділів, що полягає у: найдоцільнішому використанні їх сил; максимально ефективному використанні наявних засобів; постійному обміні інформацією; дотриманні вимог законодавства; залученні у разі потреби агентурного апарату, представників громадськості, фахівців різних галузей знань. Особливістю взаємодії є те, що кожен суб'єкт цієї діяльності вживає конкретних заходів у межах, установлених законом повноважень, а їхні дії спрямовані на забезпечення введення оперативно-розшукової інформації у кримінальне судочинство з допомогою процесуальних засобів шляхом провадження відповідних С(Р)Д, НС(Р)Д та ухвалення і реалізації процесуальних рішень.

6. До комплексу С(Р)Д, необхідних для забезпечення якісного провадження досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинюваних у сфері обігу ЛЗ, належать: огляд, допит, одночасний допит, обшук, а також така процесуальна дія, як тимчасовий доступ до речей і документів. Розроблено рекомендації, спрямовані на підвищення результативності вказаних С(Р)Д під час розслідування злочинів, вчинюваних у сфері обігу ЛЗ, що полягають у такому:

– проведення ОМП характерне для ситуацій, коли: особа була затримана на місці події (вона виготовляє, перевозить, зберігає з метою збуту чи збуває фальсифіковані ЛЗ); виявили постраждалу особу, що внаслідок вживання ЛЗ

перебуває у тяжкому стані; під час внутрішніх перевірок у медичних закладах чи аптеках виявили фальсифіковані ЛЗ;

– тактика допиту підозрюваного визначається його лінією поведінки та формує такі ситуації: а) підозрюваний визнав свою вину і виконує взяті на себе зобов'язання; б) підозрюваний визнав свою вину частково, в одному або окремих епізодах; в) підозрюваний не визнав свою вину, заявляючи про відсутність у нього умислу в учиненні кримінального правопорушення. Запропоновано перелік типових запитань до осіб, що підозрюються у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ст.ст. 305, 306, 321, 321¹ та 321² ККУ;

– на тактику допиту свідків впливають такі чинники: ступінь об'єктивної поінформованості осіб про обставини кримінального провадження; позиція щодо розслідування, наявність відкритого або прихованого конфлікту зі слідчим, підозрюваним чи потерпілим. Розроблено класифікацію свідків та запропоновано типовий перелік запитань до них;

– в окремих випадках виникає потреба в допиті потерпілих осіб. В нашому випадку це будуть особи, які безпосередньо постраждали внаслідок вживання ЛЗ чи під час проведення клінічних випробувань, а також представники юридичних осіб, яким внаслідок постачання фальсифікованих ЛЗ були завдані матеріальні збитки. Запропоновано перелік типових запитань до таких осіб з урахуванням специфіки злочину, від якого вони постраждали;

– основними завданнями обшуку є: 1) забезпечення відшкодування матеріальної та моральної шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням; 2) своєчасне виявлення та вилучення документів, у яких відображені фінансово-господарські та інші операції; 3) виявлення та вилучення знарядь вчинення злочину та предмета посягання; 4) виявлення та вилучення документів, що посвідчують особу, яка вчинила кримінальне правопорушення; 5) встановлення місця знаходження та затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення.

7. Напрями використання спеціальних знань під час досудового розслідування охарактеризовані з огляду на їх процесуальну та непроцесуальну

форми. Спеціаліст може залучатися під час проведення С(Р)Д для: збирання криміналістично значущої інформації; застосування технічних засобів та спеціального обладнання; надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складання схем, планів, відбору зразків для експертизи тощо); допомоги у якості перекладача; надання консультативної допомоги (наприклад, звертати увагу слідчого на характерні обставини чи особливості речей і документів); обов'язкової участі як педагога чи психолога. Під час досудового розслідування типовим комплексом судових експертиз є: судово-медична, фармацевтична (фізико-хімічна) та криміналістичні.

Серед особливостей, які потрібно враховувати слідчому під час призначення фармацевтичної експертизи, є таке: 1) для встановлення оригінальності ЛЗ здебільшого застосовують руйнуючі методи, що може унеможливити повторне дослідження одного й того ж об'єкта; 2) за відсутності фармакопейної статті, що містить детальну інформацію про склад, властивості та показники якості ЛЗ, проведення експертизи практично неможливе; 3) для порівняльного дослідження необхідні зразки еталонного препарату; 4) ЛЗ охоплюють і зовнішню, і внутрішню складові, що зазвичай передбачає призначення комплексної судової експертизи.

8. До комплексу НС(Р)Д, необхідних для забезпечення якісного проведення досудового розслідування злочинів, вчинюваних у сфері обігу ЛЗ, належать: обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (с. 267 КПК України); контроль за вчиненням злочину у формі контрольованої та оперативної закупки (ст. 271 КПК України); зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК України); зняття інформації з електронних інформаційних систем (ст. 264 КПК України); установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268 КПК України). Наведені НС(Р)Д можна розділити на ті, що можуть бути безпосередньо проведені слідчим чи працівником оперативного підрозділу, та ті, що проводяться спеціально уповноваженими підрозділами НПУ.

Проведення обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи дає можливість: 1) виявити отруйні, сильнодіючі чи фальсифіковані ЛЗ та вилучити їх зразки; 2) виявити речовини та інші матеріали, що використовувалися для виготовлення цих ЛЗ; 3) виявити та зробити копії документів, в яких містяться відомості про операції з такими ЛЗ чи залучених до цього злочину осіб; 4) виявити та зробити копії документів, які містять інформацію про перебіг випробування ЛЗ тощо. Контроль за вчиненням злочину у формі контрольованої чи оперативної закупки доцільно проводити під час реалізації зібраних оперативними підрозділами матеріалів ОРС. Зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж буде ефективним у разі: 1) коли підозрювана особа спілкується з співучасниками кримінального правопорушення; 2) коли підозрювана особа спілкується з потенційними реалізаторами отруйних, сильнодіючих чи фальсифікованих ЛЗ; 3) коли підозрювана особа оголошена в розшук, але виходить на зв'язок зі своїми родичами, друзями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України від 28.06.1996 р. (зі змінами) URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
2. Тулегенова А. Р., Шопабаев А. Р. История возникновения фальсификации лекарственных средств. *Вестник КазНМУ*. 2017. № 2. С. 311–313.
3. Серикбаев Э. А., Путылина М. С. Фальсификации лекарственных препаратов: методы борьбы и пути решения. *Вестник КазНМУ*. 2017. № 2. С. 288–290.
4. Егоров А. В. О совершенствовании мер борьбы с незаконным оборотом лекарственных средств. *Труды Института государства и права Российской академии наук*. 2014. № 4. С. 106–115.
5. Шолойко Н. В., Матвеева О. В., Гайдук К. С. Історичні передумови створення системи фармаконагляду у світі. *Фармацевтичний журнал*. 2017. № 3–4. С. 3–17.
6. Вікіпедія: Вільна енциклопедія URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Всесвітня_організація_охорони_здоров%27я.
7. Положение о замене лекарственных средств с одинаковыми родовыми названиями: Принято 41-й Всемирной медицинской ассамблеей в сентябре 1989 г. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/990_038.
8. Положение об использовании животных в биомедицинских исследованиях: Принято 41-й Всемирной медицинской ассамблеей в сентябре 1989 г. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/990_037.
9. Забезпечення, контроль якості та стандартизація лікарських засобів: навч.-метод. посібник / за ред. Н. О. Ветютневої. Вінниця: ПП «ДТ Едельвейс і К», 2016. 505 с.
10. О Кодексе Сообщества в отношении лекарственных средств, предназначенных для использования человеком: Директива Европейского парламента и Совета ЕС № 2001/83/ЕС от 06.11.2001 г. URL: http://www.wipo.int/wipolex/ru/text.jsp?file_id=291864.

11. Хмельницька О. А. Удосконалення організації контролю якості лікарських засобів на регіональному рівні: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. фармацевт. наук: спец. 15.00.01. Х., 2007. 22 с.

12. Ковінько О. М., Стахова А. І., Вовк А. П. Фармацевтичний ринок України як рушійний важіль розвитку економіки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. Вип. 11. С. 56–59.

13. Дутчак І. Б. Державне регулювання розвитку фармацевтичного ринку в Україні: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 08.00.03. Львів, 2007. 24 с.

14. Офіційний веб-сайт Державного реєстру лікарських засобів України URL: <http://www.drlz.com.ua>.

15. Про лікарські засоби: Закон України від 04.04.1996 р. (зі змінами) URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/123/96-вр>.

16. Про затвердження Порядку державної реєстрації (перереєстрації) лікарських засобів і розмірів збору за їх державну реєстрацію (перереєстрацію): Постанова Кабінету Міністрів України від 26.05.2005 р. № 376 URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376-2005-п>.

17. Про затвердження Переліків отруйних та сильнодіючих лікарських засобів: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 17.08.2007 р. № 490 URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1007-07>.

18. Про затвердження Переліку лікарських засобів, заборонених до рекламування, які відпускаються без рецепта: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 06.11.2012 р. № 876 (зі змінами) URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1948-12/paran13#n13>.

19. Настанова СТ-Н МОЗУ 42-1.1:2013 Лікарські засоби. Належна регуляторна практика: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 28.05.2013 р. № 247 URL: <http://www.gmpua.com/World/Ukraine/nastanova42112013.pdf>.

20. Про затвердження Положення про Державну службу України з лікарських засобів та контролю за наркотиками: Постанова Кабінету Міністрів України від 12.08.2015 р. № 647 URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/248463345>.

21. Про ліцензування видів господарської діяльності: Закон України від 02.03.2015 р. (зі змінами) URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19>.

22. Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з виробництва лікарських засобів, оптової та роздрібною торгівлі лікарськими засобами, імпорту лікарських засобів (крім АФМ): Постанова Кабінету Міністрів України від 30.11.2016 р. № 929 (зі змінами) URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929-2016-п/paran12#n12>.

23. Офіційний веб-сайт Державного експертного центру Міністерства охорони здоров'я України URL: www.dec.gov.ua.

24. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності: Закон України від 05.04.2007 р. (зі змінами) URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-16>.

25. Про Порядок функціонування інтегрованої автоматизованої системи державного нагляду (контролю), внесенням відомостей до неї та строки розміщення цих відомостей: Постанова Кабінету Міністрів України від 24.05.2017 р. № 387 URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/387-2017-п#n8>.

26. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. (зі змінами) URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.

27. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. (зі змінами) URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

28. Сілантьєва О. В. Обґрунтування оптимізації системи етичної експертизи в наукових дослідженнях лікарських засобів на етапі клінічних випробувань: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. мед. наук: спец. 14.02.03. К., 2009. 24 с.

29. Чумак Л. П. Технологія ліків в Україні в історичному аспекті (XVIII–XIX ст.) і створення науково обґрунтованих ретроспективних лікарських засобів: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. фармацевт. наук: спец. 15.00.01. К., 2000. 14 с.

30. Друговіна О. А. Удосконалення тари й упаковки для продукції вітчизняної фармацевтичної промисловості: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. фармацевт. наук: спец. 15.00.01. К., 2002. 17 с.

31. Паршина Н. І. Організаційно-методичне забезпечення якості лікарських засобів на територіальному рівні (на прикладі м. Києва): автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. фармацевт. наук: спец. 15.00.01. К., 2004. 18 с.

32. Федорова Л. О. Організаційне забезпечення якості лікарських засобів на етапах реалізації та медичного застосування: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. фармацевт. наук: спец. 15.00.01. К., 2006. 19 с.

33. Гала Л. О. Розробка основних принципів та підходів до безрецептурного відпуску лікарських засобів населенню в Україні: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. фармацевт. наук: спец. 15.00.01. Х., 2002. 19 с.

34. Коляда В. В. Удосконалення організаційно-правової системи регулювання обігу рецептурних і безрецептурних лікарських засобів: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. фармацевт. наук: спец. 15.00.01. Х., 2007. 19 с.

35. Беліченко А. В. Державне регулювання забезпечення населення лікарськими засобами: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. наук з держ. управління: спец. 25.00.02. Х., 2010. 18 с.

36. Кряж М. С. Державна політика забезпечення соціально вразливих верств населення України лікарськими засобами: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. наук з держ. управління: спец. 25.00.02. Х., 2010. 16 с.

37. Герасименко І. А. Управління системою фармацевтичного забезпечення населення як складова економічної безпеки України: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. економіч. наук: спец. 08.00.03. Донецьк, 2011. 23 с.

38. Пашков В. М. Особливості правового регулювання обігу лікарських засобів: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.04. Х., 2005. 20 с.

39. Дорошева О. М. Правове регулювання імпорту лікарських засобів: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.04. Донецьк, 2009. 20 с.

40. Куц Л. І. Господарсько-правове регулювання виробництва та торгівлі лікарськими засобами: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.04. Донецьк, 2004. 22 с.

41. Бардакова Л. В. Адміністративно-правові засади контролю за обігом лікарських засобів: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Запоріжжя, 2014. – 20 с.

42. Баулін Ю. В. Організований наркобізнес: поняття, форми, підстави кримінальної відповідальності / за заг. ред. Ю. В. Бауліна, Л. В. Дорош. Х.: Право, 2005. 256 с.

43. Бублейник В. А. Боротьба з незаконним збутом наркотичних засобів: кримінально-правовий та кримінологічний аспект: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. Дніпропетровськ, 2007. 20 с.

44. Музика А. А. Незаконний обіг наркотичних засобів в Україні (кримінально-правове та кримінологічне дослідження): автореф. дис. на здоб. наук. ступ. д-ра. юрид. наук: спец. 12.00.08. К, 1998. 64 с.

45. Никифорчук Д. Й. Теоретичні та практичні засади протидії незаконному обігу наркотичних засобів: монографія. К.: КНУВС, 2009. 328 с.

46. Сорока С. О. Контрабанда наркотичних засобів: проблеми протидії: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. Львів, 2010. 20 с.

47. Старук Ю. О. Кримінальна відповідальність за використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. К, 2010. 17 с.

48. Коваленко І. А. Кримінальна відповідальність за фальсифікацію та обіг фальсифікованих лікарських засобів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2017. 257 с.

49. Гук О. Г. Розслідування фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. К, 2016. 19 с.

50. Варданян Г. А. Преступления в сфере теневого фармацевтического рынка как объект криминалистического научного анализа. *Известия ТулГУ. Экономические и юридические науки*. 2016. № 1–2. С. 250–258.

51. Варданян Г. А. Типичные категории свидетелей по делам о преступлениях в сфере теневого фармацевтического рынка и особенности их допроса. *Известия ТулГУ. Экономические и юридические науки*. 2017. № 1–2. С. 47–54.

52. Варданян Г. А. Методика расследования преступлений, связанных с производством и обращением не соответствующих лицензионно-разрешительным требованиям и (или) фальсифицированных, недоброкачественных, незарегистрированных лекарственных средств, медицинских изделий или биологически активных добавок: автореф. дис. на соиск. уч. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.12 «Криминалистика, судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность». Ростов н/Д, 2015. 26 с.

53. Гуркин М. А. Криминалистическая оценка социальных, экономических и правовых предпосылок формирования организованной преступности в сфере незаконного производства и обращения лекарственных средств. *Известия ТулГУ. Экономические и юридические науки*. 2017. № 1–2. С. 86–96.

54. Гуркин М. А. Типичные следственные ситуации и следственные версии, складывающиеся при расследовании незаконного производства и обращения фальсифицированных, недоброкачественных и незарегистрированных лекарственных средств. *Известия ТулГУ. Экономические и юридические науки*. 2015. № 4–2. С. 136–142.

55. Соловьев О. Д., Тимченко А. В. Использование специальных знаний при выявлении фальсифицированных и контрафактных лекарственных средств. *Вестник Нижегородской академии МВД России*. 2017. № 4 (40). С. 212–216.

56. Толстухина Т. В., Гуркин М. А. Использование специальных знаний при расследовании незаконного производства и обращения фальсифицированных, недоброкачественных и незарегистрированных

лекарственных средств. *Известия ТулГУ. Экономические и юридические науки*. 2015. № 3–2. С. 36–41.

57. Щур Б. В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик: монографія. Х.: Харків юридичний, 2010. 320 с.

58. Чернявський С. С. Криміналістична характеристика злочинів: порівняльний аналіз наукових концепцій. *Науковий вісник КНУВС*. 2010. № 1. С. 137–146.

59. Ларкін М. О. Криміналістична характеристика злочинів проти особи, що вчиняються на ґрунті етнорелігійних ворожнеч. *Вісник Запорізького юридичного інституту*. 2009. № 4. С. 196–202.

60. Журавель В. А. Криміналістична характеристика злочинів: проблеми формування та застосування. *Вісник Академії правових наук України*. 2008. № 4 (55). С. 202–213.

61. Шиканов В. И. Теоретические основы тактических операций в расследовании преступлений. Иркутск: Изд. Иркутского ун-та, 1983. 200 с.

62. Коваль Ю. Є. Аналіз поняття та структури криміналістичної характеристики крадіжок особистого майна пасажирів залізничного транспорту. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2013. Вип. 3. Том. 2. С. 134–137.

63. Бахин В. П. Криминалистика. Проблемы и мнения (1962–2002): монографія. К., 2002. 268 с.

64. Місюра Н. М. Поняття криміналістичної характеристики злочинів та її значення в методиці розслідування. *Вісник Запорізького юридичного інституту*. 2010. № 2. С. 242–248.

65. Литвин А. А. Структура криміналістичної характеристики злочинів, вчинюваних у сфері обігу лікарських засобів. *Правове життя: сучасний стан та перспективи розвитку*: збірник матеріалів міжнародної наук.-практ. конференції (м. Запоріжжя, 29–30 травня 2015 р.). Запоріжжя: ГО «Істина», 2015. Ч. II. С. 101–104.

66. Степанюк Р. Л. Проблеми формування криміналістичної характеристики окремих видів і груп злочинів. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2013. № 5. С. 173–180.

67. Литвин А. А. Криміналістична класифікація лікарських засобів. *Міжнародні та національні правові виміри забезпечення стабільності*: матеріали міжнародної наук.-практ. конференції (м. Львів, 17–18 квітня 2015 р.). Львів: Центр правничих ініціатив, 2015. С. 115–117.

68. Образцов В. А. Криминалистическая классификация преступлений. Красноярск: Изд-во Красноярского ун-та, 1988. 176 с.

69. Головин А. Ю. Базовые криминалистические классификации преступлений. *Известия Тульского государственного университета. Экономические и юридические науки*. 2013. № 2–2. С. 31–40.

70. Кєптене М. П. Поняття та криміналістична класифікація серійних вбивств. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2013. № 6–1. Т. 2. С. 187–191.

71. Про затвердження Порядку проведення експертизи реєстраційних матеріалів на лікарські засоби, що подаються на державну реєстрацію (перереєстрацію), а також експертизи матеріалів про внесення змін до реєстраційних матеріалів протягом дії реєстраційного посвідчення: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 26.08.2005 р. № 426 (зі змінами) URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1069-05>.

72. Про затвердження Порядку ввезення на територію України незареєстрованих лікарських засобів, стандартних зразків, реагентів: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 26.04.2011 р. № 237 (зі змінами) URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0965-11>.

73. Про затвердження Переліків назв лікарських форм та упаковок для лікарських засобів: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 20.07.2006 р. № 500 (зі змінами) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0500282-06>.

74. Литвин А. А. Криміналістична характеристика злочинів, вчинюваних у сфері обігу лікарських засобів. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 4. С. 160–164.

75. Гончарова Д. И. Фальсификации лекарственных средств. *Символ науки: Международный научный журнал*. 2015. № 3. С. 151–152.

76. Препьялов А. Фальсифицированные лекарственные средства на рынке Российской Федерации. *Редемуум*. 2006. Март URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/falsifitsirovannye-lekarstvennyye-sredstva-na-rynke-rossiyskoj-federatsii>.

77. Зуйков Г. Г. Криминалистическое учение о способе совершения преступления: автореф. дис. на соиск. уч. степ. д-ра юрид. наук: спец. 12.00.09. М., 1970. 31 с.

78. Уткин М. С. Особенности расследования и предупреждения хищений в потребительской кооперации: автореф. дис. на соиск. уч. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Свердловск, 1975. 22 с.

79. Айвазова О. В., Варданян Г. А. Криминалистическое учение о способе преступления как теоретико-методологическая основа для формирования классификации способов совершения преступлений в сфере производства и оборота фальсифицированных лекарственных средств. *Философия права*. 2015. № 1 (68). С. 63–67.

80. Фармацевтические и юридические аспекты фальсификации лекарственных средств / Ю.Н. Аксенова-Сорохтей, В. Е. Новиков, Е. В. Пожилова и др. *Вестник Смоленской ГМА*. 2016. Т. 15. № 2. С. 102–111.

81. Литвин А. А. Типові способи вчинення злочинів, вчинюваних у сфері обігу лікарських засобів. *Стан та перспективи розвитку юридичної науки: матеріали міжнародної наук.-практ. конференції (м. Дніпропетровськ, 4–5 вересня 2015 р.)*. Дніпропетровськ: ГО «Правовий світ», 2015. С. 97–100.

82. Коваленко І. А. Фальсифікація лікарських засобів та обіг фальсифікованих лікарських засобів: склад злочину. *Науковий вісник*

Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2014. № 7. С. 180–183.

83. Абакіна–Пілявська Л. М. Причетність до злочину у кримінальному праві України: становлення, сучасний стан та перспективи розвитку: монографія. Одеса: Юридична література, 2015. 212 с.

84. Белкин Р. С. Курс советской криминалистики: учебник в 3-х томах. М., 1979. Т. 3. 537 с.

85. Салтевский М. В. Криминалистика: учеб. пособие. М.: Инфра-М, 1996. 433 с.

86. Криміналістика: навч. посібник / А. Ф. Волобуєв, О. О. Волобуєва, О. А. Самойленко та ін.; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва. К.: КНТ, 2011. 504 с.

87. Завадський О. М. Слідова картина як структурний елемент криміналістичної характеристики розбійних нападів, учинених організованою групою. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2011. № 24. С. 297–304.

88. Дикунов А. И. Криминалистический анализ следовой картины расследуемого события с признаками преступления: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. М., 2005. 186 с.

89. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. (зі змінами) URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

90. Костенко М. В. Криміналістична характеристика вбивств на замовлення: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Х., 2003. 20 с.

91. Про затвердження Порядку контролю якості лікарських засобів під час оптової та роздрібною торгівлі: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 29.09.2014 р. № 677 (зі змінами) URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1515-14>.

92. Про затвердження Порядку проведення доклінічного вивчення лікарських засобів та експертизи матеріалів доклінічного вивчення лікарських засобів: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 14.12.2009 р. № 944 URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0053-10>.

93. Про затвердження Порядку проведення клінічних випробувань лікарських засобів та експертизи матеріалів клінічних випробувань і Типового положення про комісії з питань етики: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 23.09.2009 р. № 690 URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1010-09>.

94. Вирок Золочівського районного суду Львівської області від 16.12.2013 р. у справі № 445/2271/13-к URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/43835904>.

95. Варданян Г. А. Криминалистически значимые особенности организованных групп, осуществляющих производство и оборот фальсифицированных лекарственных средств, как информационный ориентир для организации раскрытия и расследования указанных преступлений. *Известия ТулГУ. Экономические и юридические науки*. 2014. № 3–2. С. 97–104.

96. Мороз В. Г. Поняття місця вчинення злочину як ознака об'єктивної сторони злочину. *Юридичні науки*. 2014. № 5. С. 132–136.

97. Рудницька Ю. В. Характеристика обстановки вчинення крадіжок неповнолітніх. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 2. С. 265–267.

98. Вирок Святошинського районного суду м. Києва від 19.04.2017 р. у справі № 759/3528/17 URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/66068563>.

99. Варданян Г. А. Роль криминалистической виктимологии в исследовании криминалистически значимых особенностей потерпевших по уголовным делам о преступлениях в сфере теневого фармацевтического рынка. *Вестник Восточно-Сибирского института МВД России*. 2017. № 4 (83). Ч. 1. С. 37–44.

100. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 р. (зі змінами) URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>.

101. Офіційний сайт Національної поліції України URL: <https://www.npu.gov.ua/about/struktura/struktura>.

102. Шевчук О. Ю. Правова характеристика принципів оперативно-розшукової діяльності. *Науковий вісник НАВС*. 2013. № 1. С. 255–262.

103. Найдъон Ю. О. Принципи діяльності уповноважених оперативних підрозділів як фундаментальні засади дотримання законності. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 2. С. 226–230.

104. Оперативно-розыскная деятельность: учебник / под ред. К. К. Горяинова, В. С. Овчинского, Г. К. Синилова, А. Ю. Шумилова. 2-е изд., доп. и перераб. М.: Инфра-М, 2004. 848 с.
105. Овчинский С. С. Оперативно-розыскная информация / под ред. А. С. Овчинского, В. С. Овчинского. М.: Инфра-М, 2000. 367 с.
106. Шаповал О. О. Поняття та сутність оперативного пошуку. *Науковий вісник НАВС*. 2017. № 2 (103). С. 149–159.
107. Погорецький М., Шеломенцев В. Пошукові ознаки об'єктів оперативного пошуку: поняття та сутність. *Вісник Академії управління МВС*. 2010. 4 (16). С. 114–122.
108. Ткаченко В. І. Пошукові ознаки об'єктів, що становлять оперативний інтерес для суб'єктів оперативно-розшукової протидії контрабанді наркотиків. *Форум права*. 2017. № 5. С. 395–401.
109. Шаповалов О. О. Правові основи проведення оперативно-розшукових заходів при виявленні ознак злочинів // Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. «Оперативно-розшукова діяльність Національної поліції: проблеми теорії та практики (м. Дніпро, 20 жовт. 2017 р.): у 2-х ч. Дніпро: ДДУВС, 2017. Ч. 1. С. 102–104.
110. Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах: Закон України від 05.07.1994 р. (зі змінами) URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94-вр>.
111. Правове регулювання відносин в мережі Інтернет: монографія / А. П. Гетьман, Ю. Є. Атаманова, В. С. Мілаш та ін.; за ред. С. В. Глібка, К. В. Єфремової. Х.: Право, 2016. 360 с.
112. Татарова В. С. Особливості правового регулювання мережі Інтернет. *Управління розвитком*. 2014. № 6 (169). С. 105–108.
113. Офіційний веб-сайт глобальної статистики URL: <http://gs.statcounter.com/search-engine-market-share>.
114. Глобальний веб-сайт Всесвітньої організації охорони здоров'я URL: <https://www.who.int/countries/ukr/ru/#>.

115. Офіційний веб-сайт Всесвітньої медичної асоціації URL: <https://www.wma.net>.

116. Офіційний веб-сайт Міжнародної фармацевтичної організації URL: <https://www.fip.org>.

117. Офіційний веб-сайт Асоціації представників міжнародних фармацевтичних виробників України URL: <http://airm.org.ua/pro-airm-ukrayina>.

118. Офіційний веб-сайт Державної служби України з лікарських засобів та контролю за наркотиками URL: <http://dls.gov.ua>.

119. Деякі питання державного регулювання цін на лікарські засоби і виробу медичного призначення: Постанова Кабінету Міністрів України від 25.03.2009 р. № 333 (зі змінами) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2009-p#n15>.

120. Офіційний веб-сайт Національного переліку основних лікарських засобів URL: <https://www.natsperelik.com.ua>.

121. Офіційний веб-сайт Фармацевтичної фірми «Дарниця» URL: <http://www.darnitsa.ua>.

122. Офіційний веб-сайт ПАТ «Фармак» URL: <https://farmak.ua>.

123. Офіційний веб-сайт корпорації «Артеріум» URL: <http://www.arterium.ua>.

124. Офіційний веб-сайт Фармацевтичної компанії «Здоров'я» URL: <https://zt.com.ua>.

125. Гель І. В. Соціальні мережі як джерело інформації при розслідуванні і розкритті злочинів. *Грані права: XXI століття*: матер. всеукр. наук.-практ. конференції (м. Одеса, 19 травня 2018 р.). У 2-х т. Т. 2; уклад.: Ю. Д. Батан, М. В. Сиротко та ін. Одеса: Гельветика, 2018. С. 370–372.

126. Руденко М. М. Тактика оперативного опитування у справах про організовану злочинність. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2009. № 21. С. 115–124.

127. Методи оперативно-розшукової діяльності: навч.-практ. посібник / В. А. Некрасов, Б. В. Індиченко, В. В. Матвійчук. К.: РВВ МО України, 2005. 208 с.

128. Постанова Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 16.03.2017 р. у справі № 671/463/15-к URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/66203468>.

129. Тищенко В. В. Слідчі ситуації в методиці розслідування злочинів: поняття, класифікація, значення. *Актуальні проблеми держави і права*. 2004. Вип. 22. С. 961–965.

130. Карпенко Р. В. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування заподіяння тілесних ушкоджень, учинених неповнолітніми. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. Вип. 4. Том. 2. С. 94–100.

131. Васильев А. Н., Яблоков Н. П. Предмет, система и теоретические основы криминалистики. М.: Изд-во МГУ, 1984. 143 с.

132. Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз): монографія. Х.: Харків юридичний, 2007. 432 с.

133. Шевчук В. М. Слідча ситуація: поняття, структура, види та їх значення для оптимізації розслідування злочинів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 1. С. 146–150.

134. Пиріг І. В., Чернецька О. А. Теорія і практика розслідування незаконного перевезення наркотичних засобів залізничним транспортом: монографія. Дніпро: ДДУВС, 2017. 156 с.

135. Дунаєвська Л. Г., Маркевич Я. С. Слідчі ситуації при розслідуванні «медичних» злочинів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. 2015. Вип. 32. Т. 3. С. 126–128.

136. Шевчук В. М. Основи методики розслідування контрабанди: навч. посібник. Х.: НЮАУ, 2001. 49 с. URL: <http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/405/1/020.html>.

137. Фурман Я. В. Основи методики розслідування контрабанди культурних цінностей: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. К., 2009. 20 с.

138. Аркуша Л. І. Основи виявлення та розслідування легалізації доходів, одержаних у результаті організованої злочинної діяльності: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. д-ра юрид. наук: спец. 12.00.09. Одеса, 2011. 40 с.

139. Особливості розслідування незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів: методичні рекомендації для практичних підрозділів Національної поліції України. Х.: ХНУВС, 2017. 76 с.

140. Стецик Б. В. Методика розслідування незаконної лікарської діяльності: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Львів, 2016. 245 с.

141. Пчеліна О. В. Тактичні завдання розслідування злочинів і криміналістична методика. *Криміналістичний вісник*. 2012. № 2 (18). С. 48–52.

142. Шевчук В. М. Значення тактичних завдань для побудови та реалізації типових тактичних операцій у кримінальному провадженні. *National law journal: theory and practice*. 2016. Octombrie. P. 204–207.

143. Костенко М. В. Щодо особливостей розслідування злочинів, вчинених організованими групами. *Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна*. 2017. Вип. 24. С. 148–150.

144. Степанюк Р. Л. Тактичні завдання розслідування злочинів, вчинюваних у бюджетній сфері України. *Вісник ХНУВС*. 2012. № 1 (56). С. 141–146.

145. Литвин А. А. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування злочинів, вчинюваних у сфері обігу лікарських засобів. *Розвиток сучасного права в умовах глобальної нестабільності: матеріали міжнародної наук.-практ. конференції (м. Одеса, 8–9 вересня 2017 р.)*. Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2017. С. 84–88.

146. Дараган В. В. Щодо алгоритму дій слідчих та оперативних підрозділів працівників Національної поліції на початковому етапі розслідування вимагання одержання неправомірної вигоди службовою особою, яка займає відповідальне становище. *Оперативно-розшукова діяльність Національної поліції: проблеми теорії та практики: матеріали Всеукр. наук.-практ.*

конференції (м. Дніпро, 20 жовтня 2017 р.). у 2-х ч. Дніпро: ДДУВС, 2017. Ч. 1. С. 31–34.

147. Ларин А. М. Расследование по уголовному делу: процессуальные функции. М.: Юрид. лит., 1986. 160 с.

148. Дубровицкая Л. П., Лузгин И. М. Планирование расследования: учеб. пособие. М.: Наука, 1972. 185 с.

149. Колесниченко А. Н., Матусовский Г. А. О системе версий и методике их построения. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 1970. № 7. С. 7–13.

150. Белкин Р. С. Курс криминалистики: в 3 т. М.: Юристъ, 1997. Т. 3: Криминалистические средства, приемы и рекомендации. 480 с.

151. Криминалистика: учебник / Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Россинская; под ред. Р. С. Белкина. М.: Норма-Инфра, 1999. 990 с.

152. Виноградов А. І. Висунення версій при розслідуванні кримінальних правопорушень, передбачених ст. 247 КК України. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2014. № 2 (10). С. 1–12.

153. Москаленко Г. В. Побудова типових слідчих версій на початковому етапі розслідування злочинів. *Форум права*. 2011. № 4. С. 493–499.

154. Литвин А. А. Типові слідчі версії початкового етапу розслідування злочинів, вчинюваних у сфері обігу лікарських засобів. *Верховенство права та правова держава: матеріали міжнародної наук.-практ. конференції (м. Ужгород, 15–16 вересня 2017 р.)*. Ужгород: Ужгор. націон. унів-т. С. 193–196.

155. Кобзар О. Ф. Взаємодія як вид соціальної діяльності в боротьбі зі злочинністю. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2011. № 3. С. 25–27.

156. Книженко С. О. Форми взаємодії при розслідуванні злочинів: сучасний стан та шляхи вдосконалення. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*. Серія «Право». 2014. Вип. 17. С. 184–187.

157. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та

розслідуванні: Наказ МВС України від 07.07.2017 р. № 575 URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17>.

158. Степанюк Р. Л., Заяць Д. Д. Взаємодія під час досудового розслідування економічних злочинів. *Форум права*. 2014. № 1. С. 460–465.

159. Дунаєва А. В. Взаємодія слідчого та оперативного підрозділу органу внутрішніх справ під час розшуку підозрюваного. *Часопис Академії адвокатури України*. 2013. № 18. С. 1–7.

160. Ромців О. І. Взаємодія слідчого з оперативними працівниками з метою подолання протидії під час розслідування злочинів у сфері господарської діяльності. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 4. С. 427–430.

161. Ляш А. О. Проблеми взаємодії слідчого з оперативними підрозділами органів внутрішніх справ у сучасних умовах. *Використання сучасних досягнень науки і практики у підвищенні ефективності боротьби зі злочинністю*: матеріали наук.-практ. конф. К.: НАВС України, 2000. С. 123–127.

162. Пчеліна О. В. Щодо поняття та сутності взаємодії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності. *Национальный юридический журнал: теория и практика*. 2015. № 1 (11). С. 167–172.

163. Абламський С. Є., Юхно О. О., Лук'яненко Ю. В. Взаємодія слідчого з органами і підрозділами при розкритті та розслідуванні кримінальних правопорушень: навч. посібник / за заг. ред. О. О. Юхна. Х., 2017. 152 с.

164. Марушев А. Д. Принципи взаємодії слідчого з учасниками досудового слідства. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2011. Вип. 11. С. 133–138.

165. Малюга В. М. Форми, види і тактичні засоби взаємодії слідчого у кримінальному провадженні. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 1. С. 125–131.

166. Ортинський В. Л. Особливості взаємодії оперативних підрозділів з органами досудового розслідування під час виявлення та розслідування економічних злочинів. *Журнал східноєвропейського права*. 2015. № 21. С. 144–151.

167. Щербина Л. І. Взаємодія органів досудового слідства з оперативними підрозділами. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2015. № 14. Том. 2. С. 114–116.

168. Литвин А. А. Взаємодія слідчого з оперативними підрозділами під час розслідування злочинів у сфері обігу лікарських засобів. *Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах*: збірник матер. міжнарод. наук.-практ. конференції (м. Львів, 10 листопада 2017 р.). Львів: ЛьвДУВС, 2017. С. 138–140.

169. Взаємодія слідчого з іншими підрозділами під час досудового розслідування: навч. посібник / Р. І. Благута, А. І. Кунтій, А. Я. Хитра. Львів: ЛьвДУВС, 2018. 204 с.

170. Грибовський О. В. Взаємодія оперативних і слідчих підрозділів під час виявлення, припинення та розслідування неправомірної вигоди. *Науковий вісник НАВС*. 2015. № 1. С. 246–254.

171. Сливенко В. Р., Василичук В. І. Шляхи удосконалення протидії злочинам при здійсненні державних закупівель. *Правове, організаційне та методичне забезпечення діяльності підрозділів ДСБЕЗ*: тези доповідей та повідомлень учасників Всеукраїнської наук.-практ. конференції (м. Львів, 10 червня 2011 р.). Львів: ЛьвДУВС, 2011. С. 215–217.

172. Погорецький М. А. Поняття, зміст та структура кримінального процесу. *Право України*. 2013. № 11. С. 180–188.

173. Сергєєва Д. Б., Старенький О. С. Слідчі (розшукові) дії як засоби отримання доказів у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх: до визначення поняття. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 1. С. 81–89.

174. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т. 1 / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. Х.: Право, 2012. 768 с.

175. Шепітько В. Ю. Тактика огляду місця події: конспект лекцій. Х.: УДЮА, 1994. 20 с.

176. Огляд місця події при розслідуванні окремих видів злочинів: наук.-практ. посібник / за ред. Н. І. Клименко. К.: Юрінком Інтер, 2005. 216 с.

177. Слідчі (розшукові) дії: навч. посібник / О. В. Авраменко, Р. І. Благути, Ю. В. Гуцуляк та ін.; за заг. ред. Р. І. Благути та Є. В. Пряхіна. Львів: ЛьвДУВС, 2013. 416 с.
178. Пряхін Є. В. Слідча тактика: навч. посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2011. 116 с.
179. Литвин А. А. Особливості тактики огляду місця події під час розслідування злочинів, учинюваних у сфері обігу лікарських засобів. *Юридичний науковий журнал*. 2018. № 1. С. 200–203.
180. Криміналістика: підручник / Р. І. Благути, О. І. Гарасимів, О. М. Дуфенюк та ін.; за заг. ред. Є. В. Пряхіна. 3–тє вид., переробл. та допов. Львів: ЛьвДУВС, 2016. 948 с.
181. Тіщенко С. О. Особливості організації і тактики проведення огляду місця події. *Науковий вісник ДДУВС*. 2014. № 4. С. 409–413.
182. Зарубенко О. В. Тактика огляду документів у кримінальному провадженні. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2012. Вип. 29. С. 240–250.
183. Подголин Е. Е. Тактика следственных действий: учеб. пособие; под ред. И. Е. Быховского. 2-е изд., перераб. и доп. Л.: Инс-т усовершенств. следств. работы, 1986. 86 с.
184. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. професорів В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. К.: Юстініан, 2012. 1224 с.
185. Следственные действия: психология, тактика, технология: учеб. пособие / М. И. Еникеев, В. А. Образцов, В. Е. Эминов. М.: Проспект, 2011. 216 с.
186. Коновалова В. Е. Допрос: тактика и психология: учеб. пособие. Х., 1999 URL: <http://yurpsy.com/files/ucheb/konovalova/02.htm>.
187. Чаплинський К. О. Тактика проведення окремих слідчих дій: монографія. Дніпропетровськ: ДДУВС, 2006. 308 с.

188. Образцов В. А., Богомолова С. Н. Допрос потерпевшего и свидетеля на предварительном следствии. М.: Омега-Л, ИМПЭ им. А. С. Грибоедова, 2003. 160 с.

189. Климчук М. П., Фурман Я. В. Тактичні особливості допиту підозрюваних – членів організованих злочинних угруповань. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 1. С.174–177.

190. Литвин А. А. Особливості тактики допиту підозрюваної особи під час розслідування злочинів, учинюваних у сфері обігу лікарських засобів. *Visegrad journal on human rights*. 2018. № 3. Р. 120–125.

191. Сольонова О. О. Поняття та значення показань потерпілого. *Юридичний часопис НАВС*. 2015. № 1. С. 157–166.

192. Кашканова Н. Г. Правове регулювання клінічних випробувань лікарських засобів та їхнє місце в медико-біологічному дослідженні людини. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2015. № 4. С. 80–88.

193. Лисаченко С. Л. Проблеми проведення допиту на стадії досудового розслідування. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 6. С. 364–368.

194. Чаплинська Ю. А. Одночасний допит раніше допитаних осіб (організаційний аспект). *Науковий вісник ДДУВС*. 2013. № 1. С. 548–555.

195. Котюк О. І. Мета, фактичні та процесуальні підстави одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб потребують уточнення. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 1. С. 26–32.

196. Карпушин С. Ю. Проведення одночасного допиту у кримінальному провадженні. *Право і суспільств*. 2015. № 5–2. С. 238–242.

197. Поліванова І. О. Психологічні і тактичні засади одночасного допиту кількох вже допитаних осіб. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія «Право». 2017. Вип. 23. С. 155–157.

198. Литвин А. А. Особливості одночасного допиту під час розслідування злочинів, вчинюваних у сфері обігу лікарських засобів. *Актуальні питання реформування правової системи України: матеріали міжнар. наук.-практ.*

конференції (м. Дніпро, 6–7 липня 2018 р.). Дніпро: ГО «Правовий світ», 2018. С. 96–99.

199. Керевич О. В. Тактичні та процесуальні особливості проведення обшуку житла чи іншого володіння особи. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. № 71. С. 379–385.

200. Шаповал О. В. Особливості організаційно-тактичного забезпечення обшуку під час розслідування економічних злочинів. *Судова апеляція*. 2015. № 4 (45). С. 71–79.

201. Бишевец О. В. Тактико-психологічне забезпечення обшуку у кримінальному провадженні. *Национальный юридический журнал: теория и практика*. 2015. Март. С. 125–130.

202. Амеліна А. С. Тактика проведення обшуку по податкових злочинах (за новим КПК України). *Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право)*. 2013. № 2 (61). С. 181–185.

203. Бортун М. Процесуальні аспекти проведення обшуку. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2017. № 3. С. 28–35.

204. Сергєєва Д. Б., Шаповал О. В. Організація і тактика тимчасового доступу до документів під час розслідування економічних злочинів. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 3. С. 113–119.

205. Тищенко В. В. Щодо використання спеціальних знань у кримінальному провадженні // Матеріали Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конференції (м. Одеса, 27 листопада 2013 р.). Одеса: Юридична література, 2013. С. 349–353.

206. Бишевец О. В. Використання спеціальних знань у доказуванні в кримінальних провадженнях. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 2. С. 187–193.

207. Кураткіна Н. В. Використання спеціальних знань у кримінальному провадженні України. *Вісник Академії адвокатури України*. 2015. № 1 (35). С. 71–73.

208. Про затвердження Інструкції про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби МВС України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 03.11.2015 р. № 1339 URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/z1392-15>.

209. Паладійчук О. Ю. Значення судової експертизи у вирішенні завдань кримінального провадження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. 2015. Вип. 34. Т. 3. – С. 87–89.

210. Файзрахманов Н. Ф. Об экспертизе фальсифицированных и недоброкачественных лекарственных средств в уголовном производстве. *Вестник Академии экономической безопасности МВД России*. 2011. № 8. С. 122–126.

211. Експертизи в судовій практиці: навч. посібник / В. Г. Гончаренко, В. Є. Бергер, Л. П. Булига та ін. К.: Либідь, 1993. 197 с.

212. Експертизи у судовій практиці: наук.-практ. посібник / за заг. ред. В. Г. Гончаренка. 2-ге вид., перероб. і допов. К.: Юрінком Інтер, 2010. 400 с.

213. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: Наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змінами) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>

214. Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні: Наказ ГПУ, МВС України, СБУ, АДПСУ, МФУ та МЮУ від 16.11.2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1687/5 [URL] <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12>.

215. Богатирьова О., Тагієв С. Особливості провадження окремих негласних слідчих (розшукових) дій. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2015. № 1. С. 17–24.

216. Багрій М. В., Луцик В. В. Процесуальні аспекти негласного отримання інформації: вітчизняний та зарубіжний досвід: монографія. Х.: Право, 2017. 376 с.

217. Татаров О. Ю. Окремі проблеми при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 3. С. 69–77.

218. Полухович О. І. Проблемні питання судового розгляду клопотань про надання дозволу на проведення негласних слідчих (розшукових) дій. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. 2016. Вип. 41. Т. 2. С. 172–176.

219. Настільна книга професійного судді (кримінальне провадження) / Н. О. Марчук, В. В. Касько, Р. О. Куйбіда, М. І. Хавронюк та ін.; за ред. Н. О. Марчук. К.: Арт-Дизайн, 2015. 248 с.

220. Толпиго Д. М. Особливості обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи. *Правова держава*. 2015. № 19. С. 147–152.

221. Постанова Верховного суду України від 16.03.2017 р. № 5-364кк16. [URL]: [http://protocol.ua/ua/vsu_nevidkrittya_materialiv_nsr_d_u_tomu_chisli_i_uhval_sudopro_nadannya_dozvolu_na_ih_provedennya_storoni_zahistu_v_poryadku_st_290_kpk_e_pidstavoy_u_dlya_viznannya_takih_dokaziv_nedopustimimi_\(vsu_vid_16_03_2017_5_364ks16\)](http://protocol.ua/ua/vsu_nevidkrittya_materialiv_nsr_d_u_tomu_chisli_i_uhval_sudopro_nadannya_dozvolu_na_ih_provedennya_storoni_zahistu_v_poryadku_st_290_kpk_e_pidstavoy_u_dlya_viznannya_takih_dokaziv_nedopustimimi_(vsu_vid_16_03_2017_5_364ks16)).

222. Грібов М. Л. Законодавче забезпечення контролю за вчиненням злочину. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 6. С. 248–251.

223. Сачко О. В. Контрольна поставка та контрольна закупка як ефективні методи безпосереднього виявлення злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів. *Право і суспільство*. 2013. № 5. С. 144–150.

224. Іванцова О. В. Особливості проведення окремих негласних слідчих (розшукових) дій під час розслідування злочинів у галузі цукрового виробництва. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 17. С. 282–286.

225. Постанова Верховного Суду України від 12.04.2018 р. у справі № 748/3070/15-к URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73438045>.

226. Маскалюк І. І. Зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж як різновид втручання у приватне спілкування. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Вип. 4. С. 254–258.

227. Самбор М. А. Негласні слідчі (розшукові) дії, пов'язані зі зняттям інформації з транспортних телекомунікаційних мереж та встановлення місцезнаходження радіоелектронного засобу: підстави для проведення та умови гарантування прав і свобод людини та громадянина як споживача рухомого (мобільного) зв'язку. *Вісник Дніпропетровського університету ім. А. Нобеля. Сер.: Юридичні науки.* 2013. № 1. С. 74–81.

228. Мужиловський А. А. Зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж та зняття інформації з електронних інформаційних систем як різновиди негласних слідчих дій. *Порівняльно-аналітичне право.* 2018. № 2. С. 342–345.

229. Негласні слідчі (розшукові) дії та використання результатів оперативно-розшукової діяльності у кримінальному провадженні: навч.-практ. посібник / С. С. Кудінов, Р. М. Шехавцов, О. М. Дроздов, С. О. Гриненко. 2-ге вид., розшир. і доповн. Х.: Оберіг, 2015. 424 с.

230. Уваров В. Г. Втручання у приватне життя шляхом зняття інформації з електронних інформаційних систем: новели нового КПК України та євростандарти. *Науковий вісник ДДУВС.* 2012. № 3. С. 439–445.

231. Шинкаренко І. Р., Мороз С. М. Проблеми правового регулювання використання слідчим конфіденційного співробітництва з іншими особами. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. Спецвипуск.* 2017. Ч. 1. С. 243–246.

232. Гольдберг Н. О. Проблеми регулювання конфіденційного співробітництва при здійсненні негласних слідчих (розшукових) дій. *Национальный юридический журнал: теория и практика.* 2016. Februarie. С. 100–103.

233. Сергєєва Д. Б. Негласне співробітництво в кримінальному процесі. *Вісник кримінального судочинства.* 2016. № 4. С. 47–54.

SUMMARY

The monograph is devoted to the conceptual synthesis and a new solution of the research target for the development of a separate methodology for investigation of crimes committed in the area of medicine circulation. As a result of the recent analysis, a number of provisions determining the novelty of the thesis, namely: on the basis of the analysis of the articles of the Criminal Code of Ukraine and the criminal-legal classification of crimes, the need for the formation of a separate forensic technique with a common subject matter of the crime - medicines, has been scientific based and proposed to qualify for this separate methodology the crimes provided for in Articles 305, 306, 321, 321¹, 321² of the Criminal Code of Ukraine; the forensic description of crimes in the medicine circulation has been developed as an informative model that determines the essential forensic significance of this crime by characterizing in detail the subject matter of the crime, typical methods of committing a crime, a typical offender and typical traces of the crime, as well as the interrelationships between the specified elements.

The first section of the thesis «Theoretical and legal principles of counteraction to crimes committed in the area of medicine circulation» has two sub-sections. The sub-section 1.1 «The state of scientific development of counteraction to crimes committed in the area of medicine circulation» determines falsification of medicines as a global problem of humanity and a threat to the national security of the state. It has been established that the root cause of globalization of the medicine falsification is the discrepancy of the legal and regulatory framework in the countries (it is not harmonized with international law) and the lack of a unified information base, which records all cases of medicine falsification. In Ukraine, the production of medicines is a part of its modern pharmaceutical market. It has been established that the domestic quality control system of medicines has undergone four stages of development and today the integration processes associated with joining the European Union have a significant influence on it. The main conditions for the appearance of any medicinal product in the Ukrainian market are its state registration and the Manufacturer's Certificate. In addition, Art. 21 of the Law of Ukraine «On Medicines» provides for a direct prohibition on the sale of medicines to citizens in three cases: if they are

substandard; if the expiration date has expired; if there is no Manufacturer's Certificate. In this regard, for the violation of these standards, the legislator has established administrative and criminal responsibility.

The analysis of the standards of the Criminal Code of Ukraine on the basis of the existence of a common subject matter of the crime (a medicinal product) made it possible for crimes committed in the area of medicine circulation to include those provided for in Articles 305, 306, 321, 321¹ and 321² of the Criminal Code of Ukraine. Three directions of scientific research related to the medicine circulation have been distinguished and analyzed. The first direction is the study of representatives of economic science, medicine, pharmaceuticals, and business law and management theory. The second is the study of representatives of the sciences of criminal law and criminology, and to the third one – representatives of forensics and investigative activities. Due to the lack of comprehensive scientific works on this issue of the representatives of forensics, the necessity of further developments in this field has been substantiated.

The section 1.2 «Criminalistic characteristics of crimes committed in the area of medicine circulation» on the basis of the analysis of scientific literature, legislation and forensic practice, supports the idea of the need for further intelligence of such a category as a forensic characteristic. The main elements of the forensic characterization of crimes committed in the area of medicine circulation include and determine: the subject matter of the crime; a typical way of committing a crime; a typical offender and typical crime traces.

The medicinal product as a subject matter of the crime, has been given forensically qualified according to: the subject of creation; the subject of production; the place of manufacturing; the intended use for sale; the way of registration; the duration of the license; the appearance; the origin; the release form; the way of packaging; the degree of danger.

A typical method of committing a crime has been considered through the prism of distinguishing its typical methods of preparation, direct execution and concealment. The list of typical direct methods of committing the investigated type of crime, including: transportation of counterfeit medicines through the customs border of Ukraine; production, manufacturing, acquisition, transportation, forwarding or

storage for sales purpose and sales of poisonous, potent and deliberately counterfeit medicines; falsification of the results of clinical trials of medicines; violation of the established procedure of state registration of medicines, etc., has been provided.

Typical traces of crime in the medicine circulation are traditionally divided into ideal and material. The ideal traces remain in the memory of those who are related to the crime, and are secured on pre-trial investigation by conducting interrogation. The thesis deals with medicines and raw materials for their manufacture; equipment for the manufacture or packaging of medicines; cash, etc., as typical material traces. A separate group identifies and classifies the documents of the highest importance when establishing the fact of criminal activity.

The second section of the thesis «Organization of pre-trial investigation of crimes committed in the area of medicine circulation» consists of three sub-sections. Section 2.1 «The peculiarities of the use of operational investigation by operational units of the National Police to detect crimes in the circulation of medicines» deals with the issues of the content and principles of investigative activities, and such general forms of its implementation as operational (initiative) investigation and operational development under investigative activities. As one of the effective methods for detecting facts of cooking and committing crimes in the circulation of medicines, a personal search is considered. The list of issues that can be solved by using this method (recognition of unlawful actions, collecting information about the person who committed them, identifying channels of receipt and sale of counterfeit medicines, etc.) has been provided.

It has been indicated that the operational search on the Internet occupies a prominent position today. Individual websites and social networks that contain information about medicines, and recommendations for dealing with them have been characterized. Due to the analysis of the rules of the law, it is possible to use the results of investigative activities as evidence in criminal proceedings regarding the illicit circulation of medicines.

Section 2.2 «Typical investigative situations and versions of the pre-trial investigation of crimes committed in the area of medicine circulation» for the classification of investigative situations, at the initial stage of the investigation for the main components have been selected: 1) an information source of the crime; 2)

completeness of information about the crime event; 3) completeness of information about the offender's personality; 4) the completeness of the information on the subject of the offense. For each of the following typical investigative situations for the investigator, the algorithms of actions, which include conducting both vowel and silent investigation (search) actions and making procedural decisions, have been proposed.

Section 2.3 «Interaction between the investigator and the operational units of the National Police in the pre-trial investigation of crimes in the circulation of medicines», the interaction is considered as an integral part of the successful investigation of most crimes. The principles on which the interaction between the investigator and the employee of the operational unit should be based (rapid and unbiased investigation, optimal use of available opportunities, observance of the general principles of criminal proceedings, etc.) have been analyzed. The main types of procedural and non-procedural interaction during the investigation of crimes in the area of medicine circulation have been characterized. The opinion is that during the investigation, the principal subject of the organization and the implementation of the interaction is the investigator. The content of such interaction at the initial and subsequent stages of investigation of the investigated crime has been reviewed.

The third section of the thesis «Tactical provision of pre-trial investigation of crimes in the circulation of medicines» consists of two sub-sections. Section 3.1 «Features of the tactics of conducting separate investigative (search) activities and the use of special knowledge during pre-trial investigation of crimes committed in the area of medicine circulation» is devoted to the peculiarities of the tactics of conducting such investigative (search) activities as an overview (places of events and documents), interrogation (suspect, witnesses, victim), simultaneous interrogations and searches.

The peculiarities of the review of the place of the event include the need to inspect not only the premises or the area, but also the vehicle, medicines, equipment for their production, packaging material and inserts, documents. A recommendation has been given to involve a pharmacist specialist in addition to a criminological inspector. The most expedient tactical methods (linear or eccentric methods of inspection, involvement of understandable to individual actions, etc.), which can be applied during the review, have been described, the algorithm of description of the medicinal product in the protocol has been proposed.

The cases of interrogation of a person in conflict and non-conflict situations have been considered. It has been concluded that the latter usually occur when it comes to dismissing a person from criminal responsibility. Tactical techniques that can be used during the interrogation («free story», «assumptions of the legend», etc.) have been presented, as well as a typical list of issues that should be clarified when interrogating a suspect, witness or victim, taking into account the type of crime. The reasons that may lead to discrepancies in the testimony of individuals and cause the need of simultaneous interrogation among them have been described. The cases with the need to search, the classification of objects of search have been described as well as the features that the investigator can encounter during his conduct, have been provided.

The issue of using special knowledge in procedural and non-procedural forms has been considered in detail. The examples of the involvement of specialists in conducting investigative (search) activities have been given. The thesis supports the idea that without conducting forensic examinations it is impossible to establish all the circumstances of the investigated crime. The main features of forensic examinations, the features of the appointment of pharmaceutical (physical and chemical) expertise have been characterized and a typical list of questions that can be put to the experts has been proposed.

Section 3.2 «Features of the tactics of conducting separate secret investigation (search) activities during the pre-trial investigation of crimes committed in the area of medicine circulation» deals with the reasons, grounds and procedural conditions for carrying out secret investigative (search) activities. The organizational and tactical features of the appointment and conduct of a search of publicly available places, housing or other property of a person (Art. 267 of the Criminal Procedure Code of Ukraine), control over the crime in the form of controlled and operational procurement (Art. 271 of the Criminal Procedure Code of Ukraine), removal of information from transport telecommunication networks (Art. 263 of the Criminal Procedure Code of Ukraine) and electronic information systems (Art. 264 of the Criminal Procedure Code of Ukraine), the installation of the radio electronic device (Art. 268 of the Criminal Procedure Code of Ukraine). The feasibility of their conduct has been substantiated, the purpose of their conduct has been specified, as well as the evidence and briefing information that may be obtained and subsequently used by the investigator based on the results of their conduct has been listed.

Наукове видання

Литвин Андрій Анатолійович, доктор філософії

Пряхін Євген Васильович, кандидат юридичних наук, доцент

**МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ,
ВЧИНЮВАНИХ У СФЕРІ ОБІГУ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ**

Монографія